DE SYNODE TE EMDEN

1571

433. D. 20.

DE SYNODE TE EMDEN
1571

DOOR

Dr. B. VAN MEER
Predikant te Meteren

'S GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1892

GEDRUKT BIJ C. A. SPIN & ZOON.

INLEIDING.

INLEIDING.

Wie WTENBOGAERT'S „Kerckelicke Historie" raadpleegt over de Synode, die in 1571 te Emden gehouden is, vermoedt weinig, dat daar sprake is van eene vergadering, die niet alleen getuigenis geeft van het levend geloof onzer vaderen, maar die ook den grond gelegd heeft voor de organisatie van de Gereformeerde Kerk dezer landen.

Zeer weinig toch is het, wat WTENBOGAERT ons desaangaande bericht,[1] terwijl bovendien dat weinige

[1] Dit bericht is te vinden in zijne Kerckelicke Historie, uitg. 1646, p. 175*b* en luidt als volgt:

"Tot noch toe en vinde ick in onse Historyen niet van eenige Synodus der Gereformeerder Kercken gehouden in 't Nederlandt, sedert den aenvanck van de Reformatie in de selve. Schijnt evenwel dat een Synodus der selver Kercken gehouden is buyten dese Landen binnen Emden in Oost-Vrieslandt, in 't jaer 1571. (waer van ick d' Acten authentijck niet hebbe gesien) alwaer allereerst besloten soude zijn; Dat alle Predicanten de Nederlantsche Confessie, uytgegeven in 't jaer 1566. met eenen brief aan de[n] Koninck voor, ende vermaninge aen de Staten achter, (soo voor is verhaelt) souden onderteeckenen tot bewijs *der eenicheyt in de Leere.* Of dit zy geschiet nae voorgaende nieu ondersoeck der selver Confessie gedaen in de selve vergaderinge, om te weten of de selve in allen deelen Gods woort conform was (nademael doch die Confessie, eerst so voor geseyt, was ingestelt by weynige ende

nog op zeer weifelende wijze wordt medegedeeld.[1] Want, daar hij zegt, dat het "schijnt", dat er eene Synode te Emden gehouden is, blijkt het duidelijk, dat hij voor zich van de werkelijkheid niet volkomen overtuigd is, en wanneer hij verder van de handelingen dier bijeenkomst niets weet, dan dat alle predikanten de Confessie zouden hebben onderteekend, kunnen wij waarlijk niet zeggen, dat zijn bericht rijk aan inhoud is.

Vragen wij nu, of het noodig was, dat WTENBOGAERT zoo weifelend over de Emder Synode sprak, dan moet het antwoord ontkennend zijn. Hij moge, zooals hij zelf verklaart, "d'Acten authentijck" niet hebben gezien, van eene vertaling dier Acten had hij kennis kunnen nemen, en zou dan het afdoend bewijs hebben gehad voor de historische zekerheid van de gehouden vergadering.[2] De reden van dit weifelende in zijn bericht is derhalve te zoeken of in gebrek aan belangstelling, zoodat hij het niet der moeite waardig heeft geacht nadere berichten in te winnen, of in zekere oppervlakkigheid, waardoor hij een grondig onderzoek heeft nagelaten. In elk geval had dit "schijnt" in zijn bericht niet mogen voorkomen.

---

buyten Synodale Vergaderinge, daer van men weet te spreecken) of dat alle Predicanten die resolutie hebben toegestemt ter goeder trouwen, ende op 't goet geloof dat alles wel was, sonder nau ondersoeck, soude ick niet weten te seggen."

[1] Dat de woorden, die WTENBOGAERT gebruikt, schier smalend zijn, laten wij buiten rekening, daar dit voor ons onderwerp niet ter zake doet.

[2] A°. 1612 verscheen n.l. de eerste druk van "de Kercken-ordeninghen der Ghereformeerder Nederlandtscher Kercken" (bij JAN ANDRIESSZ te Delft), waarin de Acta Emdana in Hollandsche vertaling voorkomen.

Intusschen moet ons oordeel zachter zijn met betrekking tot het weinige dat hij geeft, daar ook BRANDT, TRIGLAND en MEINERS ons niet in bizonderheden weten in te lichten.

Wat BRANDT ons b. v. bericht[1] is wel rijker aan inhoud dan de mededeelingen van WTENBOGAERT, maar bevredigen kan het ons evenmin. Want zijn verhaal komt hierop neer, dat er in het jaar 1571 te Emden eene "sekere versaemeling" is gehouden van de "Nederlantsche kerken, die onder 't kruis saeten, en in Duitschlandt en Oostvrieslandt verstrooit waeren," onder het praesidium van "KASPAR VAN DER HEYDEN, toen Predikant van Frankendael." Na er op gewezen te hebben, hoe hier orde gesteld werd op het houden van Consistoriën, Classen, Synoden en de verdere verzorging der gemeenten, geeft hij den inhoud weer van het eerste artikel, daarbij aantoonende, dat dit artikel gericht scheen tegen de "Bisschoplijkheit" in elken vorm. Terwijl hij zijn bericht eindigt met aanhaling van de artikelen 2, 4 en 5.

Laat BRANDT ons onvoldaan, ook met TRIGLAND is dit het geval. Zeker geeft hij meer dan WTENBOGAERT en ook meer dan BRANDT; ongetwijfeld bevat zijn bericht enkele bizonderheden, waarvoor wij hem dank schuldig zijn,[2] maar dit neemt niet weg, dat het toch weinig is, wat hij ons mededeelt.[3]

Hij bericht ons, dat er in den jare 1571 te Emden eene Synode is gehouden, op welke Synode de Gereformeerde verstrooide Nederlandsche Kerken in hare gedeputeerden

[1] G. BRANDT, Historie der Reformatie, 2e druk, D. I, p. 523, 524.

[2] Cf. Werken der Marnix Vereeniging, S. II, D. III, p. 42, 43.

[3] J. TRIGLAND, Kerckelycke Geschiedenissen, p. 161, 162.

zijn samengekomen ter beraming van eene "Kercken-ordeninge," die „met stichtinghe" zou kunnen worden gebruikt, zoowel tijdens de verstrooiing, als wanneer "Godt haer de seer begeerde vryheydt soude verleenen in haer Vaderlandt." Hij toont verder aan, dat het boven allen twijfel verheven is dat deze vergadering is samengekomen en het beoogde doel — de vaststelling eener Kerkorde — is bereikt. Immers in de dagen, waarin TRIGLAND schreef, bestonden de authentieke acten nog: zij waren in het bezit van iemand van "treffelijcke qualiteyt," die een bloedverwant was van een der leden van de Synode, en wel van een zoodanig lid, dat als een der voornaamste moest worden beschouwd. Hij deelt vervolgens nog enkele artikelen uit die Acta mede, om ze te gelijkertijd in het kort te bespreken.[1]

Wat ten slotte MEINERS aangaat,[2] ook bij hem zoeken wij te vergeefs naar historische bizonderheden. Wel geeft hij de Acta Emdana in eene Hollandsche vertaling, zooals hij die gevonden had achter "Emdens Herder-staf" van J. J. HARKENROHT;[3] wel wijst hij op twee brieven, geschreven aan de gemeente te Emden,[4] die naar zijn oordeel veel zullen hebben bijgedragen tot het samen-

---

[1] Hij noemt de artt. 1, 2, 48, 49, 50.

[2] E. MEINERS, Oostvrieschlandts Kerkelyke Geschiedenisse, D. I, p. 425—445.

[3] A. w., p. 426.

[4] Een van de twee brieven is een schrijven van de broeders van Antwerpen aan den Kerkeraad te Emden van het jaar 1565. A. w., p. 426, cf. p. 410.

De andere brief is een schrijven, door PHILIPS VAN MARNIX van

komen der Synode, maar noch over de toebereidselen tot die bijeenkomst, noch over de vergadering zelve weet hij zijnen lezers iets te zeggen.

Doen wij nu onderzoek naar de reden, waarom WTENBOGAERT en BRANDT, TRIGLAND en MEINERS zoo weinig dienaangaande berichten, dan kan die oorzaak worden gezocht in hetgeen MEINERS als de reden heeft aangegeven. Hij schrijft, sprekende over de Emder Synode: "Van de wyze en de omstandigheden, op en met welke de zelve gehouden is, vinde ik in onze Kerkelyke geschriften [1] en in ons Protokol [1] van dien tydt geen de minste naricht, alleenlyk wordt in 't Protokol den 30 Januarius 1572 ter loops van deze Synode gewag gemaakt." En op grond van deze bevindingen spreekt hij dan als zijn vermoeden uit, "dat deze vergaderinge in alle stilte, en, als het ware, bedektelyk hier [1] gehouden zy, om de Spaansche Regeringe niet te zeer in 't oog te lopen." [2]

Is dit vermoeden juist, dan kan het ons niet verwonderen dat de genoemde geschiedschrijvers niet meer hebben gegeven. Maar inzonderheid was het gemis aan historische bescheiden oorzaak, dat zij slechts ter loops over de eerste Synode van de Gereformeerde Kerk dezer landen hebben gehandeld.

St. Aldegonde en GASPAR VAN DER HEYDEN onderteekend, van 21 Maart 1570. A. w., p. 526, cf. Dr. J. J. VAN TOORENENBERGEN, PHILIPS VAN MARNIX van St. Aldegonde, Godsdienstige en Kerkelijke Geschriften, Aanhangsel, p. 1—38.

[1] MEINERS was predikant te Emden; vandaar, dat hij schrijft: "onze Kerkelyke geschriften," "ons Protokol" en "hier."

[2] A. w., p. 425, 426.

Jaren lang waren de Acta der Synode schier het eenige document, dat aan haar herinnerde; in den laatsten tijd eerst zijn vele bescheiden aan het licht gebracht en in druk uitgegeven, die ons menige bizonderheid van hare geschiedenis doen kennen.

Als zoodanig staan bovenaan de "Werken der Marnix-Vereeniging," die ons overeenkomstig het doel, waartoe die vereeniging in het jaar 1869 werd opgericht, [1] een schat van oorkonden aanbieden, die voor de geschiedenis van de Nederlandsche Gereformeerde Kerk der 16de eeuw van onschatbare waarde zijn.

De tweede plaats bekleedt het tweede deel van het "Ecclesiae Londino-Batavae Archivum," door den Heer J. H. HESSELS uitgegeven, dat ons niet alleen veel leert aangaande de Gereformeerde Gemeenten in Engeland, maar ook menige bizonderheid doet kennen met betrekking tot de Gereformeerden op het vaste land.

In de derde plaats komen in aanmerking de "Godsdienstige en Kerkelijke geschriften van PHILIPS VAN MARNIX van St. Aldegonde," die door Dr. J. J. VAN TOORENENBERGEN zijn uitgegeven. In drie deelen en een aanhangsel zijn tal van stukken van MARNIX' hand samengebracht, die ons dezen doen kennen en waardeeren als een uitmuntend theoloog en als een uitnemend christen, maar ook van veel waarde zijn voor de geschiedenis van onze Kerk in de tweede helft der 16de eeuw. [2]

---

[1] Zie S. I, D. I, p. V.

[2] Aangezien het drietal genoemde werken meermalen zal worden geciteerd, zullen wij in het vervolg kortheidshalve de Werken der

Aan de hand van deze documenten is het thans mogelijk meer licht over de Emder Synode te verspreiden dan vroeger geschieden kon. Dat daartoe eene poging gewaagd wordt behoeft zeker wel geene verdediging.

De Emder Synode is en zal altijd blijven een heerlijk lichtpunt te midden van de duisternis, die in de dagen, waarin zij gehouden werd, over deze landen lag uitgespreid. Of moet het niet als eene daad van moed en krachtig geloofsvertrouwen worden aangemerkt dat deputaten van onderscheidene Gemeenten in eene vergadering samenkwamen om eene Kerkorde op te stellen, terwijl de Kerk zelve deels "onder het kruis" zat, deels heinde en verre was verstrooid?

Naar het uitwendige te oordeelen, scheen de toestand van de Gereformeerde Kerk dezer landen schier hopeloos. Van het oogenblik af van het aanbreken der hervorming was plakkaat op plakkaat gevolgd met toenemende gestrengheid en wreedheid. Brandstapel en schavot hadden tal van offers geëischt, en wat in de dagen van KAREL V het werk der Inquisitie was geweest werd onder het schrikbewind van ALVA voortgezet door den Raad van Beroerte.

Marnix Vereeniging aanduiden met "W. d. M. V.," het tweede deel van het Ecclesiae Londino-Batavae Archivum met "Archivum," de uitgave van de Godsdienstige en Kerkelijke Geschriften van PHILIPS VAN MARNIX van St. Aldegonde, met "Dr. VAN TOORENENBERGEN, MARNIX."

De naam van die rechtbank, de "Bloedraad," zooals hij genoemd werd, is voldoende om te herinneren aan al de ellende, waarin ons land en met dat land onze Kerk werd gedompeld. Mannen als DE VARGAS en HESSELS kunnen niet oprijzen voor het oog des geestes, of het is als zich badende in het bloed, dat in overeenstemming met het eentonig oordeel van den laatste [1] en den afgrijselijken stelregel van den eerste [2] bij stroomen werd vergoten.

De jaren van de tirannie van ALVA behooren onder de donkerste van de lijdensgeschiedenis van ons volk. Wat was ook te verwachten van een man, die, zooals MOTLEY naar waarheid schrijft, [3] "seemed to have set himself to the task of ascertaining the exact capacity of the country for wretchedness; was resolved accurately to gauge its width and its depth; to know how much of physical and moral misery might be accumulated within its limits?" De tijd van zijn verblijf in deze landen is dan ook zoozeer geteekend door jammer en ellende, dat zelfs de dagen onder het bestuur van MARGARETHA VAN PARMA en van DE REQUESENS gunstig daartegen afsteken.

„Non curamus vestros Privilegios," dit woord, door JUAN DE VARGAS gesproken tot de hoogleeraren der Leuvensche hoogeschool, [4] is kenmerkend voor het gansche

---

[1] Het bekende "ad patibulum, ad patibulum."

[2] Zijn stelregel was: "Haeretici fraxerunt templa, boni nihil faxerunt contra, ergo debent omnes patibulare." Cf. BRANDT, Reformatie, D. I, p. 466.

[3] MOTLEY, Rise of the Dutch Republic, Part III, Chapter V, (uitgave Dürr, vol. II, p. 243).

[4] Cf. BOR, Nederlandsche Oorlogen, (uitgave 1679), B. 4, p. 222.

bewind van ALVA. Elk privilegie, ja, elk recht werd met voeten getreden en de willekeur van den dwingeland was de eenige wet, die in deze landen gold.

Niemand en niets was veilig. Wie tegen ALVA's wil in verzet kwam werd door diens ijzeren vuist verpletterd, ook al ware hij een van de trouwste zonen der Roomsche Kerk. Zelfs de clerus vond in zulk een geval geene genade in zijne oogen.[1] En dit zegt genoeg wat een "ketter" te wachten stond.

Om den opstand te dempen en de „ketterij" uit te roeien was ALVA hier te lande gekomen. Bij de uitvoering van die taak betoonde hij zich als een uitnemend dienstknecht van zijn Koninklijken meester. Was het PHILIPS eene ondragelijke gedachte over ketters te regeeren, en had hij liever duizend levens verloren, zoo hij die te verliezen had gehad, dan verandering in den godsdienst te vergunnen, ALVA was inderdaad het geschikte werktuig om die strafoefening over de van de Kerk afvalligen te houden, die zijn heer als een plichtmatig gebruik van de hem toevertrouwde macht beschouwde.[2]

Het moet dan ook altijd bewondering wekken, dat ons volk, aldus getiranniseerd, niet door moedeloosheid verslagen het hoofd in den schoot heeft gelegd, maar heeft volgehouden, meermalen tegen hope op hope. Ja, die

---

[1] Een duidelijk voorbeeld hiervan is, dat de Utrechtsche geestelijkheid zich te vergeefs beriep op de bul: "In coena Domini," toen de stad en de provincie haar verzet tegen Alva's belasting-systeem beantwoord zagen met confiscatie en berooving van alle vrijheden. Cf. BOR, a. w., B. 5, p. 286, vgg.

[2] Cf. GROEN VAN PRINSTERER, Handboek der Geschiedenis van het Vaderland, 3e druk, p. 78.

volharding zou een raadsel wezen, zoo wij niet wisten, dat zij bij een groot deel van ons volk was te verklaren uit hun krachtig geloofsvertrouwen. Want, mogen er geweest zijn, die om de zware belastingen, die ALVA wilde invoeren, den strijd met Spanje aanbonden, er waren anderen, die worstelden om vrijheid der conscientie. De weerstand tegen den Koning van Spanje, aanvankelijk vooral eene verdediging van de rechten en vrijheden, eerst tegen KAREL V, straks tegen PHILIPS II, werd, naarmate de Gereformeerden in aantal toenamen, meer en meer religie-krijg, en in diezelfde mate werd gewetensvrijheid de zaak waarvoor men streed.[1] Toen ALVA deze landen betrad, nam dan ook die kamp een aanvang, waarin het ging om het zijn of niet-zijn van de Reformatie niet alleen in deze gewesten, maar ook in alle die landen, waar het licht door God zelven weder op den kandelaar was geplaatst.[2]

In dien strijd waren onze vaderen van menschelijke hulp zoo goed als geheel verstoken. Een deel van de Protestantsche vorsten beschouwde de worsteling als een schuldigen opstand. Andere gevoelden weinig sympathie voor den strijd, omdat zij zagen, dat de Luthersche Kerk daarbij niet zou worden gebaat. En de overige, die der Gereformeerde leer waren toegedaan, beloofden wel veel, maar gaven weinig of niets. De eenige lichtstraal, hier te ontdekken, was de volkomene toewijding, de rustelooze inspanning en de opofferende liefde van den Prins van Oranje, het heerlijk middelpunt van het edel vijftal

---

[1] A. w., p. 88.

[2] A. w., p. 94.

"Nederlandsche Maccabeeuwen."[1] Maar ook die lichtstraal werd meermalen verdonkerd. Wat al pogingen van den Prins tot redding des vaderlands zijn mislukt! In 1572 ging hij naar Holland en Zeeland, om dáar, zooals hij meende, zijn graf te vinden!

Het scheen wel, of ons land te gronde zou gaan en ons volk ten doode was opgeschreven. Wie de vlucht nemen kon, bleef niet achter. Hadden reeds vroeger velen ons land verlaten, bij de komst van ALVA nam het aantal vluchtelingen schrikbarend toe.[2] Engeland[3] en een deel van Duitschland[4] werden als 't ware door ballingen overstroomd.

---

[1] A. w., p. 99.

[2] Reeds in Juli 1567 zond MARGARETHA van wege de vele vluchtelingen brieven aan de steden, om het verder vluchten te beletten. Cf. BOR, a. w., B. 3, p. 172, 173.

[3] Engeland was in die dagen onder de regeering van ELIZABETH, (1558—1603) een veilige haven voor de Gereformeerde ballingen. Zoo was het vroeger ook geweest onder EDUARD VI, (1547—1553) doch in de dagen van MARIA (1553—1558) had het zwaard der vervolging in Engeland gewoed.

Menige gemeente van Nederlandsche Gereformeerden werd in Engeland gevonden, waaronder eene enkele zelfs tot belangrijken bloei geraakte, zooals b. v. die te Londen.

[4] Niet geheel Duitschland stond voor de arme vluchtelingen open. Getuige b. v. de behandeling, die de voor MARIA uit Engeland gevluchte Gereformeerden te Hamburg, Lubeck, e. a. ondervonden. Maar dit neemt niet weg, dat er vele plaatsen en streken waren, waar den vervolgden een gastvrij dak was bereid. Zoo waren er b. v. gemeenten van Nederlandsche vluchtelingen in Emden, Keulen, Wezel, Dantzig, Aken, Frankenthal, Frankfort a/d. Main, Heidelberg, enz.

En het was waarlijk geen wonder, dat menigeen naar den vreemde eerst het oog en straks den voet richtte: hij vond daar althans bij levensbehoud vrijheid van godsdienstoefening. Hier in deze landen toch zat de Kerk in den waren zin van het woord "onder het kruis;" slechts in het verborgene konden de aanhangers der "nieuwe leer" samenkomen en dan nog alleen in voortdurende vreeze van te worden overvallen of verraden. Van de zijde der Spaansche regeering waren maatregelen genomen, om elke reformatorische levensuiting te smoren.

Maar wat zij ook deed, zij zou het ondervinden, hoe waar het woord was door MAXIMILIAAN tot Keizer KAREL gericht: "Alles kan de staatswet regelen en voorschrijven en dwingen, maar 't godsdienstig, maar 't geestelijk leven der volkeren, — dat nooit!" [1]

Streng waren de plakkaten, waarin het verboden werd Gods Woord te lezen en te verkondigen, ter prediking te gaan en hervormingsgezinden te herbergen, en toch nam in weerwil van inquisitie en brandstapel, van galg en schavot, het aantal van de aanhangers der "nieuwe leer" voortdurend toe. Het scheen wel, of van den geest van eenen ter dood gebrachte terstond twee deelen kwamen niet slechts op één enkele, maar op tien, twintig anderen te gelijk. Ja, ongetwijfeld is menig bloedgetuige door zijne standvastigheid en manmoedigheid, door zijne blijdschap des geloofs in Gods hand het middel geweest, waardoor velen ontvingen wat ook hen deed jubelen als overwinnaars, zelfs in het aangezicht van den dood. Zoo

---

[1] Cf. Dr. J. G. DE HOOP SCHEFFER, Geschiedenis der Kerkhervorming in Nederland van haar ontstaan tot 1531, p. 626.

bleken de pogingen van Spanje's vorst, om den voortgang der Reformatie te stuiten, juist het tegenovergestelde te bewerken van wat zij beoogden. Hoe wreeder de plakkaten werden, des te grooter werd het aantal van hen, die de "nieuwe leer" beleden en beleefden. Het ging hier, als met de Israelieten in Egypte: "Hoe meer de Egyptenaren het volk verdrukten, hoe meer het vermeerderde en hoe meer het wies." [1] Trouwens, steeds werd aanschouwd in de geschiedenis der Christelijke Kerk, dat juist vervolging en uitwendige benauwing gepaard gingen met of gevolgd werden door rijk geestelijk leven en inwendigen bloei, gelijk het op eigenaardige wijze wordt gesymboliseerd door het zegel van eene der kerken van Schotland, dat om eene distel dit randschrift draagt: "Hoe meer men mij vertreedt, hoe meer ik groei."

Indien ergens, dan moesten juist hier de pogingen, om den stroom der reformatie te keeren, daartoe onmachtig blijken te zijn. In menig ander land was de hervorming van de overheid uitgegaan, maar in deze gewesten wortelde de reformatie in het volk zelf, dat door eene voorbereiding gedurende eene gansche eeuw, [2] geworden was als een toebereide akker die met verlangen uitzag naar de dauwdruppelen des Evangelies. Met vreugde was dan ook

---

[1] Exodus 1 : 12.

[2] Men denke hier vooral aan de werkzaamheid van de broeders des gemeenen levens, aan het optreden van de Rederijkers, aan het uitgeven van de H. Schrift (of van deelen van den Bijbel), aan de verbetering van het onderwijs, de reactie onder het volk tegen de gebreken van

het licht te Wittenberg ontstoken begroet, en toen eenmaal dat licht was doorgebroken, was juist krachtens die lange voorbereiding geen volk beter dan het onze geschikt, om door te dringen tot den grond van het beginsel der reformatie en dat beginsel in alle consequenties door te voeren, gelijk dan ook inderdaad de adem der hervorming het leven van een groot deel van ons volk in alle zijne uitingen bezielde. De Staten en Magistraten hier te lande gevoelden de kracht dier strooming, en gaven, hetzij gaarne, hetzij tegen wil en dank, toe, beseffende dat tegen den stroom op te roeien eene onmogelijkheid was. De Spaansche regeering lette op de kracht dier strooming niet, en meende haar te kunnen breken. Intusschen had juist dit ten gevolge, dat menigeen deze landen verliet, om het zaad des Evangelies te strooien aan vele wateren. Groote invloed is er van de vluchtelingen uitgegaan in die plaatsen, waar zij zich vestigden, en die invloed was voor een deel ongetwijfeld toe te schrijven aan de zelfstandigheid van het volkskarakter en aan de vaardigheid in takken van nijverheid en industrie, maar voor een ander deel niet minder aan de krachtige geloofsovertuiging, waarvoor zij leden en streden. [1]

---

den clerus en aan het ontwaken van de belangstelling voor het zuivere Evangelie. Van groot gewicht bij dit alles was de uitvinding van de boekdrukkunst en de arbeid van mannen als AGRICOLA en ERASMUS.

Cf. Dr. G. J. VOS AZN., Geschiedenis der Vaderlandsche Kerk, 2e druk, p. 44, 48—51, 53, 54. YPEY en DERMOUT, Geschiedenis van de Hervormde Kerk in Nederland, D. I, p. 1—45, HOFSTEDE DE GROOT, Honderd jaren uit de Geschiedenis der Hervorming in de Nederlanden, p. 36.

[1] Menige plaats had aan die gevluchte Nederlanders hare opkomst en haren bloei te danken. Men denke o. a. aan Hanau en Frankenthal.

Vergeten wij het niet, dat zij "Gereformeerden" waren en dat hunne godsdienstige beginselen hun stempel drukten op alle levensuitingen. Die beginselen waren als een stroom, die door zijnen forschen golfslag niet alleen de raderen van het kerkelijk leven in beweging bracht, niet alleen de drijfkracht was van het private leven, maar ook op het maatschappelijk leven zijnen invloed deed gevoelen.

De aanhangers van de "nieuwe leer" in deze gewesten ten tijde van de Emder Synode waren voor het meerendeel Gereformeerden. Reeds van den aanvang der Reformatie af waren de gevoelens hier afwijkende van sommige leeringen van LUTHER. Het is genoeg de namen van CORNELIS HOEN, HINNE RODE, CANIRIVUS, WOUTER, enz. in het geheugen te roepen om te doen zien, dat het juister is de "ketterij" hier te lande, voor zoover zij niet Anabaptistisch was, in hare eerste jaren te betitelen als "Sacramentisterij" dan als "Lutherij." [1] Juist door de langdurige voorbereiding had de Reformatie hier eene eigenaardige, zelfstandige ontwikkeling gekregen, die met zich bracht dat hare aanhangers zelfs LUTHER niet als hun meester erkenden; het Woord Gods was de eenige kenbron. En dit eigenaardige bleef der Reformatie hier te lande eigen. In 1530 scheen het of de "Sacramentariërs" voor goed waren

---

Cf. YPEY en DERMOUT, a. w., D. I, p. 216, met de aanteekeningen nº. 158 en nº. 159. 'sGRAVEZANDE, Tweehonderdjarige gedachtenis van het Synode gehouden te Wesel, p. 52, vgg.

[1] Zie hierover Dr. DE HOOP SCHEFFER, a. w. p. 86, vgg.

onderdrukt, om plaats te maken voor de "Anabaptisten." Maar de "Sacramentisterij" bleef, hoewel in het verborgen, bestaan en werkte voort, hoewel langen tijd onzichtbaar. Een menschenleeftijd later zou het worden aanschouwd, want wat toen bij de openbaring van krachtig geestelijk leven het heerschend gevoelen was, stond in onmiskenbaar verband met de geestesrichting "der oorspronkelijke Hervorming, die in WOUTER, in CANIRIVUS, in HOEN hare grondleggers erkende en op WILLEM DIRKS en PISTORIUS als haar martelaren roemde."[1]

Omstreeks 1560 zien wij allerwege Gereformeerde gemeenten in snellen aanwas. Schijnbaar had de oude stam der oorspronkelijke Hervorming als verstorven gestaan, maar het leven was niet uitgebluscht geweest. Het vertoonde zich op nieuw, en dit nieuwe uitspruitsel zou niet alleen de slagen der bijl weerstaan, maar ook tot zulk eene ontwikkeling komen, dat de oorspronkelijke boom een dwerg zou wezen in vergelijking van wat hij nu stond te worden. Vier momenten werkten daartoe samen. In de eerste plaats was door het loeien der stormen de stam wel hevig geschud, maar daardoor was tevens de aarde losser geworden en konden de wortels des te gemakkelijker in de breedte en diepte zich uitslaan. Bovendien was de grond rijker bevochtigd met en beter doordrongen van de dauwdruppelen des Evangelies. In de derde plaats kwam gloed en licht uit het Zuiden het welig groeien van het uitbottende groen bevorderen, en

---

[1] Dr. DE HOOP SCHEFFER, a. w. p. 625.

eindelijk stonden bekwame hoveniers gereed om hunne zorgen te wijden aan deze veelbelovende planting. Door de vervolging van KAREL V gelouterd, door het Anabaptisme gewaarschuwd voor verderfelijke uitersten, waren de aanhangers der "nieuwe leer" door een voortdurend, nauwgezet onderzoek van de Schrift vaster gefundeerd in de waarheid, en doordrongen van het noodzakelijke van de praktijk der godzaligheid. Zoo kwam het dat zij, die als "Sacramentariërs" waren verdwenen, als "Gereformeerden" opnieuw verschijnen; doch thans niet meer als eenlingen op zichzelve staande, maar strevende naar een Kerkverband. Van grooten invloed hierop was het licht te Génève ontstoken en de prediking van zoovele uitmuntende mannen, in de school van CALVIJN gevormd.

Die Gereformeerden hadden behoefte kerkelijk samen te leven: hunne Consistories getuigen het. Zij gevoelden zich één en die eenheid moest worden uitgesproken ook tegenover de hen vervolgende machten: vandaar de "*Confession de foy, faicte d'vn commun accord par les fideles qui conuersent és pays bas, lesquels desirent viure selon la pureté de l'Euangile de nostre Seigneur Iesus Christ.*"

HOOFDSTUK I.

AANLEIDENDE OORZAKEN.

HOOFDSTUK I.

AANLEIDENDE OORZAKEN.

Geen gebeurtenis kan plaats hebben op kerkelijk of maatschappelijk gebied, zoo niet in- en uitwendige oorzaken tot het tot stand komen daarvan samenwerken. Hoe zou b. v. de Hervorming in de 16e eeuw zoo snel zich hebben uitgebreid als in waarheid geschied is, indien niet aan het optreden van LUTHER, van ZWINGLI, van CALVIJN eene langdurige voorbereiding ware voorafgegaan? Hoe zou b. v. de Revolutie in Frankrijk zulk eenen grooten omvang hebben gekregen, wanneer niet de werkzaamheid der Encyclopedisten en de algemeene ontevredenheid over de voorrechten van adel en geestelijkheid den weg hadden gebaand voor de ophitsende taal der Jacobijnen?

De noodzakelijkheid van het samenwerken van in- en uitwendige oorzaken heeft hierin haren diepsten grond, dat de wereldgeschiedenis de uitvoering is van Gods raadsbesluiten en derhalve niet bestaat uit eene reeks van gebeurtenissen, die slechts toevalligerwijze elkander opvolgen, maar inderdaad beheerscht wordt door éene leidende gedachte Gods. Bij die wereldgeschiedenis immers is God niet een bloot toeschouwer; integendeel is

Hij de Koning, die alles regeert en bestuurt volgens zijnen eeuwigen raad, naar zijn wereldplan en dit doet Hij in den weg der middelen. Even stellig toch, als Hij bij de wereld-schepping onmiddellijk wrocht, werkt Hij bij de wereld-onderhouding en wereld-regeering middellijk. Dit nu brengt met zich, dat Hij eenerzijds den man, die in Zijne kracht wat goeds tot stand zal brengen, niet eer verwekt, dan nadat Hij de behoefte aan dat goede bij velen heeft doen levendig worden, en dat Hij andererzijds vooraf de menschen overgeeft in de booze overleggingen hunner harten, vóordat Hij diegenen doet opstaan, onder wier leiding die overleggingen in daden zich zullen openbaren.

Zulk eene samenwerking van in- en uitwendige oorzaken valt ook op te merken bij het tot stand komen van de Emder Synode. Op deze oorzaken hebben wij thans het oog te slaan.

Onder de inwendige oorzaken moet in de eerste plaats de aandacht gevestigd worden op de behoefte der Gereformeerden, om de door hen zoo levendig gevoelde onderlinge eenheid op krachtige wijze uit te spreken, op welke behoefte wij reeds met een enkel woord in onze inleiding wezen. [1]

De Gereformeerden konden, bij hun besef van gemeenschappelijke afhankelijkheid van de genade Gods, geen vrede hebben met een toestand, waarbij niet allen, die éens geestes met hen waren, ook in kerkelijke gemeen-

---

[1] Zie p. 19.

schap vereenigd met hen leefden. Zij konden dus niet rusten, voordat de Gereformeerde Kerk zich in hare eenheid openbaarde. Consistorie en Provinciale synode konden hen derhalve niet bevredigen, eene generale synode was het ideaal!

Wij hebben thans na te gaan, hoe hun streven zich allengs krachtiger openbaarde totdat het zijne eerste meer afdoende bevrediging vond in de Emder Synode.

Niet reeds te Wezel in 1568, eerst te Emden in 1571 werd die meer afdoende bevrediging gevonden. Want al staan het convent te Wezel en de Emder Synode in nauwen samenhang als twee onderscheidene stadia op één zelfde ontwikkelingslijn, toch is er tusschen die twee vergaderingen een aanmerkelijk verschil. Het is met beider werkzaamheden gelegen als met de bemoeiingen van DAVID en van SALOMO ten opzichte van den tempelbouw. Evenals DAVID niet verder mocht gaan dan het maken van toebereidselen, zoo kon ook het Wezeler convent niet meer doen dan de lijnen trekken, die het plan voor den bouw eener kerkorde aangaven. Uitvoering te geven aan dat plan, dat vermocht eerst de Synode te Emden, gelijk het bouwen van den tempel des Heeren voor SALOMO was weggelegd.

Reeds spoedig na den snellen aanwas der Gereformeerde gemeenten openbaarde zich het gevoel van eenheid, door de instelling van Consistoriën, en weldra in 1563 nog levendiger door het tot stand komen van de eerste breedere vergadering.[1]

---

[1] Waarschijnlijk zijn er drie zulke vergaderingen gelijktijdig gehouden,

Intusschen was deze slechts een bijeenkomst van Walsche broeders, terwijl zij duidelijk een provinciaal karakter droeg.[1] Maar, toen eenmaal de eerste schrede op den weg der "meerdere vergaderingen" was gezet, kon het niet anders of met verlangen moest naar die "meerdere" worden uitgezien.

Welnu, twee jaren na de genoemde bijeenkomsten vinden wij van die begeerte dan ook reeds duidelijk blijk, toen de behoefte aan eene vergadering, meer uitgebreid dan eene provinciale Synode, werd kenbaar gemaakt. In 1565 zond namelijk de Gereformeerde gemeente van Antwerpen aan den kerkeraad te Emden een schrijven, inhoudende, dat zij het plan had opgevat eene vergadering te beleggen van "Predikanten uit Vlaanderen, Zeelandt, en van Zandwijk, om over zommige zwarigheden raet te plegen."[2] De brief werd gezonden met het verzoek of de kerkeraad te Emden de Antwerpsche broeders in dezen van advies

---

t. w. den 26sten April 1563, in drie onderscheidene plaatsen. Cf. HOOIJER, Oude Kerkordeningen, p. 7—13, inzonderheid p. 9. Nederlandsch Archief voor Kerkelijke Geschiedenis, D. IX, p. 125—138.

[1] Het provinciaal karakter blijkt uit het opschrift: "Synode Provincial," en verder uit het feit, dat er den 26sten April 1563 zoo niet drie, dan toch zeker twee zulke vergaderingen gehouden zijn in de Walsche provinciën. Cf. HOOIJER a. w., l. l.

[2] Cf. MEINERS, a. w. p. 410.

Evenals Emden zelve de "herberg" onzer Kerk was, zoo was de kerkeraad aldaar de vraagbaak bij voorkomende moeielijkheden en bij gewichtige te nemen besluiten. Dit blijkt ook weer hier; de brief van Antwerpen hield in: 1° kennisgeving van het bestaande plan, 2° verzoek om advies.

Zie over de beteekenis van Emden voor de Gereformeerde Kerk dezer landen de zaakrijke mededeelingen bij HOOIJER, a. w., p. 56—58.

wilde dienen. Aan dit verzoek werd voldaan. CORNELIS COOLTUYN[1] antwoordde, dat de kerkeraad het plan niet onvoorwaardelijk kon goedkeuren van wege de zware en moeitevolle tijden en de groote onveiligheid in Brabant en Vlaanderen; dat hij eerst op de hoogte moest wezen van de redenen, die de broeders te Antwerpen hadden om zulk eene vergadering bijeen te roepen, voordat hij zijne volle adhaesie kon betuigen, en dat hij op grond daarvan hun den raad gaf, in geval van nood liever twee of drie uit hun midden af te vaardigen, opdat deze te Emden met anderen zouden kunnen confereeren.[2] Wat er nu na het ontvangen van dit antwoord door de gemeente te Antwerpen is besloten of gedaan, weten wij niet. Het is zeker, dat de raad aangaande het samenkomen te Emden toen niet is opgevolgd,[3] maar, of eene vergadering te Antwerpen is belegd, dan wel of hetgeen men eigenlijk wilde tot later is uitgesteld, daar het nu door den druk der omstandigheden onmogelijk werd gemaakt, wie zal het zeggen? Daar wij zien, dat in Juni 1566 de prediking te Antwerpen en in geheel Vlaanderen in het openbaar geschiedde,[4]

---

[1] COOLTUYN, (COLTHUNIUS, COLTHUYNIUS) geboortig uit Alkmaar, was sedert 1559 predikant te Emden, waarheen hij reeds vroeger was gevlucht. (27 Juni 1558 verschijnt hij voor den kerkeraad). Cf. MEINERS, a. w., p. 355—360. BRANDT, Reformatie, D. I, p. 219—226. Zie ook nog Geschiedenis der Christel. Kerk in Nederland in tafereelen, D. II, p. 12—14.

[2] Cf. MEINERS, a. w., p. 411.

[3] MEINERS l.l. vermoedt dat genoemde correspondentie eene der aanleidingen is geweest tot het samenkomen van de Synode te Emden in 1571. Indien er iets bekend ware geweest van eene vroegere bijeenkomst aldaar gehouden, had hij tot zulk eene onderstelling niet kunnen komen.

[4] Cf. H. Q. JANSSEN, Kerkhervorming te Brugge, D. I, p. 39, vgg.

en wij gewag vinden gemaakt van Synoden, gehouden à la Vigne, Pinksteren 1565,[1] 3 December 1565,[2] 16 April 1566,[3] begin Mei 1566,[4] Juli 1566,[5] October 1566,[6] 1 Jan. 1567[7] en Febr. 1567,[8] behoort het immers geenszins tot de onmogelijkheden, dat aan het plan uitvoering is gegeven; ja het zou zelfs kunnen zijn dat eene dier genoemde vergaderingen de bijeenkomst is geweest, die door de Antwerpsche gemeente werd begeerd. Alles toch geschiedde onder de grootste geheimhouding; met betrekking tot de laatste der hierboven genoemde Synoden[9] is niet veel meer bekend dan dat ze gehouden zijn en voorts een of twee der behandelde punten,[10] of wel de naam van een enkele,

---

[1] HOOIJER, a. w., p. 20 vgg.

[2] A. w., p. 22.

[3] A. w., p. 23.

[4] Cf. FRANCISCI JUNII vita ab ipsomet scripta, bij GERDES, Scrinium antiquarium p. 245, 246 of bij Dr. A. KUYPER, FRANCISCI JUNII opera selecta, p. 26.

[5] A. w. bij GERDES, p. 247, bij KUYPER p. 26.

[6] BRANDT, a. w., p. 395. BRANDT beroept zich op REAEL, die in die bijeenkomst tegenwoordig zou zijn geweest als deputaat van Amsterdam, met andere gevolmachtigden ter vergadering opgeroepen om een request aan den Koning op te stellen. Dit request is te vinden bij BOR, a. w., B. 3, p. 122, 123. Zie ook WILLEM TE WATER, Historie der Hervormde Kerke te Gent, p. 235.

[7] WILLEM TE WATER, a. w., in het Voorbericht *** 2 verso.

[8] Ibidem.

[9] Van de eerste drie zijn de acta bekend, zie HOOIJER, a. w., p. 20, vgg. Van de overige vijf geldt wat in den tekst wordt gezegd.

[10] Zoo is b. v. van de Synode van Mei 1566 bekend, dat aldaar de Geloofsbelijdenis is herzien en dat besloten werd voortaan het Woord Gods *in het openbaar* te verkondigen (aanleiding tot de hagepreeken); van de Synode van Juli 1566, dat aldaar is opgesteld een klein geschrift

die daar tegenwoordig is geweest.[1] Wie zal dus beslissen, of deputaten uit Zeeland en van Sandwich eene der genoemde Synoden hebben bijgewoond?

Doch, hetzij dat de door de Antwerpsche gemeente begeerde vergadering gehouden is, hetzij dat ze door allerlei omstandigheden niet tot stand is gekomen,[2] dit is in allen gevalle zeker, dat de behoefte levendig werd aan eene bijeenkomst, meer uitgebreid en meer algemeen dan de tot dusverre gehouden vergaderingen waren geweest.[3] Op die gevoelde en zoo duidelijk betoonde behoefte leggen wij thans den nadruk. Wortelende in een beginsel, kon zij niet van tijdelijken en voorbijgaanden aard wezen. Het kon dus niet anders, of telkens moest zich het ver-

---

"over het geloof," en dat FRANCISCUS JUNIUS met PÉREGRIN DE LA GRANGE werd afgevaardigd naar de vergadering der edelen, die te St. Truijen zouden bijeenkomen; van de Synode van October 1566, dat aldaar het request aan Koning FILIPS II is opgesteld. Zie hierboven noot 6.

[1] Op de Synode van Mei 1566 waren b. v. aanwezig FRANCISCUS JUNIUS, MARNIX van St. Aldegonde en SARAVIA. Cf. HOOIJER, a. w., p. 23. Dr. GEESINK, Calvinisten in Holland, p. 16.

Aangaande de Synode van 1 Jan. 1567 bericht TE WATER, a. w., Voorbericht *** 2 verso, dat des namiddags te 1 ure na de predikatie PETRUS DATHENUS met andere gedeputeerden uit Gent naar Antwerpen ter Synode vertrok.

[2] Het is evenwel hoogst waarschijnlijk, dat eene der genoemde Synoden identisch is met de door de Antwerpsche gemeente begeerde bijeenkomst.

[3] Niet alleen werd die behoefte te Antwerpen gevoeld, evenzeer werd ze te Emden begrepen. De bezwaren immers van den kerkeraad vloeiden in hoofdzaak uit de tijdsomstandigheden voort. Het houden van eene meer uitgebreide vergadering als zoodanig werd geenszins gewraakt, integendeel goedgevonden. Vanwaar anders het voorstel om in Emden saam te komen?

langen doen gelden naar eene vergadering, waar niet alleen de gemeenten van vele provinciën, maar de gansche Gereformeerde Kerk vertegenwoordigd zou zijn.

Wat nu de Antwerpsche broeders noodig oordeelden moet ook den anderen broeders, zoo al niet noodwendig, dan toch zeer begeerlijk zijn voorgekomen, daar het hun immers eene behoefte was onderling voeling te houden op grond van de eenheid des Geestes. Al was het wenschelijke hiervan door de andere broeders te dien tijde nog niet uitgesproken, ja zelfs, al hadden zij het nog niet duidelijk ingezien, éene enkele roepstem, één enkel woord moet voldoende zijn geweest om, wat sluimerde, te doen ontwaken. En die roepstem is ongetwijfeld op vele plaatsen gehoord, toen na den slag bij Oosterweel[1], de inneming van Valenciennes,[2] en straks bij de nadering van ALVA, onder de duizenden die deze landen verlieten[3] de Antwerpsche broeders niet te vergeefs werden gezocht.[4] Als vluchtelingen toch zullen zij in den vreemde evenzeer als

---

[1] Na den mislukten aanslag van TOULOUSE (den broeder van PHILIPS VAN MARNIX van St. Aldegonde) op Walcheren, werd zijn leger 13 Maart 1567 bij Oosterweel letterlijk in de pan gehakt en hij zelf "in duizend stukken gehouwen." Cf. Dr. JAN TEN BRINK, De eerste jaren der Nederlandsche Revolutie, 1555—1568, p. 199, 200. HOOFT, Nederl. Historiën 4e boek, p. 132. BOR, a. w., B. 3, p. 156.

[2] Valenciennes moest zich 24 Maart 1567 na een beleg van drie maanden door NOIRCARMES overgeven. Er werd eene vreeselijke strafoefening gehouden; de twee predikanten GUIDO DE BRES en PÉREGRIN DE LA GRANGE werden naar de galg verwezen en opgehangen. Zie GROEN VAN PRINSTERER, a. w., p. 86. BOR, a. w., B. 3, p. 134—142. HOOFT, a. w., 3e boek, bl. 125 vgg., 4e boek, bl. 141.

[3] GROEN VAN PRINSTERER spreekt van meer dan 100,000. A. w., p. 86.

[4] Cf. BOR, a. w., B. 4, p. 166.

in hunne vaderstad naar kerkelijke vereeniging hebben verlangd; ja, dat verlangen zal juist in den vreemde des te krachtiger hebben gesproken.

Velerlei werkte daartoe samen. In de eerste plaats de begeerte, om te midden der groote verstrooiing ten minste gedurende enkele dagen te kunnen genieten van de onderlinge eenheid, door hetzij persoonlijk, hetzij in den geest tegenwoordig te zijn in eene vergadering, waar deputaten van heinde en verre bijeen waren. In de tweede plaats wenschte men bij voorkomende moeielijkheden het oordeel der broederen te vernemen. Zulke moeielijkheden toch deden zich nu en dan voor, daar in de eene gemeente, vooral wat bijkomstige dingen betreft [1], allengs praktijken waren ontstaan, verschillende van die in eene andere gemeente en de vluchtelingen zich allicht konden stooten aan een of ander gebruik dat in de gemeente, die hen opnam, gewoonte was geworden. In de derde plaats kwam hierbij de overtuiging, dat het welwezen der Kerk eischte, dat eenerzijds de eenstemmigheid in de leer werd uitgesproken en er andererzijds eenparigheid zou wezen in de kerkregeering en het samenkomen van de meerdere vergaderingen.

Dat op grond van het bovengenoemde het noodzakelijke van eene meer uitgebreide vergadering niet alleen in Antwerpen's gemeente maar ook elders gevoeld werd, blijkt uit de schriftelijke correspondentie, die de broeders met elkander onderhielden, eene correspondentie, die niet alleen gevoerd werd tusschen "genabuurde" gemeenten,

---

[1] Hieronder zijn b. v. te rekenen die dingen, die als "res adiaphorae" werden beschouwd. Cf. Acta Emder Synode, artt. 19, 20.

maar ook tusschen die van naburige, ja zelfs van ver verwijderde landen. Zulk eene correspondentie immers was een surrogaat van de meerdere vergaderingen, zoolang deze door den druk der omstandigheden voorshands tot de onmogelijkheden behoorden, of slechts zeer zelden konden gehouden worden.

Een leerrijk voorbeeld hiervan geeft ons de twist, die in 1564 in de Londensche gemeente is ontbrand, met eene andere oneenigheid, die daarop is gevolgd. Het eerstgenoemde geschil liep over het al of niet noodzakelijke van de tegenwoordigheid van peters en meters bij het doopen van kinderen, een geschil, dat ontstaan was, toen de predikant GODFRIED VAN WINGEN in 1564, spoedig na de aanvaarding zijner bediening, met goedvinden van den kerkeraad aan de gemeente bekend maakte "dat men de kinderen ten doope in de gemeente soude presenteren met peters en meters." Deze inschikkelijkheid jegens de kerkelijke traditie, die in de Anglikaansche kerk gehandhaafd werd, wekte aanstonds tegenstand. Sommigen ontzagen zich niet haar te noemen, "een duyvelsche antichristische ceremonye, van den Paus HYGINUS eerst inghevoert, een plantinghe, die van den hemelschen Vader niet en was gestelt."[1] Over en weer werden bewijzen aangevoerd; de strijd nam in hevigheid toe, zoodat nog in dat zelfde jaar door den kerkeraad aan het consistorie te Emden om raad werd gevraagd, terwijl de opposanten van hunne zijde hunne protesten insgelijks te Emden indienden. Wel is waar heeft de kerkeraad te Emden

---

[1] Zie W. d. M. V., S. III, D. I, p. 60, 61.

niet spoedig geantwoord — misschien in het geheel niet [1] —, maar dit neemt niet weg dat wij hier een duidelijk voorbeeld hebben van correspondentie. [2] Intusschen was zij in dit geval slechts met éene enkele gemeente gevoerd. Doch uitgebreider werd zij bij den tweeden twist, dien wij thans willen gadeslaan.

In 1566 vestigden zich in de Londensche gemeente tal van nieuwe vluchtelingen, die "nu voortkwamen uit denzelfden kring, en dus uit dezelfde warme atmosfeer, waarin de hagepreek en de beeldstorm tot rijpheid ge komen waren." [3] Het is dus niet te verwonderen, dat deze laatst aangekomenen daar groote reden van beklag vonden, aangezien de oudere partij in de gemeente tegen den beeldenstorm gekant was en het zelfs gebeurd is, dat "int openbaer gepredickt wierd tegen het onordentlick verbreken der beelden int Nederland en tegen het plunderen van kerkelicke goederen, zijnde een zake die tegen God en d'overheyt streed, en de Gemeynte Christi zeer ergerlick." [4] Bevreemden kan het evenmin, dat zij in openlijken tegenstand kwamen, toen de beeldstormerij hevig werd gehekeld in een boeksken, dat Mr. JOANNES ENGELRAM uitgaf onder den titel: "*Uytspraeke enz. tot de strytlustighen.*" [5]

---

[1] Ten minste 21 Mei 1566 was het antwoord nog niet gekomen. Cf. Dr. VAN TOORENENBERGEN, MARNIX, Deel I, p. XXXVII, noot 1.

[2] De twist is eindelijk beslecht door EDMUND GRINDALL den bisschop van Londen. Cf. W. d. M. V., S. III, D. I, p. 61. — Zie over dezen strijd ook Dr. A. KUYPER: De Hollandsche Gemeente te Londen in 1570/1 in "Voor driehonderd jaren," 2e serie, p. 137, vgg.

[3] Dr. VAN TOORENENBERGEN, MARNIX, Deel I, p. XXXVII.

[4] W. d. M. V., S. III, D. I, p. 67.

[5] Cf. Dr. VAN TOORENENBERGEN a. w., p. XXXVIII. Het bovengenoemde boekje wordt door MARNIX aangeduid en beoordeeld in zijn "Advys

Dat dit boekje zulk eene uitwerking wel hebben moest blijkt uit het volgende citaat, ontleend aan MARNIX' beoordeeling t. a .p.: "Ick late staen dat dit selfde boecxken een oorsake gheweest is van menich onnoosel bloet dat van den tirannen heeft vergoten gheweest, beroepende zich op dat boecxken ende veroordeelende dat onnoosel bloet op het schrijven der ghenen die zich voor gheloovighe uytgheven, hetwelcke Godt en den Hemel gheclaecht moet zijn." Er ontstond dan ook zulk eene jammerlijke tweespalt, dat het Consistorie het noodig achtte de beslissing in te roepen van de kerken van het vasteland. In zeven en twintig stellingen [1] zette de kerkeraad uiteen, wat zijn gevoelen was aangaande de punten in quaestie, [2] waarna eene deputatie [3] met die stellingen gezonden werd naar Genève,

---

aengaende den twist in de Nederduytsche Kercke tot London in Engellandt A°. 1568", te vinden bij Dr. VAN TOORENENBERGEN, a. w., p. 139, 140. Zie ook over dit boekje Dr.A. KUYPER in "Voor driehonderd jaren," p. 165.

[1] Die stellingen zijn te vinden bij Dr. VAN TOORENENBERGEN, a. w. in de Nalezing, p. 547, vgg., die ze ontleend heeft aan "Epistolarum Theol. TH. BEZAE VEZELII Liber unus." Genevae 1575 (Ed. secunda), p. 137, sqq.

[2] De punten in quaestie waren in hoofdzaak "de Christelijke vrijheid" (met eenige daarmede samenhangende vragen) en "het gebied zoowel van de Kerkelijke als van de burgerlijke, de wereldlijke jurisdictie." Deze beide hoofdpunten waren de respectieve brandpunten van de twee oneenigheden. De twist van 1564 "over de doopgetuigen" was een strijd *voor vrijheid tegen dwang* (uit dien strijd kwam straks een andere voort, de strijd over de Synodale Kerkinrichting tegen het Bisschoppelijk gezag); de twist van 1566 was een strijd over de *autoriteit der overheid.* Cf. Dr. KUYPER, a. w. p. 140, vg.

[3] De deputatie bestond uit de H.H. JOANNES ENGELRAM en WILLEM MAYARD, aan wie een geloofsbrief werd medegegeven. Cf. Archivum, p. 298, vg.

Bern, Lausanne, Zürich, Heidelberg en naar Emden, opdat de voorgangers dier gemeenten hun oordeel daarover zouden uitspreken, zoo mogelijk er hunne goedkeuring aan zouden hechten. Was die verkregen, dan zouden de artikelen strengelijk worden gehandhaafd.[1] Genève, Lausanne, Bern, Zürich en Heidelberg voldeden aan het verzoek,[2] doch een officieel antwoord uit naam van of door

---

[1] Cf. Dr. VAN TOORENENBERGEN, a. w., p. XXXIX.

Welke waarde door het Londensche Consistorie aan die artikelen werd gehecht, blijkt uit wat MARNIX schrijft in zijn genoemd Advies: "het andere daer ick uwe grondtlicke meyninghe hebbe connen alderbest vernemen, is gheweest uyt een artyckelschrift, dat men tot Emden ende op andere plaetsen heeft ghesonden *ende groote feeste daervan gemaeckt, als zijnde noodich te ghelooven ende byna behoorende onder de 12 artikelen des gheloofs gheïnregistreert te wesen.*"

[2] Het antwoord van Genève is behalve in de brieven van BEZA ook te vinden in een M. S., dat het eigendom is van den Heer Mr. ROYAARDS VAN DEN HAM te Utrecht. — In dat M. S. zijn bovendien aanwezig de antwoorden van de kerken te Lausanne, Bern, Zürich en Heidelberg.

Uit de data dier brieven blijkt, hoe de beide deputaten hunne reis hebben gemaakt. Die van Genève is gedateerd 25 Juni 1568, die van Lausanne 8 Juli 1568, die van Bern 14 Juli 1568, die van Zürich 19 Juli 1568 en die van Heidelberg 30 Juli 1568.

Tusschen het antwoord van Genève en dat van Lausanne komen in het M. S. nog twee brieven van den kerkeraad van Genève voor. De eerste is gedateerd 2 Juli 1568 en gericht aan de Hollandsche Gemeente te Londen. Daarin wordt gemeld, dat in de maand Mei HERMAN MODED en CAROLUS BRUNE tot hen waren gekomen uit naam van de Hollandsche Gemeente te Norwich, en wel naar aanleiding van de twisten in de Londensche Gemeente. Zij hadden dien beiden mannen een brief medegegeven, van welken brief zij thans eene kopie aan hun schrijven toevoegen, opdat zij voor de Londensche broeders niets ver-

den kerkeraad van Emden gezonden is niet bekend. Wellicht is, zooals Prof. VAN TOORENENBERGEN waarschijnlijk acht, het beantwoorden van het „artyckelschrift" aan MARNIX overgelaten.[1]

Eene dergelijke correspondentie, als wij hier aantreffen, doet met klaarheid zien, hoe de bestaande behoefte aan onderling beraad in de Londensche gemeente krachtig werd gevoeld.

Wij kunnen echter van deze geschillen te Londen niet afstappen, alvorens eerst nog het oog naar Norwich te hebben gewend. Dáar toch werd evenzeer als te Londen ten gevolge van die oneenigheden verlangd naar overleg met de geloofsgenooten, zoodat ook van daaruit over die twisten werd gecorrespondeerd, en zelfs een tweetal mannen werd afgevaardigd om den raad in te winnen van de kerk te Genève. Uit een brief namelijk, den 23sten Maart 1568 door het consistorie van Norwich geschreven aan den kerkeraad van Emden,[2] blijkt, dat aldaar de naweeën werden gevoeld van den strijd, die in Londen werd gevoerd. In Norwich immers hadden de broeders den

---

borgen houden. Deze copie is dan de tweede bedoelde brief (de datum van onderteekening is 24 Mei 1568).

Het antwoord van Genève is ook nog te vinden (doch in het Hollandsch) bij SYMEON RUYTINCK in W. d. M. V., S. III, D. I, p. 67 vgg., die ook het einde van den strijd vermeldt, hetwelk evenwel niet kwam vóor het begin van 1571.

Zie over het verloop van den strijd, die nu eens feller woedde, dan weer scheen bijgelegd te zijn: Dr. A. KUYPER, in "Voor Driehonderd jaren."

[1] Cf. Dr. VAN TOORENENBERGEN, a. w., p. XXXIX.

[2] Deze brief is te vinden: W. d. M. V., S. III, D. II, p. 6 vg.

14^den^ Maart "ontfanghen zeeckere brieven met een groot ghetal der artyckelen, stricktelicke verheiscende, zij moesten daer op verandwoorden voor den laetsten May," want zoo zij dit niet deden, zouden de Londensche broeders hun "verzwuijghen[1] voor een bewillinghe aenneemen." Verder wordt in dien brief gezegd, dat de gemeente te Londen plan had "approbatie van huer voernemen ende derzelve artykelen van die van Geneven te verzoucken," welk plan den angst en de bezorgdheid der gemeente te Norwich gaande maakte. Die artikelen toch schenen haar toe eene allerverderfelijkste strekking te hebben, niet alleen voor de kerken in Engeland, maar ook voor de kerken in het vaderland, zoo daar n. l. weder te eeniger tijd eene deur voor het Evangelie zou worden geopend. Derhalve werd besloten pogingen in het werk te stellen om dat plan te verijdelen. Broeder HERMAN[2] had, daartoe aangezocht, zich bereid verklaard naar Genève te gaan, om daar opening te doen van den stand der zaken in de Londensche gemeente, opdat de Geneefsche broeders "zonder eenighe fraude gheïnformeert zijnde, een recht oordeel naar Godes woert (tot gherustheyt aller kercken ende consistoriën) gheven mochten." De brief eindigt met het dringend verzoek bij dit alles de helpende hand te willen bieden "zo met subscriberen van onser L. commissie, als in het toevoughen van goet gheselscap tot Weesel," en voorts de broeders aldaar te "vermanen" er

---

[1] Stilzwijgen.

[2] Deze broeder was HERMAN MODED, die met KAREL BRUNE te Genève gekomen is. Zie noot 2 op p. 35.

voor te zorgen, dat MODED ook verder op zijne reis van geleide voorzien zou zijn.[1]

Bij de twisten te Londen en de correspondentie daarover gevoerd hebben wij, wat ongetwijfeld niemand zal wraken, iets langer stilgestaan, omdat hier niet alleen duidelijk blijkt, hoezeer de behoefte aan eenheid werd gevoeld, maar ook hoe zulk eene correspondentie het verlangen naar eene Synode moet hebben verlevendigd. De oneenigheid te Londen immers dwong tot eene correspondentie tusschen de gemeenten in Engeland onderling, tusschen Londen en de gemeenten van het vasteland, tusschen Norwich en de kerken van Emden en Genève, en dientengevolge kon het niet anders, of al dat schrijven naar heinde en verre moest er toe leiden, dat in alle de daarbij betrokken gemeenten steeds helderder werd ingezien, dat er een middelpunt moest wezen voor de samenwerking en onderlinge besprekingen, d. i. eene Synode.

Verder mogen wij niet vergeten, dat de broeders in Frankrijk reeds verscheidene Synoden hadden gehad,[2] nadat zij in Mei 1559 te Parijs onder het praesidium van den predikant FRANÇOIS MOREL de eerste hadden gehouden. Dit was een voorbeeld, dat tot jaloerschheid

---

[1] Deze tocht van MODED heeft plaats gehad. Zie de brieven, genoemd p. 35, noot 2, waaruit duidelijk blijkt, dat hij te Genève is geweest en aldaar de hem opgedragen taak heeft vervuld.

[2] In 1571 werd de zevende nationale Synode te la Rochelle gehouden. Dit was de eerste, die openlijk en met goedkeuring des Konings plaats had. 8 Aug. 1570 was n.l. de vrede te St. Germain gesloten, waarbij de Hugenooten volkomen vrijheid van geweten en godsdienstoefening verkregen. Cf. KURTZ, Kirchengeschichte, § 142, 15.

verwekte door de heerlijke vruchten, die zoodanige bijeenkomsten afwierpen, en, aangezien de godsdienstige beginselen van de Fransche broeders dezelfde waren als van de Hollandsche en Vlaamsche Gereformeerden, dezen tot navolging moest brengen.

Aanvankelijk was dit voorbeeld reeds nagevolgd in de provinciale Synoden onder het Kruis, doch deze eerste stap wachtte op den tweeden: van de provinciale Synode moest men tot de nationale en generale opklimmen.

Ongetwijfeld is dus de behoefte der Gereformeerden, om de onderlinge eenheid uit te spreken en — wat hiermede samenhangt — hunne gemeenschap in het uitwendige te bevorderen, een krachtig motief geweest voor het samenkomen van de Emder Synode. Aan deze eerste en voornaamste der inwendige oorzaken sloot zich als tweede aan: het verlangen om tot vastheid in kerkregeering en tot eene schriftuurlijke kerkorde te geraken, voordat de dagen der vrijheid zouden aanbreken. Op dit motief wijst TRIGLAND, wanneer hij in zijne Kerckelycke Geschiedenissen over de Emder Synode handelt, door te zeggen, dat de Nederlandsche Kerken, waarvan sommige onder het kruis, andere verstrooid waren in Duitschland, goed gevonden hebben "eene samentlijcke Kerckelijcke of Synodale vergaderinghe te doen by een komen ende houden tot Embden in Oost-Vrieslandt, op dat zy met malkanderen ghelijckheit souden houwen so wel in kerckelijcke regieringhe, als inde leere, ende datse mochten hebben eene rechte, wel-gestelde forme van kercken-re-

gieringhe, als Godt haer de seer begeerde vryheydt soude verleenen in haer Vaderlandt." [1]

Dat dit inderdaad eene zeer krachtige drangreden is geweest blijkt vooral, als wij het oog slaan op het eerwaardig convent, drie jaren vóor de Emder Synode gehouden te Wezel. [2]

Wat toch was het doel van deze bijeenkomst? Het was het ontwerpen van het plan eener kerkorde, die in de dagen der verwachte, vurig verlangde vrijheid zou kunnen worden gebruikt.

Wel is ons aangaande de geschiedenis dezer bijeenkomst weinig bekend, — geen brief noch eenig ander document op deze vergadering betrekking hebbende schijnt meer te bestaan [3] — maar het authentieke stuk, dat de aldaar opgestelde artikelen bevat, is gelukkig bewaard. [4] En uit zijn inhoud blijkt voldoende, dat het genoemde doel het oogmerk van deze samenkomst is geweest.

Blijkbaar hadden de aldaar vergaderde mannen geene macht en geen recht eene kerkorde op te stellen, maar niets belette hen de lijnen aan te geven, volgens welke eene kerkorde zou moeten worden uitgewerkt. [5] Dit heb-

---

[1] A. w., p. 161.

[2] De artikelen zijn onderteekend: 3 November 1568.

[3] Cf. Dr. F. L. RUTGERS, Acta van de Nederlandsche Synoden der 16de eeuw, W. d. M. V., S. II, D. III, p. 1.

[4] A. w., p. 1, vg.

[5] Duidelijk blijkt dit b. v. Caput I, artt. 3, 4, 5 en 6.

Nadat in art. 3 gewezen is op het wenschelijke en noodzakelijke van eene "Synodus prouincialis totius Belgii," wordt in de volgende drie artikelen genoemd wat volgens het oordeel der vergaderden op zulk eene wettige Synode moest worden behandeld en geregeld. Trouwens het geheele stuk draagt een karakter van voorbereiding, wat bij lezing der artikelen als

ben zij dan ook gedaan en dat zij het deden bewijst voldoende, hoezeer, naar hunne innige overtuiging, eene kerkorde noodzakelijk was en hoe wenschelijk zij het oordeelden, dat die kerkorde zou zijn opgesteld, voordat de Kerk uit haren druk zou zijn bevrijd.

Wat uit den arbeid der te Wezel vergaderde mannen reeds met zoo groote duidelijkheid blijkt, blijkt nog treffender, als wij letten op de tijdsomstandigheden, te midden waarvan zij zijn samengekomen.

Het was immers in het jaar 1568 dat het convent gehouden is, en de herinnering aan dat jaar is genoeg om te doen beseffen, hoezeer eene kerkorde den Gereformeerden eene zaak des harten was. Want inderdaad, indien dit niet zóo ware geweest, zouden zij dan zijn saamgekomen, om over eene kerkorde te beraadslagen, terwijl voor hunne broeders en zusters op den vaderlandschen bodem nog allerwege galgen en brandstapels werden opgericht?

Welke de redenen zijn, waarom juist in 1568 eene dergelijke vergadering gehouden is, laat zich niet met zekerheid bepalen, omdat, zooals boven is gezegd, geen enkel document, dat op die vergadering betrekking heeft, bekend is. Het is dus zeer goed mogelijk dat de twisten, die de Londensche gemeente verdeelden,[1] de naaste aanleiding tot dit convent zijn geweest, te meer, daar

---

van zelf in het oog valt. Deze toch geven duidelijk den indruk, dat zij niet anders willen zijn dan de voor eene kerkorde noodige bouwstoffen, verzameld uit Gods Woord, uit het gebruik en het voorbeeld der Apostelen, en uit op goede gronden berustende gewoonten der kerken. (Cf. Cap. I, art. 11.)

[1] Zie p. 32, vgg.

juist in dit jaar gezanten waren gezonden naar Genève, Bern en de andere bovengenoemde plaatsen. Het is echter evenzeer mogelijk, dat de pogingen van Prins WILLEM tot redding van het vaderland [1] den stoot tot deze bijeenkomst hebben gegeven. [2] Het kan ook wezen dat beide deze momenten hebben samengewerkt, of dat nog andere oorzaken tot deze vergadering hebben geleid.

Doch wat ook de naaste aanleiding tot het convent te Wezel geweest zij, dit is zeker, dat het doel geen ander was dan het ontwerpen van het plan eener kerkorde. Dat de gepastheid van zulk een ontwerp door velen werd erkend, blijkt uit het groote aantal van hen, die de Wezelsche artikelen hebben onderteekend, [3] hetzij eigen-

---

[1] Zie over die pogingen GROEN VAN PRINSTERER, a. w., p. 107, 108. Toen het Wezeler convent gehouden werd, waren de eerste aanslagen wel is waar mislukt, maar de Prins zelf hield nog tegenover ALVA stand. Eerst in December was hij genoodzaakt zijn leger af te danken. Het is dus mogelijk, dat in het begin van November nog altijd gehoopt werd op eenen goeden uitslag van Oranje's onderneming.

[2] Deze oorzaak wordt genoemd door JACOBUS FRUYTIER, Sions worstelingen (2e druk) p. 75. Hij zegt: "Ja, doe de geloovige, in beide die plaatsen (d. i. in Emden en Wezel), hope schepten, dat Godt de Kerke van haar Vaderlandt nog eens redden zoude, omdat Prins WILLEM een Leger tot dien einde in Duitslandt verzamelde, hebben zij, binnen Wezel, een Project gemaakt van een bequame Kerken-ordeninge, na welke de Nederlandtse Kerken bequaam zouden konnen geregeert worden. Dit geschiede in een solemneele vergaderinge te Wezel, Aº. 1568."

[3] Al de namen te zamen zijn 63 in getal en niet 53, zooals 's GRAVEZANDE heeft, a. w., p. 126. — Zie de lijst der onderteekenaars bij Dr. RUTGERS, W. d. M. V., S. II, D. III, p. 36 vgg. en bij 's GRAVEZANDE, a. w., p. 218, vgg., waar hij zelf evenals Dr. RUTGERS 63 namen geeft.

handig, hetzij bij procuratie.[1] Voorwaar, wanneer wij in die dagen van vervolging en druk een stuk door 63 mannen vinden onderteekend, onder wie "mannen van grooten naam in kerk en staat, uitstekende viri politici en ministri ecclesiae", dan kunnen wij veilig aannemen, dat allerwege de wensch bestond om tot vastheid en eenheid in de kerkregeering te zijn gekomen en eene schriftuurlijke kerkorde te bezitten, voordat de dagen der vrijheid zouden aanbreken.

Slaan wij thans het oog op de uitwendige oorzaken. Het convent te Wezel, dat wij zooeven noemden, vormt daartoe den geleidelijken overgang. Alles toch droeg daar, zooals wij zagen, een voorloopig karakter. Welnu, dit voorloopige vroeg definitieve vaststelling. Het officieuse moest officieel van kracht worden.

Wat op het Convent te Wezel was bepaald, was het werk van mannen, die onze Kerk tot eer verstrekten. De namen van PETRUS DATHENUS en HERMAN MODED eenerzijds, en die van MARNIX van St. Aldegonde en WILLEM VAN ZUYLEN VAN NIJEVELT andererzijds, zijn meer dan voldoende om te doen zien, welke tot zulk een werk bekwame mannen Wezel binnen zijne muren vereenigd zag. Welnu, aangezien hun arbeid, die verricht was

---

[1] Op de vergadering zelve is het stuk door 37 mannen eigenhandig onderteekend, door 4 hunner bovendien uit naam van 7 anderen, die afwezig waren. Vervolgens is het stuk nog bekrachtigd door 19 handteekeningen van mannen, die hunne adhaesie betuigden, "de lecture der overghezette copie hen ghedaen zijnde." (Dr. RUTGERS, a. w., p. 39.) 14 van die 19 zijn eigenhandig, de overige 5 bij procuratie.

op het rechte tijdstip en met de innige overtuiging, dat hij niet alleen wenschelijk, maar ook noodzakelijk was, om voltooiing riep, kon het niet anders, of de eerste de beste gelegenheid moest der Kerk welkom zijn, om haar zegel te hechten aan het werk van een deel harer beste zonen, voor zooverre dat werk bij een nader onderzoek den toets zou doorstaan.

Dat de roepstem om de hand te slaan aan den arbeid, te Wezel begonnen, weerklank moet hebben gevonden, spreekt van zelf, wanneer wij de inwendige oorzaken, waarop wij hierboven wezen, in aanmerking nemen. Maar weerklank vinden was niet genoeg, de roepstem moest worden opgevolgd. En daartoe was menige aansporing van buiten noodig, wat niet bevreemden kan in dagen van druk en vervolging, in een tijd, waarin de Kerk deels onder het Kruis zat, deels heinde en ver was verstrooid.[1]

Vragen wij, aan wiens werkzaamheid het naast en door de voorzienigheid Gods inzonderheid te danken is, dat aan die roepstem gevolg is gegeven, dan zien wij voor ons oog oprijzen de eerbiedwaardige gestalte van PHILIPS VAN MARNIX van Sint Aldegonde. Door zijne bemoeiingen vooral is het, dat de Synode te Emden in 1571 is gehouden.

---

[1] Op de Walsche Synoden onder het kruis waren wel reeds meerdere punten besproken en vastgesteld, maar deze hadden slechts geldigheid voor de Walsche provincies, niet voor de geheele Kerk. En juist eene kerkorde, geldig voor de gansche Kerk, was het, waaraan behoefte bestond.

Dr. K. KRAFFT schrijft ergens [1] aangaande MARNIX: "Wir glauben deszhalb mit Recht behaupten zu können, dasz dem genialen Manne, als Urheber und Beförderer des presbyterialen Synodal(ge)dankens bei uns die hervorragenste Stelle gebührt", nadat hij eene bladzijde vroeger reeds gezegd had: „PHILIPP MARNIX, Herr von St. Aldegonde, der niederländische, theologische Staatsmann zur Zeit des Abfalls der Niederlande von Spaniën, ist auch wesentlich mitbeteiligt gewesen bei Entstehung der Synodalverfassung im Westen Deutschlands, und verdient um so mehr ein dankbares Andenken, da diese so einfluszreiche Thätigkeit von MARNIX unbekannt geblieben ist."

Volgens dit getuigenis van Dr. KRAFFT, dat blijkbaar op nauwkeurig onderzoek berust, komt dus aan MARNIX de eere toe, den grond te hebben gelegd voor het Synodaal verband tusschen de Gereformeerde kerken in West-Duitschland. Ik heb thans aan te toonen, dat die "einfluszreiche Thätigkeit" ook bij de voorbereiding en het tot stand komen van de Emder Synode in 1571 van groot belang is geweest. Want ten opzichte van de wording van het Synodaal verband heeft MARNIX zich niet alleen verdienstelijk gemaakt voor West-Duitschland, maar ook voor onze vaderlandsche Kerk, hoewel hij met betrekking tot de laatste meer als "Beförderer" dan als "Urheber des Synodal(ge)dankens" is te beschouwen. [2]

---

[1] K. KRAFFT, Die Stiftung der Bergischen Provinzial Synode am 21 Juli 1589 zu Neviges bei Elberfeld, p. 41.

[2] Uit den loop der gebeurtenissen is het duidelijk, dat de Walsche Synoden onder het kruis, waarbij MARNIX in 1566 tweemalen (cf.

Wat MARNIX in dit opzicht heeft verricht, is slechts een deel geweest van zijn omvangrijken arbeid op kerkelijk en theologisch gebied. En waarlijk zijn blik was hier even helder en diep, als op staatkundig terrein fijn opmerkende en juist onderscheidende.

Vragen wij, waarnaar zijn hart meer uitging, naar de woelingen van het politieke leven, of naar de meer stille theologische werkzaamheid, het was ongetwijfeld de laatste, die de liefde van zijn hart bezat. Maar het besef, zich in de tegenwoordige omstandigheden niet te kunnen noch te mogen onttrekken aan de beslommeringen van het staatsmansleven, deed hem ten allen tijde, wanneer hij geroepen werd zijne krachten daartoe beschikbaar te stellen, eigen wenschen vergeten, om zichzelven met alle zijne gaven te wijden aan de belangen des vaderlands. Doch werd hij door de omstandigheden gedwongen op politiek terrein voor eenigen tijd niet meer dan toeschouwer te zijn, dan toonde hij, hoe hij, de uitnemende "vir politicus," niet minder een uitstekend "vir ecclesiasticus" was. Dan stelde hij tijd en krachten, gaven en talenten dienstbaar aan de vervulling van zijnen wensch, werkzaam te wezen voor het welzijn der Kerk.

FRANC. JUNII vita, ed. KUYPER, p. 26), wellicht meermalen, tegenwoordig was, hem zoo zeer bekrachtigd zullen hebben in zijne overtuiging omtrent het belang van dergelijke bijeenkomsten, dat hij overal, waar hij kon, op het houden van synoden zal hebben aangedrongen. Daardoor is hij voor West-Duitschland "Urheber und Beförderer des Synodal(ge)dankens" geweest. Met betrekking tot de Nederlanden echter behoefde hij niet meer dan "Beförderer des Synodal(ge)dankens" te wezen, aangezien in ons land, zooals wij boven gezien hebben, machtige inwendige factoren reeds werkzaam waren.

Het kan dan ook niet verwonderen, dat de tijd zijner ballingschap [1] gekenmerkt is door een rusteloozen arbeid voor Kerk en Theologie. Eene herinnering aan den "Biëncorf der H. Roomsche Kercke," [2] is reeds voldoende om dien arbeid naar waarde te doen schatten. Hier toch vinden wij MARNIX als een geharnast ridder strijdende voor de eere Gods, de zuiverheid van het Evangelie en de genoegzaamheid der Heilige Schrift tegen de misbruiken, die in de Roomsche Kerk waren ingeslopen, en de verkeerdheden, die, onder hare auspiciën gepleegd en door haar gezag gedekt, ten deele zelfs werden aangeprezen als onmisbaar ter zaligheid te zijn. Met juistheid weet hij zijne pijlen te richten en, hoe goed zij treffen, blijkt genoeg uit den naam, [3] dien het boek van Roomsche zijde ontving, en uit daden, als van den bisschop van Roermond, die in 1570 eenige honderden exemplaren, welke hij bij een boekverkooper te Well had gevonden, des nachts aan den oever der Maas liet verbranden. [4]

Als kampioen voor de eere Gods en tegen de inzettingen van menschen zien wij hem in die dagen evenzeer optreden in den kring der gemeenten van Gereformeerde belijdenis,

---

[1] In den voorzomer van het jaar 1567 nam MARNIX naar Duitschland de wijk. 17 Aug. 1568 werd hij door ALVA verbannen met confiscatie van alle zijne goederen. In 1572 kwam aan die ballingschap een einde, toen hij in dienst van WILLEM I in het vaderland op het staatstooneel optrad.

[2] Uitgegeven A°. 1569.

[3] "Iste pestilentissimus liber."

[4] Cf. Dr. VAN TOORENENBERGEN, MARNIX I, p. XLV.

wanneer hij zijne twee adviezen geeft met betrekking tot de ons bekende twisten, die in de Nederduitsche Gereformeerde Gemeente te Londen scheuring hadden te weeg gebracht. [1] Beide heeft hij gezonden aan PIETER CARPENTIER, [2] door hem genoemd "minen goeden vriendt." Het eerste is geschreven te "Lutzbourgh in Vrieslant" den 19den September 1568, het tweede in dezelfde plaats den 10den Januari 1569. Beide vallen dus ongetwijfeld in den tijd, waarin MARNIX bezig was aan zijnen „Biëncorf" te werken. Maken wij eene vergelijking tusschen dit geschrift en die twee adviezen, dan vinden wij overal een zelfde krachtig ijveren voor de eere Gods en het welzijn van de gemeente des Heeren, hetwelk evenmin een duimbreed voor den vijand wijkt, als dat het om den wille der vriendschap de dwalingen van vrienden ook maar eenigszins vergoelijkt. Slechts dit onderscheid valt op te merken, dat hij, die zich tegenover den vijand bedient van het wapen der ironie, jegens zijn vriend gebruik maakt van de meest teedere vermaningen, die getuigenis geven van zijn liefdevol hart. Wij hebben hier niet met een twee-mensch te doen, wat bij eene oppervlakkige vergelijking van de adviezen en den "Biëncorf" allicht zou kunnen schijnen het geval te wezen; evenmin staan wij hier voor het raadsel, als gaf éene zelfde bron zoet en bitter water te gelijk; wij hebben hier een krijgsknecht des Heeren, die in de aller-

---

[1] Die beide adviezen zijn te vinden bij Dr. VAN TOORENENBERGEN, a. w., p. 135—182.

[2] PIETER CARPENTIER was ouderling der gemeente te Londen en behoorde tot de oudere ballingen.

eerste plaats vraagt naar de eere zijns Gods en, waar het diens eere geldt, met volhardenden moed daar standhoudt, waar hij op grond van Gods Woord weet te moeten staan. Bij dit standhouden op zijn wachtpost dringt hem de liefde van Christus werkzaam te zijn tot behoudenis van zondaren, met de bede in het hart. dat het Gode moge behagen, zich van hem te bedienen tot uitbreiding van zijn Koninkrijk. In waarheid is het dezelfde liefde voor zijnen God, die hem nu eens de geeselroede der ironie doet zwaaien, dan weer doet waarschuwen met eene stem vol teederheid.

De omvang zijner theologische werkzaamheid in de dagen zijner ballingschap blijkt nog nader uit hetgeen hij schreef tegen toen in omloop zijnde dwalingen. Hiervan zijn ons bewaard een brief, dien hij A°. 1570 heeft geschreven aan BERNARDUS BOEMIUS en twee brieven, die hij in dat zelfde jaar heeft gezonden aan AGGAEUS ALBADA.[1] Prof. VAN TOORENENBERGEN schrijft[2] aangaande de laatste twee: "Gij zoudt ook, tenzij gij MARNIX kent, zijne briefwisseling uit dien tijd met AGGAEUS ALBADA, den geleerden keizerlijken rechtsbeambte te Spiers, over den persoon van CHRISTUS lezende, geen staatsman in den schrijver dier diepzinnige en kristalheldere theologische disputatiën vermoeden," welk getuigenis evenzeer van toepassing is op

---

[1] Deze drie brieven zijn te vinden in de "Oeuvres de PH. DE MARNIX de Sainte Aldegonde," uitgegeven door E. QUINET en A. LACROIX in het laatste deel, dat de "Correspondance et Mélanges" bevat, p. 119—141, p. 142—150, p. 151—169.

[2] Dr. VAN TOORENENBERGEN, MARNIX I, p. XXXIII.

den brief aan BERNARDUS BOEMIUS. In dit drietal brieven toch trad MARNIX op als verdediger van de leer van de twee naturen in CHRISTUS tegenover de dwaling van SCHWENKFELD. BOEMIUS en ALBADA toch waren beide aanhangers van diens gevoelen en schijnen hoogelijk ingenomen te zijn geweest met het boekje van een zekeren LANGIUS, een geestverwant van SCHWENKFELD. Tegen dat ziekelijk mysticisme trekt MARNIX te velde met zulk een keur van argumenten, waarvoor hij zoowel van de Heilige Schrift als van de getuigenissen der Patres gebruikt maakt, dat wij ons evenzeer hebben te verbazen over zijne belezenheid als over zijn helderen blik en zijne voortreffelijke wijze van bewijsvoering en weerlegging.

Die veelzijdige arbeid van MARNIX uit de dagen zijner ballingschap, dien wij nu kortelijk gadesloegen, toont duidelijk, met welk een ijver hij werkzaam was in alles, wat het welzijn der Kerk betrof, en hoe hij daaraan zijne beste krachten wijdde. Herinneren wij ons bovendien, dat MARNIX tegenwoordig was bij het convent van Wezel [1] en straks, nadat hij in 1569 door den Keurvorst van de Paltz in zijn opperkerkeraad geroepen was, diens gunst verwierf door zijne onvermoeide werkzaamheid, dan verwachten wij niet anders dan dat hij ook in de voorbereiding en het tot stand komen van de Emder Synode een werkzaam aandeel zal hebben gehad. Ja, het

---

[1] Het is niet te gewaagd te onderstellen, dat MARNIX ook daar een werkzaam aandeel zal hebben gehad aan de beraadslagingen en de genomen besluiten.

zou bevreemding wekken, indien hij dat alles slechts als toeschouwer had aangezien. Neen, meer dan toeschouwer is hij geweest. Als een der hoofd-figuren, zoo niet als de hoofd-figuur staat hij vóor ons. Slaan wij dan zijne werkzaamheden in dezen gade.

In het begin van 1569 was MARNIX nog in Oost-Friesland, [1] doch spoedig daarop heeft hij dat gastvrije oord verlaten, om zich te begeven naar de Paltz en bij den machtigen Keurvorst hulp te zoeken. [2] Welwillend werd hij, zooals hij zelf schrijft, door dezen ontvangen en, wij merkten het reeds op, geroepen om zitting te nemen in den Opperkerkeraad. [3] Intusschen was zijn gezin nog

---

[1] Zie het onderschrift van zijn tweede advies in zake de twisten te Londen: "Datum te Lutzbourgh, 10 Januarii 1569." Dr. VAN TOORENENBERGEN, MARNIX I, p. 182.

[2] Hij schrijft A°. 1579, sprekende over den tijd zijner ballingschap: "Finallement ne voulant estre en charge à mes amis, je me suis mis au service de feu Monseigneur le Prince Electeur Palatin, duquel ses ennemis mesmes etc.. Iceluy me receut benignement, et me favorisa de sa grace plus que mes merites ne portoyent." Deze woorden zijn ontleend aan zijn: "Response à un libelle fameux nagueres publié contre Monseigneur le Prince d'Orenges" en te vinden in de Oeuvres de PH. DE MARNIX, Ecrits politiques et historiques, p. 81.

[3] De Opperkerkeraad of wel "hoogen kerckeraedt" was gevestigd in Heidelberg, de stad "daer de Churfurst ende thof was." Hij bestond uit 6 personen, "3 pólitische ende 3 kerckelycke," en kwam alle dagen samen "om alle kerckelycke saken te verhandelen die jnder gantscher Paltz voervielen, mitsgaders wat dien aencleeft." Uit de "Kerckenregiering in de Pfaltz onder FRIDREICH den 3en, Relacie van M. CASPAR VAN DER HEIJDEN, eigener handt," in M. S.

te Emden gebleven, aangezien het zijn plan was geweest een nieuw toevluchtsoord te zoeken en, wanneer hij daarin geslaagd was, naar Emden terug te keeren, om dan de broeders aldaar dank te zeggen voor de hem betoonde liefde en gastvrijheid en tegelijkertijd zijn gezin af te halen.[1] Het was hem echter onmogelijk dat plan tot uitvoering te brengen. Uit de Paltz teruggekeerd was hij tot Keulen gekomen, maar verder reizen kon hij niet; vele gewichtige oorzaken dwongen hem daar te blijven, zoodat hij derwaarts zijn gezin moest opontbieden en daar een brief schreef aan de broeders te Emden, om hen "hooghlick te bedancken" voor de "liefde, vrientschap, christelicke geneghentheit ende onverdiende ere," die zij hem hadden bewezen.[2] Met zijn gezin keerde hij vervolgens naar de Paltz terug, om zich te "begeven in de beroepinge, daer hem de Heere toe beroepen had,"[3] en hier bleef hij, totdat de Prins van Oranje zijne diensten noodig had.[4]

Tot de jaren nu van zijn verblijf in de Paltz behooren de bemoeiingen, die zooveel hebben bijgedragen tot het

---

[1] Dit blijkt uit eenen brief, dien hij den 11den Juni 1569 uit Keulen schreef aan de broeders te Emden, welke brief is te vinden bij MEINERS, a. w., D. I, p. 420—424.

[2] Dit is de brief in de vorige noot genoemd.

[3] Aldus noemt hij de taak, hem door den Keurvorst opgedragen, in den brief van 11 Juni 1569. Cf. MEINERS, a. w., p. 421.

[4] MARNIX schrijft er van in zijne Response à un libelle fameux: "Iceluy (le Prince Electeur Palatin) me favorisa de sa grace plus que mes merites ne portoyent. Jusques à ce que estant requis par Mon-

tot stand komen van de eerste Synode der Nederlandsche Gereformeerde Kerk. Het was zijn hartewensch, dat er eene zoodanige bijeenkomst zou worden gehouden. Diep was hij doordrongen van de eenheid van het lichaam van CHRISTUS; de gemeenschap der heiligen was hem een heerlijke troost, de voorbidding voor elkander eene behoefte der ziel.[1] Doch die eenheid moest ook in het uitwendige blijken. Eene Synode was zijn ideaal!

Dat zulk een man geroepen werd in den Opperkerkeraad van de Paltz zitting te nemen, moest der Kerk dezer landen ten goede komen. Daar kon hij onverdeeld bezig zijn met kerkelijke zaken. Te verwonderen is het dus niet, dat hij, die zelf een balling was, uit zorg voor de gemeenten, die óf onder het kruis, óf in de verstrooiing waren, alle krachten heeft ingespannen tot de bereiking van zijn ideaal. Mondeling en schriftelijk trachtte hij de belangstelling in zulk eene vergadering te verlevendigen. Waar en wanneer hij kon, was hij onvermoeid daarmede werkzaam.

Ons is een merkwaardig document bewaard gebleven,

---

seigneur le Prince d'Oranges de me vouloir envoyer chez luy pour se servir de moy pour quelque temps aux affaires concernantes le pays de pardeça, il m'y envoya, etc."

[1] Zoo schrijft bij b. v. in zijn afscheid aan Emden: "Ende nadien de Christelicke liefde en eenicheyt in gheene verre of naby ligghende geleghentheyt der plaetzen en bestaet, dan enckelick in den bandt der lidmaten des lichaems CHRISTI JESU, zo bidde ick en beghere zeer vriendelick van U. L. gy wilt my altyt voor een van uwe broederen en lidmaten des lichaems CHRISTI holden, en derhalven myner ghedachtich wezen in uwe heylighe ghebeden, als eenes medelits uwes lichaems." MEINERS, a. w., p. 422.

dat krachtig getuigenis geeft van dit streven van MARNIX, een document, dat hier eene nadere bespreking verdient, aangezien het eene belangrijke schakel is in de keten der oorzaken, die tot de Emder Synode hebben geleid.

Het bedoelde stuk is een rondgaande brief, die namens de gemeenten te Heidelberg en te Frankenthal is gezonden "aen de Eerbare ende Godsalige mannen, de Dienaren ende Ouderlingen der Nederduytscher gemeynten tot Londen, Zandwijck, Nordwijck, etc. (Emden, etc.)," en onderteekend is door „PHILIPS VAN MARNIX, toegenaemt van Mont SINT ALDEGONDE, uyt naeme ende bevel der Nederlandsche broederen te Heydelberch" en door "CASPAR VAN DER HEYDEN, Kerckendiener te Franckenthall ende in den naeme der andere broederen aldaer, etc." [1]

Ongetwijfeld is deze brief, zooals Prof. VAN TOORENENBERGEN in zijne introductie tot dit schrijven zegt, "van de hand van PH. VAN MARNIX, den eersten onderteekenaar." [2] De stijl is een duidelijk herkenningsteeken [3] en een afdoend bewijs zijn de onderteekeningen. Wanneer wij die beide nauwkeurig gadeslaan, zien wij, dat MARNIX alleen "uyt naeme ende bevel der Nederlandsche broede-"ren te Heydelberch" teekent, terwijl GASPAR VAN DER HEYDEN den brief onderschrijft eerst uit zijn eigen naam en daarna uit naam van de broeders te Fran-

---

[1] Deze brief is te vinden bij Dr. VAN TOORENENBERGEN, MARNIX, Aanhangsel, p. 3—38.

[2] A. w., p. 3.

[3] Het stuk is in keurigen stijl geschreven. Cf. over MARNIX als prozaschrijver: Dr. R. FRUIN, Tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog (nieuwe uitgaaf), p. 337, vg.

kenthal. Klaarblijkelijk geeft deze dus zoowel van zijne eigen instemming in dien brief als van die van de Frankenthalsche gemeente blijk, iets, wat ongerijmd zou wezen, indien hij zelf de opsteller van den brief ware geweest.

De geschiedenis van het ontstaan van dezen brief kunnen wij ons gemakkelijk voorstellen. De hoofdgedachten in dit schrijven nederlegd waren door MARNIX besproken in de vergaderingen der broederen te Heidelberg, [1] daar de nood der Kerk hem er toe drong en zij "ooc ernstelick van die van Geneven waren vermanet worden." [2] Zij hadden sympathie gevonden en zoo was besloten, naar andere gemeenten te schrijven en haar het nuttige en het noodige van de verwerkelijking dier gedachten op het hart te binden, waarom MARNIX werd uitgenoodigd dienovereenkomstig een brief op te stellen. Deze deelde vervolgens aan GASPAR VAN DER HEYDEN [3] mede, welk besluit was genomen en welke opdracht hij had gekregen. Van diens zijde moest natuurlijk betuiging van instemming volgen, daar ook hem het welzijn van de Kerk boven alles ter harte ging. [4] En van die instemming gaf hij blijk door mede dat schrijven te onderteekenen, terwijl hij op zich nam, hetzij op verzoek van MARNIX, hetzij vrijwillig den broeders te Frankenthal te vragen hunne adhaesie eveneens te willen betuigen.

Met betrekking tot de verdere geschiedenis van den

---

[1] MARNIX was Ouderling der Nederlandsche gemeente te Heidelberg.

[2] Dr. VAN TOORENENBERGEN, MARNIX, Aanhangsel, p. 10.

[3] GASPAR VAN DER HEYDEN was sedert 1567 weder te Frankenthal, zie M. F. VAN LENNEP, GASPAR VAN DER HEYDEN, p. 71, vgg.

[4] A. w., p. 74.

brief vinden wij hier en daar enkele aanwijzingen, onder anderen in een nog bestaanden brief, die te Londen wordt bewaard.[1] Blijkbaar heeft MARNIX' rondgaande brief gecirculeerd in het land van Cleef en het Sticht van Keulen en Aken. Althans uit de Acta van de Synode, 3 en 4 Juli 1571 te Bedbur gehouden, vloeit voort, dat de brief in die streken ontvangen is.[2] Te Emden is hij zeker aangekomen, want hij is er nog in het kerkeraadsarchief aanwezig.[3]

---

[1] Bedoeld is een schrijven van het consistorie der Nederlandsche gemeente te Maidstone aan de kerkeraden der Nederduitsche gemeenten te Frankenthal en Heidelberg van Donderdag, den 10den Aug. 1570. Deze brief is afgedrukt in "Archivum," p. 348—352.

[2] Deze Acta zijn te vinden in de W. d. M. V., S. II, D. II, p. 3—7. De bedoelde passage is aldaar te lezen p. 5, en luidt aldus:

"Is ten eerste voorghegheven vande puncten, die voormaels (de Synode werd gehouden Juli 1571, de brief van MARNIX was van Maart 1570) van die van Heydelberch ende Franckendael de andere gemeynten zijn voorghedragen gheweest. Als naemelyck van de ghemeyne contributie aller gemeynten tot onderhoudinge der Dienaren des Wordts ende Studenten int ghemeyne.

Item van de ghemeyne overeencominghe der gemeynten met onderlinge schrijven aan malcanderen, etc."

[3] Volgens het getuigenis van Dr. A. KUYPER, Geschiedenis der Christelijke Kerk in Nederland in tafereelen, D. II, p. 77, noot 1. Ook MEINERS bericht, dat in zijne dagen de brief te Emden aanwezig was. A. w., p. 426. Daar hij schrijft dat GASPAR VAN DER HEYDEN en PHILIPS VAN MARNIX, "uit naam en last van de Gemeenten te Frankendaal en Heidelberg," den brief hebben onderteekend, als datum noemt den 21sten Maart 1570 en hij er verder op wijst, dat in dien brief zeer aangedrongen wordt op "de oprechtinge van ene algemene beurze" en op het zenden van gezanten naar Frankfort ter bevordering van

Ook Engeland heeft hij bereikt, waar hij ongetwijfeld bij alle de gemeenten heeft gecirculeerd, evenals hij door de broeders te Londen en te Maidstone gelezen is en aanleiding gaf tot ernstige overwegingen. [1]

De hoofdgedachten in den brief nedergelegd zijn drie in getal: 1° wordt gesproken over de opleiding van Predikanten, 2° over de correspondentie der verstrooide

---

deze zaak, is het duidelijk, dat hij van den bedoelden brief spreekt. Opmerkelijk is echter, dat volgens MEINERS eerst GASPAR VAN DER HEYDEN heeft geteekend en daarna PHILIPS VAN MARNIX; derhalve juist omgekeerd als in den brief door Prof. VAN TOORENENBERGEN uitgegeven.

[1] Dit blijkt uit den p. 56 genoemden brief. In den aanhef heet het: "Naer alle godsalighe ende behoorlicke groetenisse zeer gheliefde Broeders V. L. sult weten dat wy het schrift by hulieden an onse L. B. de Dienaers van Embden ghesonden onfanghen ende ghelesen hebben, waerop wij V. L. dit voor ons aduys cortelic hebben willen ouerschryuen."

Hieruit blijkt, dat de brief over Emden is gegaan en Engeland bereikt heeft. Dat hij gecirculeerd heeft volgt uit het slot, waar gesproken wordt van het advies van de andere broeders, zoowel van Londen als van elders. Zulk een advies toch onderstelt de lezing van het stuk en derhalve de circulatie. De bedoelde woorden zijn: "Dit is lieue ende weerde B. cortelic ons aduys dat wij V. L. hebben willen particulierlic ouer senden met het aduys onser anderen B. ende Dienaren zoo van Londen als van elders. Wij hadden vooren ghenomen huyt alle ghemeinten by een te commen om van der saecke te spreecken ende generalic ons aduys an V. L. ouer te schryuen maer het en conde voor ditmael niet gheschiden."

gemeenten en 3° over de verzorging van reizende geloofsgenooten. De gansche inhoud groepeert zich dan ook om deze drie hoofdzaken als om zoovele middelpunten. Intusschen mogen wij bij de onderscheiding van deze drie niet voorbijzien, dat éene leidende gedachte overal in den brief duidelijk te onderkennen is: de wensch, om het tot stand komen van de uitwendige eenheid te bevorderen door anderen op te wekken hunne krachten mede aan die taak te wijden. Zeer duidelijk wordt die gedachte uitgesproken, wanneer MARNIX, schrijvende over het wenschelijke van eene "algemeyne ende eenparige handreykinge" aan de dienaars des Woords en andere "persoonen van aensien", zegt, dat dit een heilzame weg zou wezen om "alle de gemeynten der Nederlanden tot éénen lichaeme in te lijven".[1] Prof. VAN TOORENENBERGEN teekent terecht bij die woorden aan: "Stichting van ééne Nederlandsche Hervormde Kerk was het doel."

Innige belangstelling in het welzijn der Kerk spreekt op iedere bladzijde van het merkwaardig stuk, zoowel, waar gewezen wordt op de dure verplichting — die tevens een heerlijk voorrecht is — om zorg te dragen voor de opleiding en het onderhoud van de dienaren des Woords, als waar het groote nut wordt aangetoond van eene onderlinge correspondentie of gesproken wordt van het noodzakelijke om met "gemeyn besluyt" orde te stellen op het verleenen van hulp aan arme reizende geloofsgenooten. Een paar citaten mogen als voorbeelden hier dienst doen. "Ende nadien hy ons (die hy noch uyt enckele

---

[1] Dr. VAN TOORENENBERGEN, MARNIX, Aanhangsel, p. 16, Cf. ald. noot 1.

genade in dese jammerlicke verwoestinge barmhertiglick gesparet heeft) so lieflick noodet ende roepet tot boete ende bekeeringe, met eene gewisse toeseggingе, hy wil sijnen toorn van ons afwenden, ons ende onse broederen uyt deze sware ende jammerlicke tyrannie der godloosen verlossen, so moeten wy gewissenlicken toesien, dat wy met eenen ernstigen yver ons tot onsen God bekeeren ende gelijck als de prophete Amos het volck Israël vermanet, alle vlijt ende neersticheyt aenwenden, opdat den tempel Godes opgebouwet werde, ende de vervallene hutte Jacobs wederom opgerichtet, ende tot dien eynde een yeder van ons int besonder ende wy alle te samen gelijckerhandt verstrecken ende te vooren geven, een yeder nae syne gelegentheyt, de gaven, daer hem God mede begavet heeft, het zij den geesteliken ofte tijtlicken segen, opdat ons hier namaels niet verweten en werde, dat wy in cederen, dat is, in costelicke huysen gewonet ende de mildicheyt Godes tot onsen nut ende tot onse gemack gewendet hebben, ende daerentusschen dat den tempel des Heeren is ongebouwet ende verwoestet gebleven." [1] En nadat de schrijver vervolgens er op gewezen heeft, dat Gods aangezicht nog in gunst tot hen is gewend, doordien Hij hun nog vele trouwe dienaren had gelaten en toekomstige dienaren had gegeven, gaat hij aldus voort: "Daerom, L. broeders in Christo Jesu, hebben wy niet willen laten, als litmaten éénes lichaems, U te bidden ende te vermanen door die inwendige ende onuitsprekelicke liefde ende barmherticheyt Godes, dat gijlieden met

[1] Ibidem, p. 6.

ons alle te gader ende een yeder besondert voor sick selven dat behertigen wilt ende met een rechten ende ernstigen yver u daertoe begeven, dat doch dat lichaem Jesu Christi mach opgebouwet werden ende de dienst sijns Woorts als een eenich middel onser welvaert, salicheit ende verlossinge ernstelick verrichtet ende te wege gebracht." [1]

Deze beide citaten zouden met onderscheidene andere te vermeerderen zijn, doch dit tweetal is reeds voldoende om te doen zien, hoezeer het welwezen der Kerk MARNIX ter harte ging. [2] Hij wist, dat de dienst des Woords en der Sacramenten onmisbaar is tot de opbouwing van de Kerke Gods, en zoo smeekte hij met al het vuur zijner liefde, dat toch een ieder doen zou, wat hij doen kon, opdat er een goede "voorraet getrouwer ende bequaemer dienaren" mocht worden gevonden. En dat nu reeds daarvoor gezorgd werd, was hoog noodig, opdat, wanneer het Gode behagen mocht "morgen ofte overmorgen het lant te openen," [3] de opbouwing der Kerk "niet en achterblyven

---

[1] Ibidem, p. 7.

[2] Het is waarlijk een genot den brief te lezen, van wege de verkwikkende frischheid, die er ons uit tegenwaait, en het krachtig geloofsvertrouwen, dat er uit spreekt.

[3] Dat dit gebeuren zal, stond bij MARNIX vast, zooals blijkt uit de volgende woorden, die hij in parenthesi schreef achter de aangehaalde: "gelijck hy ontwijffelick doen sal so wy ons danckbaerlick tegen hem houden ende dat het ons salich is."

Het in den tekst vermelde is eene staving van wat p. 39 is genoemd als eene der oorzaken, die tot de Emder Synode hebben geleid. — De zorg, dat er een voldoend aantal dienaren zal wezen, wanneer de deur van het vaderland zal geopend worden, komt uit dezelfde bron voort, als het verlangen tot eene vaste Kerkorde te zijn gekomen, voordat de dagen der vrijheid zouden aanbreken.

zou uyt gebreck der Dienaeren" en daardoor de vijanden gelegenheid zouden vinden wederom de overhand te bekomen. Want in dat geval zou het laatste erger zijn dan het eerste en wel "door een gerechtich oordeel Godes." [1] Niemand mocht dan ook zeggen: "wij hebben reeds zoovele lasten te dragen," maar een ieder had te letten op de heerlijke beloften Gods, die den blijmoedigen gever honderdvoudig kan en wil vergelden, "ja het en staet hier niet aen tien ofte twintich ten honderden, maer aen den segen ende genadige gunsticheyt Godes in desen leven ende hiernaemaels aen de eeuwige salicheyt." [2] Bovendien, indien zij, door niet te zorgen voor de opleiding en onderhouding der predikanten, "het zij door traecheyt of door eygensoeckelickheyt ende giericheyt" verzuimden acht te geven op hetgeen nuttig en noodig was voor den "voorspoedigen voortganck" van het "Rijcke Christi Jesu," dan zouden zij ongetwijfeld eens, maar dan te laat, hunne gierigheid beklagen en het bejammeren, hun tijd ongebruikt te hebben laten voorbijgaan. [3] Het voorbeeld der Fransche broederen moest hen daarom tot navolging opwekken. Even goed als de Nederlanders waren zij "geschuppet uyt alle haere goederen," met tienmaal meer lasten waren ze bezwaard, en nochtans hadden zij zich veel milder betoond "achtende het voor het aldervoornemelicxste punct,

---

[1] Dr. VAN TOORENENBERGEN, MARNIX, Aanhangsel, p. 9.

[2] Ibidem, p. 7—9.

[3] MARNIX wijst hierbij op het voorbeeld van hen, die in 1568 uit gierigheid niet een à twee tonnen gouds wilden bijeenbrengen "tot beschermínge haers vaderlants" en nu gedwongen waren tien en twintig tonnen op te brengen, en dat nog wel tot hunne eigene verdrukking.

dat sy van goede ende bequaeme Dienaren des Goddelicken Woorts mogen versien ende versorget wesen." [1]

Voor het welzijn der Kerk was het dus noodig, dat er gezorgd werd voor een voldoend aantal goede, bekwame dienaren des Woords, maar bovendien moest er in de onderhouding der predikanten eenheid zijn. Tal van zwarigheden en "ongheschicktheden" toch kwamen er uit voort, dat iedere provincie "op haer eygen handt handtreyckingen hebben gedaen tot onderhoudinge der Dienaeren," waarom het raadzaam was, dat met "gemeynen raedt" naarstiglijk overlegd zou worden, of het niet wenschelijk ware eene "algemeyne borsse" op te richten, opdat daarin eenerzijds de "handtreyckingen wierden gebracht" (en dit zooveel mogelijk "gelijcker handt") en andererzijds daaruit "die men bequaem soude vinden" zouden betaald worden. [2] De bedoelde zwarigheden immers waren van groot gewicht. [3] Om slechts enkele te noemen, "de eenicheyt, welcke behoorde onder alle lidmaten der Kercken te wesen," werd verbroken, doordien ieder "landtschap" zorg droeg voor zich zelf, zonder acht te geven op de "gemeynschap;" de "verkiesinge" der dienaren geschiedde te veel naar "gunste en ghenegentheyt" en kon "niet wel verrichtet werden sonder onbehoorlicker vrijerijen;" de dienaren waren te ongelijk verdeeld en bovendien waren er verscheidene, die "ledich" gingen en nochtans den gemeenten, die groot gebrek hadden aan pre-

---

[1] Dr. van Toorenenbergen, Marnix, Aanhangsel, p. 10.

[2] A. w., p. 11.

[3] Marnix noemt er 15. A. w., p. 11—15.

dikanten, niet "dienstich" konden wezen, aangezien zij gebonden waren door hunne verplichtingen jegens de gemeente, die hen onderhield. Alle die zwarigheden echter zouden verdwijnen, indien alle de gemeenten en provinciën, "zijnde met een gemeyn verdrach onder malcanderen samen ghevoecht, raet vonden, om eene algemeyne ende eenparige handreykinge toe te brenghen, opdat de Dienaers ende andere persoonen van aensien, die tot den dienst des landts souden bequaem bevonden werden, hiernaemaels voortaen in gemeyn van der gantscher gemeynte weghen aengenomen ende onderhouden werden." [1] Aanwijzingen werden vervolgens gegeven, hoe het bestuur van zulk eene "algemeyne borsse" moest worden saamgesteld en op welke wijze die commissie hare werkzaamheid zou hebben te verrichten, [2] terwijl aanbeveling voor dit plan werd gevonden in het voorbeeld der Apostelen, in het exempel van JOZEF in Egypte en in de reeds bestaande gewoonte der "Walscher Kercken." [3]

Intusschen verwachtte MARNIX, dat deze "vergemeynschappinghe" niet allerwege instemming zou vinden. De gemeenten, die tot dusverre zich allerlei moeite hadden getroost, om eene goede handreiking te doen, zouden wel allerlei bezwaren hebben. Maar die bezwaren waren niet onoverkomelijk, integendeel waren zij gemakkelijk weg te ruimen en moesten zij bovendien wijken bij de overweging van het feit, dat alle gemeenten te zamen één lichaam vormen. Alle leden immers zijn schuldig de opbouwing van

---

[1] A. w., p. 16.

[2] A. w., p. 16, 17.

[3] A. w., p. 17, 18.

het gansche lichaam te bevorderen, zonder dat ooit het eene lid het andere mag verwijten, "dat het meer moeyte soude ghehadt hebben tot onderhoudinghe des lichaems." [1]

Derhalve stond het vast, dat de "ghemeyne handreykinghe aller ghemeynten der stichtinghe des lijfs CHRISTI seer voorderlijck ende nut" was, de "besonderde" daarentegen "hinderlick ende nadeelich." Redenen, waarom het wel niet anders kon, of spoedig zou er instemming worden betuigd met de ontwikkelde plannen, als zijnde noodig en nuttig voor de opbouwing van de Kerke Gods. [2]

De tweede hoofdgedachte, in den brief ontwikkeld, heeft betrekking op de onderlinge correspondentie. Deze moest nader worden geregeld, opdat zij meer profijtelijk zou zijn. Eene goede correspondentie toch was bevorderlijk voor de onderlinge eenheid, omdat de gemeenten daardoor elkander hulp en bijstand konden bieden in alles, dat "eenichsins de vervoorderinge der eere Godes ende des rijcx Jesu Christi sal bedraghen [3]."

Het wenschelijkste zou natuurlijk wezen, dat er Synoden konden worden gehouden, opdat langs dien weg de correspondentie mondeling kon worden gevoerd. Maar dewijl de middelen ontbraken „om Synodes ende ghemeyne samenkomsten te weghe te brenghen," was het noodig, dat wat mondeling niet geschieden kon, "met brieven

---

[1] De bezwaren, welke er al zoo konden zijn, worden door MARNIX opgeteld en gebracht tot tien, waarna hij ze een voor een gaat wederleggen, in welke wederlegging hij tegelijkertijd zijne plannen en het wenschelijke van die plannen nader uiteenzet. A. w., p. 19—27.

[2] A. w., p. 28.

[3] Bedraghen = betreffen.

verrichtet" werd, opdat er in waarheid zou wezen, "een gemeyne overeenkominghe, intelligencie ende verkundschappinge onderlincx." Raadzaam zou het zijn die schrif telijke correspondentie op te dragen aan "ludens," [1] die "kennisse ende gemeensaemheyt hebben met ludens van andere gemeynten," opdat deze elkander over "de standt ende ghelegentheyt der ghemeynten" zouden schrijven en van de ontvangen berichten verslag zouden doen aan hunne respectieve consistories.

Opdat nu de correspondentie zoo vruchtbaar mogelijk zou wezen, waren er "opghericht etlicke artikelen", die "als een spiegel oft patroon, daer sy sick mochten nae richten", dienst konden doen. Deze artikelen worden vervolgens medegedeeld. Zij vormen eene uitgebreide serie van vragen, die het kerkelijk en gemeentelijk leven in zijn geheelen omvang betreffen. [2]

Intusschen mocht niet worden vergeten, dat het stellen en beantwoorden van die vragen behoorde te geschieden uit het zuivere verlangen: "eendrachtelijck alle nootdruften der Kercken Godes te hulpe te komen," waarom het dan ook noodzakelijk was er zorg voor te dragen, dat het plaats had "met sulcker voorsichticheyt ende bescheydenheyt, die met christelicke sachtmoedicheyt vermenget zij," en dat "alle argwane van te willen heerschen, d'een over d'an-

---

[1] Ludens = lieden.

[2] Dr. VAN TOORENENBERGEN, MARNIX, Aanhangsel, p. 29—34. Dergelijke vragen werden later op de bijeenkomsten der Classes door den praeses den aanwezigen voorgelegd. Althans in dien zin werd door de Emder Synode besloten. Cf. art. 2 van het hoofdstuk, dat handelt "de Classicis Conventibus." Zie ook art. 43 der Acta.

der,[1] ende alle vermoeden van onbescheydene nueswijsheyt met rechten verre gekeeret werde."

De derde hoofdgedachte betreft het helpen van en bijstand verleenen aan arme reizende geloofsgenooten. Er moest een waarborg wezen, dat zij, die zich voor geloofsgenooten uitgaven, het ook inderdaad waren, opdat er een eind komen mocht aan het schandelijk misbruik, dat van de Christelijke barmhartigheid werd gemaakt. Het was immers overbekend, hoe menigmalen "landloopers ende schaedelijcke listige boeven der armen almissen tot sick krijghen." Om nu in deze bezwaren te voorzien, waren er enkele "artykelen opgerichtet," die, indien zij allerwege in acht werden genomen, een afdoenden waarborg zouden geven, dat alleen aan geloofsgenooten onderstand werd verstrekt. Maar aangezien deze artikelen niet zouden baten "sonder gemeyne verwillinge aller gemeynten," werden zij medegedeeld, in de hoop, dat zij allerwege instemming en toepassing zouden vinden, of door betere worden vervangen.[2]

De inhoud der artikelen komt in hoofdzaak hierop neder: geen arme worde aangenomen zonder behoorlijke attestatie. Mocht deze ontbreken, dan moest eerst worden onderzocht, of de zich aanmeldende voldoende

---

[1] Van niets waren de Gereformeerden dier dagen zoo afkeerig als van hiërarchie: zij zijn allen "lidmaten eens eenigen lichaems JESU CHRISTI" en als zoodanig allen gelijk. Zie b. v. het eerste artikel van de Emder Acta.

[2] Dr. VAN TOORENENBERGEN, MARNIX, Aanhangsel, p. 34—37.

rekenschap kon geven van zijn geloof en in waarheid bidden kon.[1]

Vragen wij thans na deze inhoudsopgave, of de brief tot het samenkomen van de Emder Synode kan hebben medegewerkt, dan moet het antwoord bevestigend luiden.

Met nadruk immers wordt gewezen op het treurig verschijnsel, dat er verschil in gewoonten bestaat tusschen de onderscheidene gemeenten, een verschil, dat niet kan worden weggeruimd zonder onderling beraad. Eene geregelde correspondentie kan daartoe wel veel bijdragen, maar komt toch niet in vergelijking met eene vergadering, waar allen samenkomen. Het wijzen op de bestaande verschillen moest dus leiden tot verlevendiging van de behoefte aan eene algemeene Synode, te meer, omdat die verschillen een hinderpaal vormden voor de "opbouwinge der Kercken Godes."

Hier komt bij, dat in menige provincie, waar tot dusverre te veel op eigen belang werd gelet en te weinig acht gegeven op het welzijn der geheele Kerk het gemeenschapsgevoel moet zijn versterkt door het lezen van den brief, die iedere gemeente er aan herinnerde, dat zij een lid was van het éene lichaam. De geheele brief immers wordt bezield door den wensch, dat de onderscheidene gemeenten naar het uitwendige zich mogen openbaren als "éene Gereformeerde Kerk," gelijk zij inderdaad deelen zijn van éen organisch geheel. Werd nu

---

[1] Wat hier als wenschelijk wordt uitgesproken, is in de Emder Synode bepaald. Zie artt. 44—47 der Acta.

dit gevoel van eenheid versterkt, dan werd daardoor de weg gebaand voor eene vergadering, waarin die eenheid als het ware symbolisch werd afgebeeld.

Heilzaam moet de brief ten derde hebben gewerkt, doordien er duidelijk in doorschemert, hoe treurig het was, dat er tot dusverre geene mogelijkheid had bestaan eene Synode te houden. Daardoor toch had men niets definitief kunnen vaststellen, gelijk ook de thans voorgestelde regelingen slechts voorloopig konden zijn, en juist aan eene definitieve beslissing bestond in zoo menig opzicht groote behoefte.

Letten wij er ten slotte op, dat de hoofdgedachten, in den brief ontwikkeld, in de Emder Synode niet alleen besproken zijn, maar ook besluiten hebben uitgelokt,[1] dan is het niet wel voor tegenspraak vatbaar, of de brief van MARNIX is als een belangrijke factor te beschouwen in de wordingsgeschiedenis dezer Synode.

Nog duidelijker blijkt de waarheid van ons beweren, als wij letten op een punt in den brief, dat wij tot dusverre onbesproken hebben gelaten. Om de belangrijkheid zij het hier in zijn geheel afgeschreven.

Wanneer MARNIX gekomen is aan het slot der uiteenzetting van de eerste hoofdgedachte en den wensch heeft te kennen gegeven, dat de geadresseerden het niet alleen volkomen eens met hem mochten wezen, maar ook het plan zouden bevorderen, eindigt hij met de woorden:

---

[1] Van de tweede en de derde hoofdgedachte merkten wij dit reeds op. Zie p. 65, noot 2 en p. 67 de noot. Van de eerste blijkt het bij eene beschouwing van de artt. 36, 37, e. a. van de Acta.

"Of so daer eenige oorsaken waren (hetwelcke wy niet en verhopen), waerom dat sulcx geenssins en konde oft en behoorde te weghe ghebracht werden, so bidden wy U hertgrondelijck seer, wilt het ons met schrijven ter naester gelegentheyt te kennen geven, opdat wy deselvige redenen ende oorsaeken moghen rijpelick ende onpartijdichlijck overleggen ende daernae ons schicken; doch evenwel hoe dat het gae, 't zij dan dat ghy het verwilliget ende goet achtet ofte niet, so bidden ende begeeren wy dat ghy doch wilt de naevolgende Franckfortsche Misse desen volgenden Septembri een of twee ofte meer bequaeme ludens nae Franckfort opseynden, welcke vollen last ende commissie hebben de saecke met den gesanden[1] van andere gemeynten, die hier oock wesen sullen ten vollen te beraetslagen, te verhandelen ende gantschelijck te besluyten, opdat alsoo met ghemeyne verwillinge ende overeencominge de Kercke Christi Jesu opgebouwet werden mach.

Ende wilt desen onsen brief den naestliggenden ghemeynten, uwen naeburen, ofte ymmers anders copie desselven overseynden, opdat sy oock van haerentwegen hetselve moghen doen ende haere gedeputeerde opseynden, op datter een eyndelijck besluyt[2] van gemaeckt mach werden tot lof ende prijs des naems Godes en tot opbouwinge der Kercken Christi Jesu."[3]

Het is den schrijver dus te doen om tot een practisch resultaat voor alle de gemeenten te komen. Daarom dringt

---

[1] Gesanden = gezondenen, gezanten.

[2] Een eyndelijck besluyt = een definitief besluit.

[3] Dr. VAN TOORENENBERGEN, MARNIX, Aanhangsel, p. 28, vg.

hij er op aan, hetzij zijn plan instemming vindt, hetzij het tegenspraak uitlokt, in elk geval tegen de Frankforter Mis van dat jaar gezanten naar Frankfort te zenden, van zulk een lastbrief voorzien, dat zij niet alleen kunnen beraadslagen, maar ook besluiten nemen; terwijl, opdat het aantal deputaten zoo groot mogelijk zij, rondzending van den brief of van eene copie daarvan wordt gevraagd.

Op het afvaardigen van gezanten komt hij in den brief nog eenmaal terug en wel aan het slot, waar wij lezen: "Insonderheyt, wilt doch niet naelaeten uwe gedeputeerde hier toe te seynden ter naester Franckfoortscher misse, opdat wy ghelijckerhant eendrachtelijck alles moghen besluyten tot lof ende prijs Godes ende tot stichtinge sijnder gemeynte."

Blijkbaar lag het samenkomen van deputaten MARNIX dus zeer na aan het hart. Of de aandrang daartoe in zijnen brief de gewenschte gevolgen heeft gehad, moet thans worden onderzocht.

Doch voordat wij hierop nader het oog vestigen, willen wij even nagaan, of er ook nog iets te ontdekken valt aangaande den indruk, dien de brief op de geadresseerde gemeenten heeft gemaakt.

In het land van Cleef en het sticht van Keulen en Aken heeft hij ongetwijfeld krachtige sympathie gevonden. De acta immers zoowel van het consistorie der vluchtelingen te Keulen, als van de classicale en synodale bijeenkomsten in den omtrek toonen duidelijk, hoe de gemeenten daar verlangden om biddend mede te ar-

beiden aan de opbouwing der Kerk.[1] Intusschen werden de eerste twee, wellicht alle drie de hoofdpunten[2] van den brief te gewichtig geacht om daarover in eene provinciale Synode te besluiten, zoodat de beslissing werd uitgesteld, totdat de generale Synode zou zijn samengekomen.[3]

Ook in Emden is de brief ongetwijfeld met groote belangstelling ontvangen en ten deele zeker met ingenomenheid begroet. Het punt n.l., dat handelt over de handreiking aan arme reizende geloofsgenooten, moet den broederen aldaar als 't ware uit het hart zijn gegrepen, want meer dan ergens elders werd juist in Emden, „de her-

---

[1] Zie de Handelingen van den Kerkeraad der Nederduitsche Gemeente te Keulen in de W. d. M. V., S. I, D. III, van de Classicale en Synodale Vergaderingen der verstrooide gemeenten in het land van Cleef, het sticht van Keulen en Aken in de W. d. M. V., S. II, D. II.

[2] In de acta van de Synode te Bedbur van 3 en 4 Juli 1571 worden namelijk het eerste en het tweede punt uitdrukkelijk genoemd. Achter het tweede punt staat "etc." Nu is het twijfelachtig, of dat "etc." ziet op de nadere uitwerking, die aan dat punt in den brief van MARNIX is gegeven, dan wel op het derde punt in dien brief genoemd: de verzorging van reizende geloofsgenooten.

[3] Cf. de acta van de Synode te Bedbur, W. d. M. V., S. II, D. II, p. 5, waar vermeld wordt, dat die punten "zijn wtgestelt wordden tot op het naestkomende Synodus qualificatus."

Behalve van de twee genoemde punten is hier nog van een derde sprake, waarvan de behandeling eveneens tot de eerstkomende Synode wordt verdaagd. Dit derde punt ziet op een voorstel aangaande de behandeling en vaststelling van "puncten ende articulen belangende de Regeringe der Nederlantsche christelijcken Ghemeynten," van welke artikelen gezegd wordt: "dat sy oock ter selffster tijt aen onse Gemeynte geschreven zijn gheweest."

berg der vervolgden", een beroep op de broederlijke liefde gedaan. De aanvragen waren zoovele, dat beide de kerken van Emden in de Synode van 1571 den aanwezigen verzochten, aan de kerken hunner Classes te kennen te geven, dat hare diakenen in het vervolg slechts aan doortrekkende armen onderstand zouden verleenen. Diegenen echter, die daar, zooals nu en dan geschiedde, langeren tijd moesten vertoeven, wachtende op gunstigen wind om naar Engeland te vertrekken, zouden niet meer op ondersteuning kunnen rekenen. [1]

Wat ten slotte Engeland aangaat, daar was de belangstelling voor de hoofdgedachten van den brief groot, ofschoon de instemming niet volkomen was. Duidelijk

---

Uit de wijze, waarop hier over die "puncten ende articulen" gesproken wordt, volgt blijkbaar, 1° dat zij niet behooren tot den brief van 21 Maart 1570, door MARNIX v. St. Aldegonde en GASPAR VAN DER HEYDEN onderteekend, en 2° dat zij evenwel omstreeks denzelfden tijd als die brief ontvangen zijn. Naar het schijnt, is er over die artikelen alleen met de gemeente te Keulen gecorrespondeerd, aangezien er staat, "welcke aen onse Gemeynte geschreven zijn gheweest." Er is hier slechts van éene enkele gemeente sprake, en aan welke zullen wij daarbij eerder denken dan aan de Keulsche? Het ons bewaarde afschrift immers van de acta der Synode te Bedbur is uit het Keulsche archief afkomstig en heeft stellig aan de Keulsche vluchtelingen-gemeente behoord. (Dit blijkt b.v. duidelijk, uit de aanteekening bij art. 1: "SYBERTUS LOHN ende EVERAERDT VAN HEYST zijn in dese Synode verschenen van weghen onser gemeynte;" van elders immers weten wij, dat SYBERTUS LOHN predikant was te Keulen en EVERAERDT VAN HEYST een van de ouderlingen van de vluchtelingen-gemeente aldaar. Zie b. v. W. d. M. V., S. I, D. III, p. 5.) Wie de opstellers van die "puncten ende articulen" zijn wordt niet gezegd.

[1] Zie de 1e vraag der Quaestiones Particulares.

blijkt dit uit den brief van het consistorie te Maidstone van 10 Augustus 1570. [1] Met betrekking tot het eerste punt betuigde de gemeente aldaar weliswaar instemming in het plan om "het vervallen Huys des Heeren op te richten" en gaf zij den raad, zoo spoedig mogelijk daarmede te beginnen, maar het middel, daartoe beraamd, de oprichting eener algemeene beurs, kon de goedkeuring niet wegdragen. De bezwaren daaraan verbonden waren te groot. De tweede en derde hoofdgedachten daarentegen werden "zeer goet ende noodsaeckelick" geacht.

Dat de andere gemeenten in Engeland in denzelfden zin geantwoord hebben, blijkt uit het slot van den brief waar gezegd wordt, dat het hun voornemen was geweest, uit alle gemeenten deputaten te doen vergaderen, [2] "om van der saecke te spreecken ende generalic het aduys over te schrijven" aan de kerkeraden van Heidelberg en Frankenthal. Aan dit plan had men echter geene uitvoering kunnen geven, zoodat de kerk te Maidstone thans haar advies "particulierlic" zond met het advies van de andere broeders en dienaars "zoo van Londen als van elders."

De indruk, dien MARNIX' brief maakte, is dus vrij gunstig te noemen. En op grond hiervan mogen wij veilig aannemen, dat zoo mogelijk is voldaan aan het verzoek om gezanten, van een lastbrief voorzien, naar Frankfort te zenden tegen den tijd, dat aldaar de Mis zou worden gehouden.

Van die van Maidstone weten wij, dat zij wel depu-

---

[1] Zie p. 56, noot 1.

[2] Een bewijs, dat de voorstellen hun gewichtig genoeg voorkwamen.

taten hadden willen zenden, maar de kosten waren hun te groot: de uitgave was te drukkend voor de draagkracht dezer kleine gemeente.[1] Waar dit geldelijk bezwaar niet bestond, is aan het verzoek ongetwijfeld voldaan. In elk geval is het zeker, dat deze brief de aanleiding is geweest tot eene bijeenkomst te Frankfort in September 1570.

Aan de onderscheidene redenen waarom deze brief als eene der aanleidende oorzaken van het samenkomen der Emder Synode is te beschouwen, moet dus als eene zeer gewichtige, zoo niet als de gewichtigste worden toegevoegd, dat hij inderdaad is geweest de convocatie tot de genoemde vergadering. Want zijn er al van die bijeenkomst geen berichten tot ons gekomen,[2] toch is het zeker, dat zij gehouden is en dat daar onder meer ook gesproken is over het noodzakelijke eener Synode. Dit volgt n. l. uit een brief van MARNIX aan de Nederlandsche gemeenten in Engeland van Juli 1571, waar hij schrijft, dat eenige der broederen, gedreven door een goeden

---

1 Zie den brief van 10 Aug. 1570. In dien brief wordt nog gezegd, dat het naar het oordeel der gemeente raadzamer ware geweest de vergadering ergens in Engeland te beleggen, "dewyle dat weinighe Ghemeinten huyt een Graefschap met minderen oncost ende beter connen commen dan vele ghemeinten huyt een gansch Coninerycke." Deze opmerking moge een bezwaar bevatten tegen het beraamde plan, toch doet zij ons op nieuw zien, hoe het verlangen naar eene uitgebreide vergadering van deputaten, van heinde en verre saamgekomen, levendig was.

2 Ook te Frankfort zelf is op het oogenblik geen stuk bekend, dat op die vergadering betrekking heeft, zooals Dr. EBRARD, "Bibliothécaire en chef de la ville," mij welwillend heeft bericht.

christelijken ijver, dikwijls hebben voorgehouden hoe heilzaam het wezen zou eene Synode te houden. Wanneer dit "dikwijls" gebeurd is, zou het dan ook niet geschied zijn op de Frankforter bijeenkomst?[1] Wellicht is er reeds over beraadslaagd, waar en wanneer zij zou kunnen vergaderen,[2] doch vastelijk besloten is dit niet. Want zelfs 4 Juli 1571 was het nog niet zeker, op welken dag de Synode zou samenkomen en evenmin was toen reeds de plaats bepaald.[3]

Te betreuren is het, dat er van die bijeenkomst te Frankfort niets meer bekend is. Intusschen mogen wij voor vast aannemen, dat alle aanwezigen geleid zijn door den wensch, hunne krachten te wijden aan en eenpariglijk samen te werken tot het tot stand komen van de uiterlijke eenheid der Kerk, en dat met dit doel voor oogen de beraadslagingen zijn gevoerd en de besluiten zijn genomen. Waarlijk, het is niet te veel gezegd, wanneer wij met Dr. A. KUYPER verklaren: "De vrucht dezer bijeenkomst was de Synode, die tegen 5 October 1571 werd uitgeschreven en zich in het gastvrije Emden verzamelde."[4]

---

[1] De bedoelde brief is te vinden in Archivum, p. 365—369, en bij Dr. VAN TOORENENBERGEN, MARNIX, III, p. 169—174. Zie in de laatstgenoemde uitgave voor het bovengezegde p. 171.

[2] Zoo schrijft Dr. A. KUYPER, dat men hoopte het omtrent plaats en dag der Synode eens te zullen worden. Geschiedenis der Christelijke Kerk in Nederland in tafereelen, D. II, p. 77.

[3] Zie van de Acta van de Synode te Bedbur van 3 en 4 Juli 1571 de artt. 1—5. W. d. M. V., S. II, D. II, p. 3, vg.

[4] Geschiedenis der Christelijke Kerk in Nederland in tafereelen, D. II, p. 77.

Intusschen zij hier voorloopig opgemerkt, dat de datum 5 October 1571

Intusschen mogen wij niet vergeten, dat de onmiddellijke gevolgen dier bijeenkomst niet bekend zijn. Doch dit neemt niet weg, dat het bovengezegde den loop der gebeurtenissen te kennen geeft. Wij houden ons overtuigd dat, indien eenmaal nog de acta der bijeenkomst te Frankfort mochten worden gevonden of ook eenige documenten, die op haar betrekking hebben, deze het aangewezen verband des te duidelijker zullen doen uitkomen.

De draad der ontwikkeling, die van den brief van MARNIX voortgaat naar de vergadering te Frankfort, om daar voor ons oog af te breken, komt straks weer te voorschijn, om dan naar de Emder Synode heen te leiden. Het is hiermede gesteld als met eene rivier, die een tijdlang zichtbaar voortkronkelt en dan plotseling verdwijnt, evenwel om een eind verder op nieuw te verschijnen en dan haren weg ongestoord te vervolgen, totdat zij de plaats harer uitmonding bereikt heeft.[1] Zal nu iemand zeggen, dat dit twee verschillende rivieren zijn? Immers neen, want kondt gij de aarde verwijderen van de plaats af waar zij verdwenen is tot waar zij op nieuw zichtbaar wordt, met eigen oog zoudt gij aanschouwen, dat het éene en dezelfde rivier is, die onafgebroken hare bedding volgt. Welnu, evenzoo is het met den draad der ontwikkeling, die van den brief van MARNIX heenleidt naar de Emder Synode. Onafgebroken gaat hij voort van den brief naar

---

onjuist is. De Synode is reeds den 4den October begonnen, terwijl het bovendien vast staat, dat zij tegen den 1sten October 1571 was uitgeschreven. Zie hierover p. 104.

[1] Zoo was het b. v. vroeger bij de Rhône (Perte du Rhône.)

de samenkomst te Frankfort en vandaar verder naar de vergadering in Oost-Friesland. Het is alleen door gebrek aan voldoende bescheiden, dat hij niet overal even duidelijk aan de oppervlakte ligt.

Hetzij nu de vruchten der vergadering te Frankfort volkomen aan de verwachtingen van MARNIX hebben beantwoord, hetzij ze hem eenigszins hebben teleurgesteld, of ook hebben doen zien, dat de tijd nog niet rijp was voor het houden van eene algemeene Synode, in elk geval is hij zonder twijfel onvermoeid voortgegaan met zijne pogingen tot verwezenlijking van zijn ideaal: "uitwendige eenheid der Kerk." Immers wanneer wij wederom getuigen kunnen zijn van zijnen arbeid in dezen, dan is die gekenmerkt door denzelfden ijver en denzelfden drang der liefde, als waarmede wij hem tot nu toe werkzaam zagen. Vol gloed spreekt hij en met volharding houdt hij aan, totdat hij allen, die hem hooren, heeft bezield met de gedachte: „Eene Synode moet er komen." Ja, hij rust niet, voordat men besloten heeft eene generale Synode te houden.

Het is in het sticht van Keulen, dat wij hem aldus krachtig zien optreden op de vergadering, den 3^{en} Juli aldaar gehouden.

Doch aan deze vergadering gekomen hebben wij in de wordingsgeschiedenis van de Emder Synode het punt bereikt, waar wij niet meer kunnen spreken van aanleidende oorzaken, aangezien voortaan alle de bemoeiingen het karakter dragen van voorbereidende maatregelen. Uit hare acta immers blijkt duidelijk, dat er besloten is eene

generale Synode saam te roepen. Sedert was het dus alleen nog maar noodig te bepalen, waar en wanneer dit zou geschieden, en tegelijkertijd tot zoo groot mogelijke deelneming op te wekken.

HOOFDSTUK II.

VOORBEREIDENDE MAATREGELEN.

HOOFDSTUK II.

VOORBEREIDENDE MAATREGELEN.

Het is een opmerkenswaardig verschijnsel, dat juist zij, die uit de vaderlandsche erve waren gebannen of gevlucht, het meeste hebben bijgedragen tot de voorbereiding en het tot stand komen van de Emder Synode, gelijk zij in het algemeen krachtig hebben geijverd voor het welzijn van de Kerk dezer landen. Dit verschijnsel is intusschen wel te verklaren. Hadden in vroegere dagen slechts enkelen deze landen verlaten om zich te vestigen in die plaatsen, waar meerdere godsdienstvrijheid werd verleend, het aantal der uitgewekenen was met de komst van ALVA schrikbarend toegenomen.[1] Een gevolg hiervan was, dat, terwijl de gemeenten in het buitenland vroeger te klein waren om invloed uit te oefenen op de Kerk in het moederland, thans de vraag gewettigd was, waar de Kerk meer was te zoeken, buiten of binnen de grenzen des vaderlands. Hierbij kwam, dat de oorspronkelijke gemeenten der vluchtelingen meer op zichzelve stonden, terwijl

[1] Het aantal der vluchtelingen in die dagen wordt geschat op ruim 100,000. Alleen in Emden kwamen in het jaar 1567 naar gissing 6000 ballingen. Zie MEINERS, a. w., D. I, p. 414.

de latere bannelingen levendige betrekking onderhielden met de gemeenten in het vaderland. Waren zij, door den nood gedrongen, verplicht geweest hun heil in den vreemde te zoeken, met verlangen zagen zij uit naar het oogenblik, waarop zij het land der vaderen weder konden betreden. En dat oogenblik zou komen. Aldus klonk de taal des geloofs in hunne ziel. Maar dan ook was het hunne roeping er voor te zorgen, dat de Kerk tot openbaring harer eenheid zou zijn gekomen, voordat de dag der vrijheid zoude aanbreken. Die in het vaderland waren achtergebleven vermochten niets: zij moesten zich schuilhouden ten gevolge van het woeden van ALVA en waren alzoo tot werkeloosheid gedoemd. De uitgewekenen daarentegen genoten meerdere vrijheid: zij konden handelend optreden; op hen rustte dus de schoone taak, "om door regeling en aaneensluiting meer vastheid aan het geheel te geven."[1] Het was dan ook bij die uitgewekenen, dat de inwendige oorzaken, waarop wij hebben gewezen, het krachtigst hebben gewerkt, terwijl de arbeid van den Heer van St. Aldegonde toont, dat ook de uitwendige oorzaken grootendeels bij de vluchtingen waren te zoeken.

Het kan ons dus niet verwonderen, dat wij bij het beschouwen van de voorbereidende maatregelen voor de Synode van 1571 wederom het meest onze aandacht hebben te vestigen op de Gereformeerden buiten ons vaderland.[2]

---

[1] Vgl. hierover Dr. A. KUYPER in de Geschiedenis der Christelijke Kerk in Nederland in tafereelen, D. II, p. 75.

[2] Inzonderheid waren het die vluchtelingen, die in Duitschland eene schuilplaats hadden gezocht en gevonden. Merkwaardig is het, na te

Zij waren het, die in die dagen van druk en benauwdheid geene moeite ontzagen om de verwezenlijking van hun ideaal te bereiken, terwijl het juist de Gereformeerden in ons land waren, die aanvankelijk, voor een deel ten minste, weigerden daartoe mede te werken.

Eindigden wij hierboven met eene herinnering aan de Synode, den 3den en 4den Julij 1571 te Bedbur [1] gehouden, wij hebben daar thans mede te beginnen, aangezien die vergadering in het sticht van Keulen in waarheid is aan te merken als het uitgangspunt van de voorbereidende maatregelen, die genomen zijn om het tot stand komen van eene algemeene Synode mogelijk te maken. Op grond derhalve van de belangrijke plaats, die de bijeenkomst te Bedbur in de wordingsgeschiedenis van

---

gaan, hoe de Gereformeerden, die uit deze landen zijn uitgeweken, een krachtigen invloed hebben uitgeoefend niet alleen op de Kerk dezer landen, maar ook op de streken, waar zij zich vestigden. Als een voorbeeld kan worden aangehaald, dat in de landen van Gülik, Berg en Cleef en in het graafschap Mark de presbyteriale kerkinrichting, door hunnen invloed ingevoerd, tot omstreeks 1812 is blijven bestaan. Aº. 1610 werd de eerste generale Synode der genoemde landen (aº. 1611 voor het eerst in verbinding met het graafschap Mark) gehouden. In 1793 kwam de laatste, d. i. de 56ste, te Duisburg samen. 21 Juli 1589 kwam de eerste Bergische provinciale Synode in de pastorie te Neviges bijeen; voor het laatst, d. i. voor de 230ste maal werd zij gehouden te Langenberg van 23—25 Juni 1812. In het daarop volgende jaar vinden wij de Classis van Elberfeld den 22sten Juni voor het laatst bijeen. Zie hierover Dr. KRAFFT, a. w., p. 28 en 31.

[1] Bedbur is het tegenwoordige Bedburg, aan de spoorlijn van Düren naar Neuss.

de Emder Synode inneemt, hebben wij aan haar al onze aandacht te schenken.

Zooals wij vroeger hebben opgemerkt [1], is in de vergadering, in September 1570 te Frankfort gehouden, ongetwijfeld gehandeld over het wenschelijke en noodzakelijke van eene generale Synode. Reeds de aanwezigheid van den Heer van St. Aldegonde geeft volkomen recht om te onderstellen, dat er in die bijeenkomst met nadruk op moet zijn aangedrongen het voorbeeld der Fransche broeders na te volgen. Intusschen werd te Frankfort eene definitieve beslissing niet genomen. Wat daarvan de reden zij, laat zich niet met zekerheid bepalen, omdat ons aangaande die bijeenkomst zoo weinig bekend is.

Zeker is het evenwel, dat de aldaar vernomen aansporing niet zonder gevolg is gebleven. Althans eenigen tijd later zien wij enkele uitgeweken Gereformeerde broeders — waarschijnlijk in het land van Gülik of daaromtrent — met elkander beraadslagen, "offmen niet eens een generale byeencompste ende vergaderinge soude cunnen becomen van de Kercken die althans door Gods sonderlinghe genade so wel inde Nederlanden onder t'cruys bewaert worden, als oock die allenthaluen door de wille desselfs verstroyt sijn." Die beraadslagingen leidden tot het gewenschte einde, zoodat besloten werd, dat men zou trachten de adhaesie van andere broederen uit te lokken en hen tot ondersteuning van het plan op te wekken. Dienovereenkomstig werd eene

---

[1] Zie p. 74 vg.

reis naar Heidelberg en Frankenthal aanvaard, waar het ontworpen plan werd blootgelegd voor eenige der voornaamste dienaren des Woords en voor andere broeders, in die beide plaatsen woonachtig. Met ingenomenheid werd van het voornemen kennis genomen en met sympathie werd het begroet. De heerlijke gevolgen, die het zou kunnen hebben, wanneer het tot uitvoering komen mocht, stonden den Heidelbergers en Frankenthalers zóo duidelijk voor oogen, dat zij het plan onvoorwaardelijk "heilich goet ende noodsackelick" noemden. Bovendien werd er, omdat de heilzame vruchten eener Synode der Kerk ten goede zouden komen, niet eerst in de dagen der vrijheid, maar reeds in den tijd van algemeene verstrooiing, krachtig op aangedrongen, dat zij, die het voornemen hadden opgevat, allen ijver zouden gebruiken en mitsdien alle geschikte middelen aanwenden, om zulk eene algemeene Synode zoo spoedig mogelijk tot stand te doen komen.

De broeders te Heidelberg en te Frankenthal gaven dus aanstonds van hunne sympathie blijk, en dit niet alleen in woorden, maar ook in daden. De dienaren te Heidelberg namelijk zonden naar Wezel en naar andere plaatsen een schrijven, waarin zij betuigden, hoezeer het plan om eene Synode te houden hunne goedkeuring wegdroeg, terwijl zij op het ondersteunen van dit plan aandrongen, tot verwezenlijking er van opwekten en bovendien eenige artikelen ten beste gaven, die naar hun oordeel op eene dusdanige vergadering behoorden behandeld te worden. [1]

---

[1] Bij dezen brief hebben wij aan een ander schrijven te denken dan

Onderwijl waren zij, die het plan om eene Synode samen te roepen hadden opgevat — versterkt door de deelneming, die zij te Heidelberg en te Frankenthal hadden gevonden — voortgegaan met het nemen van maatregelen, tot verwezenlijking van hun plan. De aansporing, om hierin met spoed en ijver werkzaam te zijn, was niet te vergeefs geweest; onverwijld hadden zij hunne reis vervolgd en zich begeven naar den Prins van Oranje,

---

aan den brief, die 21 Maart 1570 door den Heer van St. Aldegonde geschreven was. — Een krachtig bewijs hiervoor vinden wij in het feit, dat deze brief later als bijlage A. gevoegd werd bij een schrijven, door de twee gedeputeerden van de Bedbursche Synode in zake de te houden generale Synode aan de Gemeenten in Engeland gezonden. (Zie p. 105, vg.) Dit overzenden immers bewijst, dat de bedoelde brief in Engeland onbekend was. En hieruit volgt, dat deze brief een andere wezen moet dan die van 21 Maart 1570, want van dezen laatste konden de deputaten weten en wisten zij zonder twijfel ook, dat hij in Engeland bekend was. Op de Synode te Bedbur immers was MARNIX tegenwoordig geweest. Daar had hij den inhoud van zijn schrijven van 21 Maart 1570 aan de orde gesteld en bij de besprekingen ongetwijfeld niet nagelaten te vermelden, welk eene ontvangst aan zijn brief bereid was geweest. De eene afgevaardigde (de andere was niet ter vergadering aanwezig) heeft dus uit den mond van MARNIX kunnen hooren, welk antwoord op zijn schrijven was ingekomen van de gemeente te Maidstone "particulierlic" en welk advies de broeders van Londen en de andere gemeenten in Engeland hadden gegeven, — voor hen een afdoend bewijs, dat de brief in Engeland was aangekomen.

Hierbij komt nog, dat de twee deputaten van de Bedbursche Synode hun brief naar Engeland te Emden hebben geschreven, waar men zeer goed wist, dat de brief van Maart 1570 naar Engeland was gezonden, aangezien hij, zooals blijkt uit den brief van de gemeente te Maidstone (zie noot 1 op p. 57), door tusschenkomst van de broeders te Emden de reis naar Engeland had gemaakt.

bij wien de Heer van St. Aldegonde zich op dat oogenblik bevond. Eene gunstige ontvangst was hun aldaar bereid. Waren zij gekomen om het advies van den Prins in te winnen en zich van zijne goedkeuring te verzekeren, bij hun vertrek konden zij de vaste overtuiging medenemen, dat de Prins ten zeerste met het plan was ingenomen en zijne autoriteit zou gebruiken om het welslagen van hun voornemen te bevorderen. [1]

Aldus gesterkt keerden zij huiswaarts, om thans in het land hunner vreemdelingschap pogingen aan te wenden tot het doen samenkomen van eene vergadering, waarin hun plan nader zou worden geregeld. Het resultaat van die pogingen was de Provinciale Synode den 3^{den} en 4^{den} Juli 1571 te Bedbur gehouden. [2]

In deze vergadering, waar, zooals wij boven reeds opmerkten, het plan om eene generale Synode te houden inderdaad tot besluit verheven werd, [3] waren behalve de deputaten der Gülicksche gemeenten ook anderen uit

---

[1] Aldus heb ik gemeend den loop der gebeurtenissen te moeten schetsen op grond van het eerste deel van den brief, die den 24sten Juli 1571 door GERARD VAN KUILENBURG en Jhr. WILLEM VAN ZUYLEN VAN NIJEVELT uit Emden gezonden is aan het consistorie der Nederduitsche Gemeente te Londen. Zie Archivum, p. 378—387.

[2] Zie de acta dier Synode in de W. d. M. V., S. II, D. II, p. 3—7.

[3] Zie behalve de Acta der Synode, ook den brief van MARNIX van Juli 1571, waarin hij meldt, hoe enkele broeders meermalen op het wenschelijke van eene generale Synode hebben gewezen en niet hebben gerust, voordat men eindelijk "nu onlancx in eene particuliere vergaderinge der Gulickssche ghemeynten sulcx voor te dragen heeft voorgenomen ende besloten." (MARNIX spreekt hier ongetwijfeld van "particuliere vergaderinge" in tegenstelling met de "generale Synode," die aanstaande

Duitschland en Braband aanwezig.[1] Een dienaar des Woords uit Brussel en een ouderling van de gemeente te Antwerpen[2] merken wij onder de vergaderden op, terwijl ook MARNIX met eenigen, die hem waren "bygeuoecht"de bijeenkomst heeft bijgewoond.[3] Vooral aan de tegenwoordigheid van den Heer van St. Aldegonde is het te danken, dat genoemd besluit genomen is.

Wanneer wij lezen wat MARNIX zelf dienaangaande schrijft, zouden wij dat niet vermoeden, maar des te duidelijker blijkt het uit een brief van CHRISTIAAN OTZENRATH, predikant te Bedbur, d° 10 October 1576. Deze schrijft namelijk: "Wir wissen uns auch noch zu erinnern, wie hefftig der Herr von St. Aldegonde im Synodo zu Bedbur-Reifferscheidt, Anno 71 den 3. July gehalten, dasz diesze Kirchen dem gemeinen Synodo sich vnterwürffen, anhielte, und nit daran er Recht that, abliesz, bisz er vnserer Kirchen erklärungh darüber hatte. So wir nun als Glieder des Generalen-Synodi sollen gehalten werden, wie denn auch mit der

---

was. De vergadering te Bedbur immers droeg een provinciaal karakter, zooals uit het opschrift der acta blijkt.)

[1] In provinciale Synoden waren meermalen deputaten van andere provincies aanwezig ter onderhouding van de correspondentie. Voorbeelden uit later tijd zijn menigvuldig. B. v. in de Provinciale Synode van Gelderland van 22—25 Juni 1624 was een afgevaardigde uit Utrecht aanwezig, in die van 7—10 Aug. 1622 waren deputaten van Utrecht en N.-Holland en in die van 24 Juli—2 Aug. 1625 gedeputeerden uit Utrecht, Noord-Holland en Zuid-Holland tegenwoordig.

[2] Hunne namen zijn niet bekend.

[3] Zie den brief van MARNIX van Juli 1571 en dien van de twee deputaten der Bedbursche Synode van 24 Juli 1571.

That von unsern Kirchen sowoll an den armen verjagten Christen in Wesel und in Antorff mit stewer, als Contributionen zur Förderung der gemeinen sachen bewisen ist, so halten wir es dafür.... u. s. w." [1]

Wat MARNIX zelf er van zegt komt hierop neer; eerst bericht hij, hoe zijne tegenwoordigheid in de vergadering het gevolg was geweest van het verzoek, dat enkele broeders tot den Prins van Oranje hadden gericht, of Z. E. hem wilde toestaan die bijeenkomst bij te wonen. Vervolgens deelt hij mede, hoe hij te Bedbur gekomen was met de uitdrukkelijke opdracht van den Prins, om uit zijn naam er op aan te dringen, dat toch het voornemen om eene generale Synode te houden tot uitvoering zou worden gebracht en tegelijkertijd enkele andere punten der vergadering ter overweging voor te leggen. Met betrekking tot die "punten" was echter niets besloten, aangezien zij zijn uitgesteld geworden "tot aen het algemeyne Synodum der nederlandissche gemeynten. In het welcke sy alle te samen eendrachtelick gewillceurt ende gestemt hebben, bekennende het voor seer nut ende gantz noodich te wesen." [2] Niemand zal bij het lezen van die woorden vermoeden, dat het "eendrachtelick willceuren ende stemmen" een gevolg was van het bezielend optreden van den schrijver zelf: daarvan zwijgt hij geheel. Dit wekt intusschen geen bevreemding bij een man, die steeds met de grootste nederigheid over zichzelven spreekt. Hij was niet meer dan "een cleyn lidmaet des Heylighen Lichaems Christi

---

[1] Zie bij Dr. KRAFFT, a. w., p. 41.

[2] Cf. den brief van MARNIX van Juli 1571 bij Dr. VAN TOORENENBERGEN, MARNIX, D. III, p. 172.

Jesu," [1] die "van God cleyne gauen heeft ontfangen," welke gaven door de broeders wellicht, krachtens de liefde en de genegenheid, die zij hem toedroegen, hooger geschat werden, dan hij ze kon gevoelen. [2] Zulk een man moest wel, over de vergadering te Bedbur sprekende, zijn aandeel in de aldaar genomen beslissing stilzwijgend voorbijgaan, al was dat aandeel, zooals uit den brief van OTZENRATH duidelijk blijkt, verre van gering.

Op grond van dien brief toch moeten wij aannemen, dat de Duitsche gemeenten aanvankelijk niet geneigd waren om zich "aan de algemeene Synode te onderwerpen" en dat daarentegen MARNIX niet ophield het noodzakelijke van zulk eene aaneensluiting te bepleiten, totdat zij eindelijk hebben toegestemd. Dat MARNIX bij de Nederlanders een dergelijken tegenstand niet heeft ontmoet, spreekt van zelf, daar het juist Nederlandsche uitgewekenen waren, door wier bemoeiingen de vergadering te Bedbur was samengeroepen, opdat onderling zou beraadslaagd worden over het houden van eene vergadering van "de Kercken die door Gods sonderlinghe genade so wel in de Nederlanden onder t' cruys bewaert werden, als oock die allenthaluen door de wille desselfs waren verstroyt."

Ongetwijfeld heeft MARNIX dus grooten invloed uitgeoefend op de vergadering, in het land van Gülik gehouden, en is het voor een groot deel aan zijn optreden te danken, dat aldaar besloten is voort te schrijden tot het samenroepen van eene generale Synode.

---

[1] Ibidem, p. 173.

[2] Ibidem p. 171.

Maar niet alleen werd toen dit besluit genomen; er zijn ook maatregelen getroffen om aan dat besluit uitvoering te geven. Algemeen werd het namelijk noodig geacht en dienvolgens ook door alle aanwezigen goedgekeurd, dat men schriftelijk de andere gemeenten in kennis zou stellen van het genomen besluit en haar tot deelneming zou opwekken, terwijl bepaald werd, dat allen, die ter vergadering aanwezig waren, den brief eigenhandig zouden onderteekenen.

Intusschen werd nog niet beslist, waar en wanneer de Synode zou samenkomen. Over den tijd en de plaats namelijk wilde men eerst met andere broeders confereeren, voordat in dezen een definitief besluit genomen werd. Daarom werden twee deputaten gekozen, GERARD VAN KUILENBURG en Jhr. WILLEM VAN ZUYLEN VAN NIJEVELT, die gevolmachtigd werden om naar Emden te gaan en daar met de gemeente over deze zaak te beraadslagen.[1] Slechts in één opzicht werd hunne vrijheid beperkt. De vergadering droeg hun namelijk op, om aan de broeders, met wie zij zouden overleggen, in overweging te geven, of het niet het raadzaamste was, dat men de Synode òf naar Emden, òf naar Frankenthal,[2] òf naar Siegen[3] zou samenroepen, en haar zoo spoedig mogelijk zou houden, liefst nog in den zomer van het loopende jaar.

Staande de vergadering werd vervolgens een credentiebrief voor de twee deputaten in gereedheid gebracht en

---

[1] Emden was in die dagen gewoonlijk de vraagbaak.

[2] Frankenthal lag in het gebied van den Keurvorst van de Paltz.

[3] Siegen lag in de Nassausche landen.

door alle de aanwezigen onderteekend, opdat de te raadplegen gemeente daarin een voldoenden waarborg zoude hebben, dat de twee broeders, die tot haar kwamen, in waarheid afgevaardigd waren, om uit naam van de Synode te Bedbur den hun opgedragen "last ende Commissie wtterichten." Voor reisgeld werden bovendien 24 daalders bestemd, welke som door de aanwezigen werd bijeengebracht.

Van de twee gekozen deputaten was slechts GERARD VAN KUILENBURG [1] in de vergadering tegenwoordig. Wat

---

[1] Zie over GERARD VAN KUILENBURG, de aanteekening bij diens naam in Archivum p. 386. Wij kunnen aan de daar aangehaalde plaatsen uit de W. d. M. V. nog eenige toevoegen, t. w.: S. II, D. III, p. 37, 132, 175, 211, 262 en 315. Enkele dezer geven aanleiding tot eene wijziging van hetgeen door den Heer HESSELS is gezegd. Deze schrijft namelijk, dat GERARD VAN KUILENBURG a°. 1574 predikant was te Middelburg, doch a. w., p. 132 en p. 175 komt hij voor als predikant van Zierikzee, die als deputaat van de Classis van Schouwen de Provinciale Synode van Dordrecht (15—28 Juni 1574) heeft bijgewoond (zie ook p. 211), terwijl wij hem p. 262 en p. 315 wederom genoemd vinden als predikant van Zierikzee, namens de Classis van Schouwen afgevaardigd ter nationale Synode, 3—18 Juni 1578 te Dordrecht gehouden. Op grond van S. III, D. V, p. 173 is het echter waarschijnlijk, dat hij a°. 1576 te Middelburg vertoefde, wat zeer goed mogelijk is, daar hij volgens J. W. TE WATER, "Kort Verhaal der Reformatie van Zeeland", p. 220, omstreeks het midden van dat jaar Zierikzee heeft moeten verlaten. Cf. BOR, a. w., B. IX, p. 682, waar wij lezen, dat dit 2 Juli is geschied. In 1577 is hij daar echter weer terug, zie TE WATER, a. w., p. 224. Wellicht is hij reeds in het laatst van 1576 te Zierikzee teruggekeerd, althans Archivum, p. 567—570, komt een brief voor aan de Nederduitsche Gemeente te Londen, geschreven door "GERARDUS CULENBORGICUS, Dienaer des

den anderen, Jhr. WILLEM VAN ZUIJLEN VAN NIJEVELT betrof, wist men derhalve niet, of hij bereid was de hem opgedragen taak te aanvaarden. Daarom werd nog besloten, dat, wanneer het blijken mocht, dat hij bezwaar had tegen de opdracht, waarmede men hem had vereerd, doordien hij geene gelegenheid kon vinden om de reis naar Emden te ondernemen of wellicht liever met zulk eene taak niet werd belast, dat alsdan MARNIX van St. Aldegonde en GERARD VAN KUILENBURG te Wezel een anderen afgevaardigde in diens plaats zouden kiezen. [1]

Godlicken Woorts binnen Zirczee" en gedateerd 30 October 1576. Dat hij toen reeds terug was gekomen, is niet onmogelijk, daar de Spanjaarden eenige dagen later het eiland Schouwen hebben ontruimd. Zie BOR, a. w., p. 727.

[1] Deze voorzorg bleek intusschen later overbodig te zijn geweest, daar Jhr. VAN NIJEVELT den hem opgedragen last heeft aanvaard, gelijk hij hem met GERARD VAN KUILENBURG heeft volbracht. Volgens J. W. TE WATER heeft Jhr. VAN NIJEVELT den tijd zijner ballingschap te Wezel doorgebracht, (waar hij in 1568 op het convent tegenwoordig was), waarmede het in den tekst gezegde schijnt overeen te stemmen. Want daar in Wezel een ander moest gekozen worden, indien Jhr. VAN NIJEVELT mocht bedanken, mag daaruit afgeleid worden, dat hij zich op dat oogenblik ten minste in Wezel bevond. Intusschen was volgens HOOFT Emmerich inzonderheid de woonplaats van Jhr. VAN NIJEVELT (Nederl. Historiën, VII, B. 299: „Jonker WILLEM VAN ZUILEN VAN NIEVELDT, Heer van 's Heeren Arentsberghe, een Eedelman van staatlyken huyze, die, voorvluchtigh om den Godsdienst, de kost met zijn' handen had moeten winnen, en zich tot Emmerik met boekbinden geneert"). 8 October 1568 is hij door ALVA het land uitgebannen, cf. J. MARCUS, Sententiën en indagingen van den hertog van ALBA, p. 148, waar onder de namen van 24 personen, die "voorvluchtich vuyter Steede van Schoenhouen" den lande werden uitgewezen met confiscatie hunner goederen, ook zijn naam voorkomt. Hij heet aldaar "GUILLAUME

Wat nu verder ter vergadering behandeld is, is voor ons nog in zooverre belangrijk, dat het duidelijk doet zien, hoezeer het den broederen ernst was alle krachten in te spannen, opdat het genomen besluit niet zou blijken eene doode letter te zijn.[1] Bij de meeste voorstellen

---

VAN NYVELT VAN AERTSBERGE, Naguaires Drossart de Cuelembourg." Waarvan hij beschuldigd is, komt aan het einde der sententie voor, bij MARCUS p. 154. Zijne ballingschap duurde tot 1572. In December van dat jaar maakte hij deel uit van het gezantschap, dat onder leiding van Jonkheer JOHAN VAN DER DOES door den Prins van Oranje en de Staten van Holland gezonden werd naar de Koningin van Engeland, om haar te verzoeken eenigen bijstand te willen verleenen. (Zie HOOFT l. l., BOR. a. w., p. 424.) Zie over hem J. W. TE WATER, Verbond en Smeekschriften der Nederlandsche Edelen, D. III, p. 179—194, D. IV, p. 309—312. (In het laatstgenoemde deel geeft Prof. TE WATER, p. 313—315, de kopieën van twee brieven, aan Jhr. VAN NIJEVELT geschreven. De tweede is van Prins WILLEM I en gedateerd 13 Juli 1572. Het opschrift luidt: "Den Eerenvesten Unsen lieven besunderen Wilhelm van Suijlen, Heer tot Nivelt tot Wesel". Hier hebben wij dus wellicht weder een bewijs voor wat boven is gezegd aangaande zijne verblijfplaats tijdens zijne ballingschap. Ook in Aug. 1572 was hij te Wezel, zooals blijkt uit de Kerkeraadsprotocollen van de Nederl. Gemeente te Keulen van 9 Aug. 1572 in de W. d. M. V., S. I, D. III, p. 31—32). Hij is gestorven te 's Gravenhage in het jaar 1608 op den leeftijd van 70 jaren. Zie W. VAN GOUTHOEVEN, D' oude Chronijcke ende Historien van Holland enz., p. 194.

[1] De besproken punten zijn, op zichzelve beschouwd, belangrijk genoeg en eener nadere overweging waard. Volgens het opschrift zijn het voorstellen, die MARNIX gedaan heeft, deels uit naam van den Prins van Oranje, deels uit zijn eigen naam. (W. d. M. V., S. II, D. II, p. 4, vgg.)

Merkwaardig is b. v., dat in deze "Articulen" krachtig wordt aangedrongen niet alleen op "het oprichten van een overeenkominge met de ghemeynten in Vranckrijck," maar ook op het beramen van die middelen, die geschikt zouden wezen "om een eenicheyt ende overeen-

toch van ingrijpenden aard werd besloten ze uit te stellen "tot op het naestkomende Synodus qualificatus." Aan de belangrijkheid der voorstellen werd niet getwijfeld; eener degelijke bespreking werden ze waardig geacht;

---

kominghe op te richten met de gemeynte der Confessie van Ausborch." (De behandeling van beide deze punten werd uitgesteld tot het "Synodus qualificatus.") Opmerking verdient bovendien, dat eenerzijds wordt voorgeslagen, een brief of een boekje te schrijven aan de Nederlandsche gemeenten onder het kruis tot bemoediging, vertroosting en vermaning, en andererzijds het voorstel wordt gedaan, aan MARNIX een brief mede te geven voor de Dienaren des Woords in het land van Dillenburg om hun eene verklaring te geven aangaande de goede "Christelijcke genegentheyt," die de Synode te Bedbur had "tot de gemeyne vrede." (Beide voorstellen werden goedgekeurd, echter met dien verstande, dat ten aanzien van het eerste besloten werd een brief, geen boekje te schrijven.) Eindelijk is het waard opgemerkt te worden, dat enkele voorstellen eene politieke strekking hadden. Duidelijk komt dit uit in het 4de punt, door MARNIX ter sprake gebracht: "Is voorghegheven dat daer een goede overeenkominge ende onderlinge verstandt opgericht wordden mach in politicque saeken belangende de wederoprichtinge der Nederlanden". (Op de Synode werd beloofd, dat een iegelijk in dezen zijn best zou doen, maar later heeft dit artikel aanstoot gegeven. Zoo werd b. v. in de instructie voor CORNELIS WALRAVE, ADRIAAN VAN CONINXLOO en JAN DE ROYE (JOHANNES REGIUS), gemachtigden van den Keulschen Kerkeraad ter classikale vergadering, 3 Maart 1572 te Bedbur te houden, als 7de punt de vraag gesteld, of het niet goed en raadzaam wezen zou het 4e artikel, dat MARNIX in de Synode te Bedbur den 3den en 4den Juli 1571 had voorgesteld, te verbeteren, aangezien daarin sprake was van "eygen politicque saeken, die alleenelijck schijnen der wereltlijcken regemente aen te ghaen." Op grond daarvan werd voorgesteld "de wederoprichtinge der Nederlanden" te veranderen in "de wederoprichtinge der Nederlandtsschen Kercken." Zie ook punt 8 in die instructie, welke te vinden is: (W. d. M. V., S. III, D. V, p. 44, vgg.)

evenwel werd besloten de beslissing te verdagen tot de generale Synode, die komende was. Wel een bewijs, hoe men vertrouwde, dat de lang gekoesterde wensch eindelijk zou worden vervuld. Wat in de tweede plaats het aldaar verhandelde voor ons doel nog belangrijk doet zijn is, dat hier duidelijk blijkt, hoe de Prins van Oranje krachtig aandrong op het houden van eene generale Synode.[1] Zooals wij boven hebben gezien, was hem door eenige uitgeweken Nederlanders het verzoek gedaan in dit opzicht zijne autoriteit mede in de schaal te leggen, juist in den tijd, waarin MARNIX op bevel van den Keurvorst FREDERIK III zich bij den Prins bevond.[2] Ongetwijfeld zal de aanwezigheid van MARNIX op dat oogenblik den broeders ten goede zijn gekomen, daar het voornemen, dat zij koesterden, volkomen overeenstemde met zijne wenschen en hij dus hun verzoek zal hebben ondersteund. In elk geval, de Prins gaf zijne toestemming en — zijn gegeven woord heeft hij gestand gedaan. Toen later het verzoek tot hem kwam, toe te laten, dat MARNIX mede op de geprojecteerde vergadering te Bedbur verschijnen zou, heeft hij niet alleen daarin bewilligd, maar hem ook enkele punten medegegeven, om die in zijn naam aan de vergaderden voor te leggen. Ja, hij heeft er krachtig op aangedrongen, dat men die vergadering houden zou, en den wensch uitgesproken, dat die bijeenkomst tot stand mocht komen, om "met

[1] Op dit aandringen van den Prins moet wel gelet worden, aangezien hij later met den afloop der Synode niet geheel tevreden was. Zie hierover Dr. F. L. RUTGERS, De geldigheid van de oude Kerkenordening, p. 13, vg. en vooral noot 1 op p. 14.

[2] Zie p. 87.

Godes hulpe ontwijffelick tot eenen goeden saligen eynde te ghedyen." [1]

Zonder twijfel heeft deze aansporing van de zijde des Prinsen krachtig medegewerkt tot de definitieve beslissing, die te Bedbur gevallen is, en tot het nemen van de maatregelen, waardoor het besluit tot uitvoering is gekomen. Want al werd deze aansporing niet gegeven met eenig imperatief gezag en al waren de Gereformeerden zelfstandig genoeg, om desnoods tegen het uitdrukkelijk verlangen van den Prins in te gaan, wanneer hunne overtuiging hen daartoe drong — ik denk hier aan het voorstel' in des Prinsen naam in de Synode te Bedbur gedaan aangaande de aaneensluiting met de Lutherschen, hetwelk op die vergadering werd aangehouden, om te Emden te worden verworpen [2] — wij weten hoeveel het gezag van "Wilhelmus van Nassouwe" bij de Nederlanders vermocht.

Zooals wij gezien hebben, werden GERARD VAN KUILENBURG en Jhr. WILLEM VAN ZUYLEN VAN NIJEVELT te Bedbur als deputaten aangewezen, om in overleg met de broeders te Emden tijd en plaats der generale Synode te bepalen, en werd die taak door deze mannen naar behooren vervuld.

---

[1] Zie den brief van MARNIX van Juli 1571, uitgave van Dr. VAN TOORENENBERGEN, p. 171, vg. — Insgelijks wordt in den brief van GERARD VAN KUILENBURG en Jhr. VAN NIJEVELT aan de Hollandsche gemeente te Londen van 24 Juli 1571 bericht, dat MARNIX op de vergadering te Bedbur is verschenen, voorzien van credentiebrieven, "bij de welcke alle gemeijnten van sijn Excellentie versocht worden volcomelick geloof toe te stellen in al hetghene hij van wegen syne Excellentie soudevoordragen."

[2] Immers in Art. 2 der Acta van Emden is wel bepaald, dat men

De plaats, waar GERARD VAN KUILENBURG zijnen medeafgevaardigde heeft ontmoet, wordt niet genoemd. Waarschijnlijk is hij in gezelschap van MARNIX naar Wezel gegaan en hebben zij daar Jhr. VAN NIJEVELT hetzij terstond, hetzij door overreding bereid gevonden de opdracht te aanvaarden. Althans wij zien hem met GERARD te Wezel optreden, om den uitgeweken dienaren des Woords aldaar in kennis te stellen van wat er gaande was.

Het was namelijk het uitdrukkelijk verlangen der broeders, die te Bedbur vergaderd waren geweest, dat de deputaten hunnen weg naar Emden zouden nemen door het land van Cleef, opdat de Nederlandsche gemeenten aldaar verwittigd zouden worden van het genomen besluit en om advies zouden worden gevraagd. Het eerst werd de kerk van Wezel geraadpleegd. GERARD VAN KUILENBURG en Jhr. VAN NIJEVELT droegen haar voor, welk plan ontworpen was en werden daarbij krachtig gesteund door MARNIX, die aan de vergaderde broederen "het aduijs des voerseiden Proiunciael Sijnodus vertoonde mette gheapostilleerde beantwoordinge der bijgeuoechde artyculen," en hun mededeelde, hoe de Prins van Oranje zijne volle sympathie geschonken had aan het beraamde plan. Na aandachtige overwegingen werd door de broeders te Wezel eenparig instemming betuigd in het genomen besluit en door hen als hun gevoelen uitgesproken, dat het noodwendig was eene Synode zoo spoedig mogelijk te doen

---

aansluiting aan de Gereformeerden in Frankrijk zou zoeken (ook dit was te Bedbur voorgesteld, doch eveneens aangehouden), maar van eenige vereeniging met de Lutherschen is daar evenmin als in eenig ander artikel een spoor te ontdekken.

samenkomen. Zij achtten het verder raadzaam, dat van alle de "andere Cleefsche ende Eemdelantsche wtgewekene gemeynten" de medewerking zou worden gevraagd, waartoe zij, opdat dit door de twee deputaten van de Synode te Bedbur met goed gevolg zou kunnen volbracht worden, die beiden autoriseerden. Ds. GERARD en Jhr. VAN NIJEVELT, aldus ook door de Wezelsche broeders gevolmachtigd, raadpleegden vervolgens eerst de andere Cleefsche gemeenten, bij welke zij even veel instemming vonden in het plan als bij de Wezelsche broeders, terwijl ook haar advies eensluidend was.

Voordat zij nu hunne reis vervolgden, keerden beiden eerst nog naar Wezel terug,[1] waar zij verslag deden van het resultaat hunner bemoeiingen en MARNIX hun verscheidene brieven medegaf, waaronder een voor de "Duytsche ende Francoijsche wtgewekene broederen te Eembden," een andere voor de" wtgewekene Nederlantsche Ghemeijnten beijde Duytsche ende Franchoijsche in Engellant,"[2] welke brieven dienen moesten om het groote belang eener generale Synode aan te wijzen en tot deelneming daaraan op te wekken.

Nadat aldus het begin van hunnen tocht met eene gewenschte uitkomst was bekroond, gingen de deputaten in aller ijl verder, om de "Eemdelantsche wtgewekene gemeijnten" te raadplegen en aldus zoo mogelijk het be-

---

[1] Dit blijkt hieruit, dat MARNIX in den brief, dien hij hun medegeeft voor de gemeente te Emden, mededeeling doet van hun wedervaren bij de Cleefsche gemeenten. Zie Archivum, N°. 108, § 5.

[2] Dit is de brief, door Dr. VAN TOORENENBERGEN uitgegeven MARNIX, III, p. 169 sqq.

oogde doel te bereiken.[1] Behouden kwamen zij te Emden aan en begonnen terstond met de broederen in dat gebied over het ontworpen plan te spreken. Tal van beraadslagingen zijn er gehouden met de "wtgewekene Dienaren ende broederen van verscheyde provinciën," en het schijnt wel, dat hier meer bezwaren waren weg te ruimen dan in het land van Cleef. Doch "eijntelick" hebben de deputaten het zoover gebracht, dat de broeders "inde substantie des voorgevens bewillicht ende geconsenteert hebben." Doch hiermede waren zij nog niet, waar zij wezen moesten.

Het was reeds iets, dat allen eenparig de bijeenroeping eener Synode wenschelijk en noodzakelijk oordeelden, maar waar moest zij gehouden worden en wanneer zou zij plaats hebben? De omstandigheden waren niet gunstig. Het was dus een eerste vereischte eene zoodanige plaats van samenkomst te kiezen, dat de Synode "sonder perijkel" kon vergaderen. Wenschelijk was het bovendien, dat alles nog vóor den winter zou afloopen, en toch kon de termijn ook weer niet al te kort worden gesteld, aangezien de broeders in Engeland nog moesten worden opgewekt om toch vooral hunne deputaten te zenden. In de derde plaats was eene zoo groot mogelijke geheimhouding van den vastgestelden tijd en de aangewezen plaats noodwendig. "De duivel en zijne trawanten slapen nooit," en zoo was het te verwachten, dat hij

---

[1] Als een bewijs van den spoed, dien zij maakten, kan b. v. dienen, dat MARNIX geen tijd gelaten werd den brief aan de Gereformeerde gemeenten in Engeland (in de vorige noot genoemd) behoorlijk te "superscriberen ende subsigneren." Zie Archivum, N°. 108, § 11.

ook hier alle krachten zou inspannen om de voorgenomen vergadering te verijdelen. Plicht was het dus, zooveel mogelijk "alle voorvallende peryculen ende verraderije te voorcomen ende euiteeren," en uit dat oogpunt was het wenschelijk, dat de beraadslagingen over tijd en plaats slechts door enkelen werden gevoerd en het beslotene alleen aan hen, die het noodzakelijk weten moesten, zou worden bekend gemaakt. Diensvolgens werd eindelijk na velerlei besprekingen door de twee gedeputeerden van de Synode te Bedbur, in overleg met de uitgeweken dienaren en broeders in Emden, bepaald, dat door "yeder natie," waarvan vluchtelingen in Emden eene schuilplaats hadden gevonden, één persoon zou worden benoemd en gevolmachtigd, om met GERARD VAN KUILENBURG en Jhr. WILLEM VAN ZUYLEN VAN NIJEVELT tijd en plaats der komende Synode vast te stellen. Deze commissie zou vervolgens van haar besluit kennis geven aan hen, die als deputaten voor de algemeene vergadering zouden worden aangewezen, evenwel zoo kort mogelijk vóor den dag, waarop de Synode zou beginnen.

Naar hetgeen aldus bepaald was heeft men ook gehandeld. Vier mannen werden gekozen, om met de beide deputaten uit het Güliksche de definitieve beslissingen te nemen. De broeders van Vlaanderen benoemden GERARD MORTAINGNE;[1] de Fransche gemeente te Emden volmachtigde haren predikant JOANNES POLYANDER;[2] de Brabantsche en Zeeuwsche broeders gaven mandaat aan

---

[1] Zie Archivum, p. 52, noot 7.

[2] Zie a. w., p. 387, noot 18.

CORNELIUS RHETIUS,[1] terwijl IJSBRAND van Harderwijk[2] geroepen werd de Gereformeerden uit Friesland te vertegenwoordigen. De commissie, die alzoo uit zes leden bestond, kwam nu overeen, dat Emden de plaats zou wezen, waar de Synode zou samenkomen, terwijl de 1ste October werd aangewezen als de dag, tegen welken de vergadering zou worden uitgeschreven.

Dat op Emden als vergaderplaats de keuze viel, kan ons niet verwonderen, daar deze stad niet te vergeefs den naam droeg van "Herberg der gemeente Gods."[3] In waarheid is het, zooals het heet in de spreuk rondom het schip boven de oosterdeur van de Groote Kerk:

GODTS KERCK VERVOLGT VERDREVEN
HEFT GODT HYR TROST GEGEVEN.[4]

Wat al ballingen en vluchtelingen hebben in Emden de gewenschte schuilplaats en de elders te vergeefs gezochte rust gevonden. Met de grootste liefde werden zij ontvangen en de meest milde gastvrijheid werd hun betoond.[5]

---

[1] Zie a. w., p. 387, noot 19.

[2] Zie a. w., p. 387, noot 20.

[3] Zoo stond b. v. boven de "Bolten poorte" dit opschrift:

HEER BEWAERE DE HERBARG
DINER GEMEENE.

Zie J. I. HARKENROHT, Oostfriesche Oorsprongkelykheden D. I, p. 135.

[4] HARKENROHT, a. w., D. I, p. 136.

[5] Zooals wij vroeger reeds opmerkten (zie p. 81) kwamen in het jaar 1567 alleen te Emden 6000 vluchtelingen. Om zich van het aantal der naar Emden gevluchten eenig denkbeeld te vormen vergelijke men nog bij HARKENROHT de opsommingen van hen, die naar Emden uitweken. Zoo noemt hij D. I, p. 137, vgg. de namen van 142 per-

Hierbij kwam, dat de kerkeraad van Emden in de jaren van vervolging en druk steeds de vraagbaak was geweest voor elke gemeente, die in moeielijkheden verkeerde, en dat aan zijne beslissing groote waarde werd gehecht, zoodat Emden niet alleen als Herberg, maar ook als "Moederkerk der Kerke Gods" genoemd werd.[1] Bovendien was Emden bijzonder gunstig gelegen voor het beoogde doel, omdat niet alleen de Gereformeerden van het vasteland, maar ook die van Engeland gemakkelijk hunne deputaten derwaarts konden zenden.[2] Terwijl eindelijk in de vierde plaats niet mag vergeten worden, hoe de Graven van Oost-Friesland, ofschoon zelve meer tot het Lutherssche neigende, altijd de Gereformeerde religie hadden beschermd. Redenen genoeg, waarom Emden als van zelf de aangewezen plaats was voor eene algemeene Synode.

Ongetwijfeld zou dan ook de vergadering, die drie jaren vroeger te Wezel gehouden was, niet aldaar, maar te Emden zijn samengekomen, indien de tijdsomstandigheden het hadden gedoogd. Maar in 1568 waren er twee redenen, waarom het niet raadzaam was in Emden te vergaderen. De eerste was, dat ALVA dreigde Emden en geheel Oost-Friesland "met scherpe geeselen" te zullen

---

sonen, die uit Groningen, Appingedam en Ommelanden gevlucht, in 1581 zich nog te Emden en in Valderen ophielden. (Er waren oorspronkelijk twee dorpen "Valderen," een Groot-Valderen en een Klein-Valderen, die later bij de uitbreiding der stad werden "geannexeerd." Zie HARKENROHT a. w., D. II, p. 721, D. I, p. 107.)

[1] HARKENROHT a. w. D. I, p. 135.

[2] In een oud lied wordt Emden genoemd "Neêrlands sleutel, Duitschlands slot." Zie Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER, Vaderlandsche zangen, 2e druk, p. 52.

kastijden, omdat Graaf LODEWIJK van Nassau na zijne nederlaag bij Jemmingen te Emden eene schuilplaats had gevonden.[1] De tweede is te zoeken in de zware pest, die in dat jaar Emden geteisterd heeft.[2] Doch in het jaar 1571 waren er dergelijke beletselen niet; geen wonder dus, dat Emden toen als vergaderplaats werd gekozen.

Dat de dag der opening op 1 October werd vastgesteld spreekt reeds als van zelf, wanneer wij letten op hetgeen boven is gezegd. Mocht de termijn niet al te lang worden genomen vanwege den winter, en omgekeerd niet al te kort met het oog op de broeders in Engeland, dan bleef er wel niets anders over dan de eerste dagen van October te kiezen. Maar er was nog een reden, waarom die dagen inzonderheid zich leenden voor het houden van de algemeene vergadering. In dien tijd toch viel de jaarmarkt te Emden, en juist die jaarmarkt bood eensdeels aan de broeders, die ter Synode zouden worden afgevaardigd, eene geschikte gelegenheid, om de reis naar Emden te maken, terwijl verder door den grooten toeloop van menschen de aanwezigheid van vreemdelingen niet het minste opzien zou baren en alles dus ongemerkt kon afloopen.[3] Wellicht viel juist op den

---

[1] Zie MEINERS a. w., D. I, p. 417.

[2] Deze pest was oorzaak, dat er twee Krankenbezoekers werden aangesteld. Zie MEINERS a. w., D. I, p. 418.

[3] Dat er in het begin van October jaarmarkt te Emden was, blijkt uit een brief van GASPAR VAN DER HEYDEN, dien hij 4 October 1571 uit Emden heeft geschreven aan ARNOLDUS CRUSIUS, JAN MONDEKENS en de andere dienaren "der gemeynte Christi te Franckenthal." (De brief is te vinden bij Dr. M. F. VAN LENNEP, GASPAR VAN DER

1sten October het begin der jaarmarkt; althans er werd bepaald, dat op dien dag de algemeene vergadering zou worden geopend [1]

Nadat aldus dit deel van de "commissie," door de Synode te Bedbur aan hare deputaten gegeven, was uitgevoerd, gingen zij onverwijld voort met het verrichten van de andere hun opgedragen werkzaamheden. De brieven, die de onderscheidene gemeenten in kennis moesten stellen van de gemaakte bepalingen, werden in gereedheid gebracht en verzonden. En met welk een spoed en ijver de twee deputaten hun last hebben volvoerd, kan voldoende hieruit blijken, dat, terwijl de Synode te Bedbur den 4den Juli was gesloten, reeds den 24sten Juli de brief aan de gemeenten in Engeland gereed lag. Ongetwijfeld zijn dergelijke brieven ook aan andere gemeenten gezonden — wellicht

---

HEYDEN, p. 204, vg.) De bedoelde woorden luiden: "Hier syn verschenen ter merct (want t 'is nv hier jaer merct) verscheyden personen wt Nederlandt, enz."

[1] Toch is de Synode eerst den 4den October begonnen. Dat 1 October inderdaad als dag der opening was aangewezen, blijkt duidelijk uit den instructiebrief, dien de Keulsche kerkeraad heeft medegegeven aan zijne deputaten naar de Provinciale Synode, den 9den September 1571 te Aken gehouden. (W. d. M. V., S. III, D. V, p. 8, vg.) Het eerste artikel luidt als volgt: "Den Broederen, int provintiael Synodum voorst. present wesende, kerckelijcken te vermanen, van op het generale Synodum te verschijnen, *welck nu haestvolghend den 1 October tot Embden in Oost-Vrieslandt sal ghehouden wordden*, soo het de Heer toelaet." Hiermede stemt overeen het opschrift van den instructiebrief voor SIBERTUS LOHN en JOHANNES REGIUS, die ter generale Synode, in Emden te houden, waren afgevaardigd. Zie W. d. M. V., S. III, D. V., p. 9.

is er hier of daar nog een enkele verscholen —, maar bekend is tot dusverre alleen de brief aan de gemeenten in Engeland.[1]

Deze brief ging vergezeld van 5 bijlagen, die achtereenvolgens met de letters A, B, C, D en E waren gekenmerkt, terwijl zij ook in den brief zelven met die letters worden genoemd. Duidelijk is het, waarom deze teekens op de bijlagen waren geplaatst. Daaronder toch bevond zich het stuk, dat de mededeeling bevatte van de aangegeven plaats en den bepaalden tijd, en aangezien nu die beide slechts op het laatste oogenblik en alleen aan de gedeputeerden mochten worden bekend gemaakt, was het noodig het stuk, dat die beide noemde, goed te sluiten, maar ook het van buiten te teekenen, opdat het terstond herkenbaar zou wezen.[2]

---

[1] Deze brief is dezelfde, die reeds meermalen geciteerd werd en waarvan in noot 1 op p. 87 gezegd is, dat hij is uitgegeven in het Archivum, p. 378—387.

[2] Het droeg als kenteeken de letter D. Het bestaat niet meer; althans in het archief, waar de brief zelf bewaard wordt, is het niet meer te vinden. De heer HESSELS teekent n. l. in eene noot aan: "There is no such document now in the possession of the Dutch Church, Austin Friars, London." Evenmin zijn de bijlagen A. en C. bewaard. Bijlage A. was de brief, door de Dienaren des Woords te Heidelberg geschreven naar Wezel en andere plaatsen, naar aanleiding van het voorstel der Güliksche broeders. (Zie p. 85.) Bijlage C. was de brief, door MARNIX gericht aan de Nederlandsche en Fransche uitgewekenen te Emden. (Zie p. 99.)

Bijlage B., die in het Londensche archief niet meer te vinden is, is ons op andere wijze bewaard gebleven. Het was eene kopie van de artikelen, door MARNIX op de Synode te Bedbur voorgesteld, en deze

De bijlage, met de letter E. geteekend, was de brief, dien MARNIX te Wezel had geschreven aan de gemeenten der Nederlandsche vluchtelingen te Londen, [1] waarvan wij hebben opgemerkt, dat MARNIX hem door het haastig vertrek der twee deputaten vergeten had te "superscriberen ende subsigneren." [2] Hij werd medegezonden op verzoek van MARNIX zelven, die namelijk den deputaten verzocht had om, zoodra zij in Emden alles zouden hebben geschikt, er voor te zorgen, dat dit zijn schrijven naar Engeland zou worden geëxpedieerd. Dat zij gaarne van dien "last" zich kweten spreekt vanzelf, daar die brief eene krachtige aansporing behelst, om toch vooral medeafgevaardigden te zenden. [3]

Enkele historische gegevens hebben wij reeds aan dezen brief ontleend; hij verdient ook onze aandacht, voor zooverre hij opwekkingen bevat, om mede te werken aan het tot stand komen van de Synode. De schrijver begint met er op te wijzen, dat het "genoech openbaer ende kennelick" is.

---

zijn, zooals reeds gebleken is, nog bekend. In de W. d. M. V., S. II, D. II, zijn ze uitgegeven naar een MS. te Keulen berustende. (Zie over dat Handschrift W. d. M. V., S. I, D. II, p. VI.)

Zie voor Bijlage E. het vervolg van den tekst.

[1] Deze brief is uitgegeven in Archivum, p. 365—369, en door Dr. VAN TOORENENBERGEN, MARNIX, D. III, p. 169, vgg.

[2] Zie p. 100, de noot.

[3] Opmerkelijk is bovendien, hoe de deputaten den gemeenten in Londen verzekeren, dat zij er zich veilig op kunnen verlaten, dat de brief van MARNIX is, al draagt hij diens handteekening niet. Wel een bewijs, dat MARNIX hoog werd geschat en van zijne aansporing veel werd verwacht.

hoe er noodzakelijk in de Kerke Gods moet bestaan eene "goede, vaste ende onbewegelicke ouereenkominge" tusschen de leden der gemeenten onderling, niet alleen in de hoofdstukken der "reyner leere, maer oock inde wijsen ceremoniën en de regeringhe der kercken," waarom het onmisbaar is "een onderlinghe ghemeynschap ende goet verstant te houden." Dit sprak immers reeds van zelf; het werd ten overvloede nog bevestigd door het voorbeeld der gemeenten in Frankrijk, welk voorbeeld tevens deed zien, dat die eenparigheid en eenstemmigheid, die er zoo noodzakelijk wezen moest, niet komen kon dan door het houden van Synoden. Daarop gaat hij verder met te vermelden, hoe reeds meermalen enkele broeders op het bijeenroepen van zulk eene vergadering hadden aangedrongen en waren blijven aandringen, totdat eindelijk onlangs in eene vergadering der Güliksche gemeenten besloten was eene Synode te houden. De broeders te Wezel hadden aan dit plan hunne goedkeuring gehecht, en nu was hem verzocht een opwekkend woord te schrijven aan de gemeenten in Engeland, opdat ook zij hunne instemming zouden betuigen en hunne medewerking verleenen. Dit verzoek was juist hem gedaan, omdat hij op de vergadering in het Güliksche uit naam van den Prins van Oranje instemming in het plan had moeten betuigen en dus de aangewezen man was, om ook aan de gemeenten in Engeland "getuygeniss te geuen vanden will ende meyninghe des Printzen." Hij meende echter, dat het onnoodig was vele woorden te gebruiken om de broeders in Engeland op te wekken, aangezien "de saecke haer seluen ghenoechsaem wtwyst," waarom hij eindigt met uit naam van de broeders, die te Bedbur

vergaderd waren geweest, uit naam van de broeders te Heidelberg en Frankenthal en uit zijn eigen naam het dringend verzoek te doen, dat toch de broeders in Engeland deputaten zouden zenden "van beyderley spraeken, Duytssche ende Walssche," voorzien van eene absolute volmacht, opdat zij uit naam hunner gemeenten konden spreken en besluiten. Ten slotte geeft hij de verzekering dat "sijn Vorstelicke ghenade" zich zeer zoude verblijden, indien de Synode waarlijk gehouden mocht worden Gode tot lof en prijs en zijner gemeente tot stichting en opbouwing.

Slaan wij nu na de beschouwing van deze bijlage nog even het oog op den brief van de deputaten zelve. Het eerste gedeelte is een kort verhaal zoowel van datgene, wat geleid had tot de Synode te Bedbur, als van hetgeen op die vergadering is verhandeld en bericht, hoe de beide onderteekenaars waren gedeputeerd om te Emden met de broeders aldaar tijd en plaats der Synode vast te stellen. Het tweede gedeelte geeft dan verslag van de wijze, waarop zij in het land van Cleef waren ontvangen, en van de instemming, die de gemeenten aldaar in het plan hadden betuigd. Vervolgens wordt medegedeeld, wat zij beiden te Emden hebben verricht, welke maatregelen zijn genomen, opdat zij aan hunnen lastbrief mochten voldoen, en hoe zij in overleg met de benoemde commissie tijd en plaats hebben vastgesteld. Van de aangewezen plaats en den bepaalden tijd werd bericht gegeven in den "ingeleyden besloten brief met D. geteekent." Zij meenden ten opzichte van de gemeenten in Engeland met het oog op de "voorvallende peryculen ende verraderije" dezelfde methode te moeten toepassen

als met betrekking tot de andere gemeenten. Daarom noemden ze dag en plaats niet openlijk in hunnen brief, maar in eene goed gesloten bijlage. Hun verzoek was nu, dat, zoodra de gemeenten in Engeland — in hoofdzaak ten minste — zouden hebben toegestemd in hetgeen te Bedbur, Wezel en Emden was goedgevonden, die ingesloten brief zou worden ter hand gesteld aan den dienaar (sic) des Woords der Nederduitsche gemeente te Londen, opdat hij met andere daartoe benoemde dienaren en broeders van den inhoud kennis zou nemen en dien later mededeelen aan hen, die ter algemeene Synode zouden worden gedeputeerd. Vervolgens vragen zij om verschooning, dat de gemeenten in Engeland niet vooraf zijn geraadpleegd. Deze hadden daar ongetwijfeld recht op gehad vanwege hare talrijkheid en haren bloeienden staat, maar aangezien de tijd van voorbereiding zoo kort was geweest, had dit niet kunnen geschieden. Dit gebrek aan tijd was inderdaad de eenige reden, waarom de gemeenten in Engeland als 't ware voor een voldongen feit werden gesteld. De deputaten vertrouwden, dat de broeders dit niet kwalijk zouden nemen, en spraken den wensch uit, dat ter algemeene Synode ook deputaten van Engeland zouden verschijnen, niet alleen van Londen, maar ook van de andere gemeenten, waarom den Londenschen broeders verzocht werd, den brief te doen kopiëeren en die kopieën rond te zenden met een opwekkend woord tot deelneming aan de algemeene Synode. Voorts wordt er op aangedrongen, dat de broeders den aan hen gerichten nevensgaanden brief van den Heer van St. Aldegonde niet ongelezen zullen laten, terwijl de deputaten hun "excuys" maken, dat die brief ongeteekend is. Zij hadden dit eerst in Emden

bemerkt: de gelegenheid had hun derhalve ontbroken die fout te doen herstellen, en daarom voegden zij den brief, dien MARNIX geschreven had aan de gemeente te Emden en die wel geteekend was, als bijlage aan hun schrijven toe,[1] opdat uit de vergelijking van beide de identiteit van den schrijver blijken mocht en aldus "alle scrupulus ende nadencken" verdwijnen, of die ongeteekende brief wel echt was. Eene opwekking volgt eindelijk om, indien het den broeders te Londen goeddunkt, terstond alle "opene brieven ende stucken" te doen kopieeren ter toezending aan de andere gemeenten, opdat deze zoo spoedig mogelijk zouden kunnen besluiten wat te doen, en met de Londensche broeders eenige mannen "vol des Heiligen Geestes" verkiezen tot afgevaardigden ter algemeene Synode. Zoodoende zou de Londensche gemeente handelen in overeenstemming met het verlangen van de Synode van Bedbur en zich begeven tot een werk, dat Gode welgevallig was en den Prins van Oranje tot groote blijdschap strekte. Met eene heilbede eindigt de brief, die door de deputaten met "gewoonlike handt ende subsignatie" was onderteekend.

Op dezen brief volgt bij wijze van aanhangsel eene verklaring van de vier leden van de commissie van voorbereiding — die door de broeders van "elcke natie te Eembden woonachtich" waren gecommitteerd om met GERARD VAN KUILENBURG en Jhr. WILLEM VAN ZUYLEN VAN NIJEVELT over den tijd en de plaats eene beslissing te nemen — dat de dag en plaats in het stuk,

---

[1] Deze brief is de bijlage gemerkt met eene C.

met D. geteekend, genoemd, waarlijk de bestemde dag en de aangewezen plaats zijn.

Dat deze brief met de bijlagen in Londen aangekomen is en aan het verzoek der beide deputaten door de broeders aldaar is voldaan, blijkt duidelijk uit een brief, door MICHAËL EPHIPPIUS, [1] predikant te Ipswich, den 21sten September 1571 gezonden aan het consistorie van de Hollandsche Gemeente te Londen. [2] Deze toch schrijft, dat zij de brieven van de broeders te Heidelberg en te Emden alsmede den brief, door de broeders te Londen den 13^den^ September 1571 aan de gemeente van Colchester geschreven, hebben gelezen en daaruit hebben vernomen, hoe sommige "vredebegherende" broeders het plan hadden opgevat eene algemeene Synode van alle Nederlandsche "uitgedreven" gemeenten te houden. De Londensche kerkeraad had in zijn schrijven gevraagd, of de gemeenten te Colchester, te Ipswich en elders haar advies in dezen wilden mededeelen en berichten, of het plan hare goedkeuring mocht wegdragen. In antwoord daarop deelt Ds. PANNEEL uit naam van die van Ipswich mede, dat zij een advies niet zouden geven, omdat het eigenlijk onnoodig was, dat zij in dezen hun gevoelen te kennen gaven. Bovendien zou het hun zeer moeielijk vallen, daar zij niet in de gelegenheid waren, op het verzoek der Londensche gemeente af-

---

[1] Zie over MICHAEL EPHIPPIUS (MICHIEL PANNEEL) Archivum, p. 388, noot 1.

[2] Deze brief is uitgegeven in het Archivum n°. 109, p. 388—390.

doende te antwoorden. Een tweetal redenen werkte daartoe samen. Ten eerste was de gemeente uitwendig in slechte conditie [1] en ten andere bestond zij uit hoogstens 10 à 12 huisgezinnen, van welke eerder eene vermindering dan eene vermeerdering te verwachten was. Zij meenden dus zich te moeten "submitteren inde Christlicke discretie anderer meerder ghemeenten."

Vragen wij hoe de andere Engelsche gemeenten over dit alles oordeelden, een brief, die als antwoord op het schrijven der twee deputaten heeft gediend, is tot dusverre niet bekend. Uit een officieel stuk kunnen wij dat oordeel dus niet afleiden, maar er zijn andere gegevens, die ons in staat stellen op te maken, wat hun opinie moet zijn geweest. Uit een brief van MODED, den 14den October 1571 uit Emden geschreven aan de Nederlandsche gemeenten in Engeland, blijkt dat in dat land verscheidene dienaren des Woords verlangden naar eene algemeene Synode.[2] Ongetwijfeld heeft het plan dus in Engeland sympathie gevonden, maar, al was die nog zoo groot, toch was het den broeders aldaar ditmaal bepaald onmogelijk daarvan te doen blijken. De herinnering aan enkele data maakt dit duidelijk. Den 13den September 1571 schreef het consistorie te Londen aan de andere gemeenten in Engeland om advies, waarop de gemeente te Ipswich den 21sten Sep-

---

[1] "De stant was onseker, alleene stuenende op eene verbale ende tytlicke permissie vanden Magistrat." Archivum, p. 389.

[2] MODED schrijft namelijk, dat "diuersche vrome Ministers in Engelandt voor lange, eenen eyuer ende begherte, namlick tot een ghemene Synodale versamelinge, getont hebben." — Zie den brief zelven afgedrukt in Bijlage B.

tember 1571 geantwoord heeft. Op zijn vroegst waren derhalve einde September de antwoorden der gemeenten te Londen ingekomen. En gesteld nu, alle die antwoorden luidden gunstig en alle gemeenten drongen aan op het zenden van deputaten, dan was toch October reeds in het land, voordat alle schikkingen waren getroffen. Onmogelijk kon dus vóor 1 October een antwoord uit Londen zijn verzonden en ook van het zenden van deputaten kon dus geen sprake zijn geweest. [1]

Ook in Nederland zouden de gemeenten worden geraadpleegd en aangespoord om voor zoover het met de droeve omstandigheden, waarin het land verkeerde, bestaanbaar was, mede te werken tot het doen welslagen van het ontworpen plan. Het schijnt intusschen, dat de gemeenten hier te lande over het algemeen ten opzichte van die geprojecteerde vergadering niet zoo gunstig gezind waren als die dienaar des Woords uit Brussel en die

---

[1] 14 October 1571 was er nog geen antwoord van uit Engeland te Emden gekomen. Dit blijkt uit den brief van MODED boven genoemd. Daar toch wordt gezegd, dat men bang was, dat de brieven Engeland wellicht niet hadden bereikt (n. l. het schrijven van de deputaten met de bijlagen). Het is mogelijk, dat bovendien toen reeds die bezwaren gevoeld werden, die later duidelijk werden uitgesproken, toen krachtens besluit der Emder Synode de gemeenten in Engeland werden opgewekt tot deelneming aan eene geprojecteerde tweede Synode. Onjuist is het dus, wanneer Dr. RUTGERS, De Geldigheid der Oude Kerkordening, p. 15, onder de gemeenten, die in het houden van eene Synode hadden bewilligd en zich tot de vereischte medewerking bereid hadden verklaard, ook die in Engeland telt.

ouderling uit Antwerpen, die in de Synode van Bedbur van 3 en 4 Juli 1571 tegenwoordig waren geweest. Met algemeene stemmen was daar goedgevonden eene Synode te houden, zoodat dus ook deze beide mannen hunne goedkeuring hebben te kennen gegeven. Maar indien nu door de aldaar vergaderden die betuiging van adhaesie is beschouwd als een gelukkig voorteeken van de hartelijke ontvangst, die aan hun voornemen in deze landen zou te beurt vallen, dan hebben zij later moeten ondervinden, dat zij zich hadden vergist. Want niet alleen viel het plan hier niet in goede aarde, maar zelfs vond het tegenkanting en tegenwerking. Ja, de Hollanders stelden pogingen in het werk om het geheel en al te verijdelen.

Hl. de Holla[illegible]sche Natie te Emden.

Welke hiervan de redenen waren, is niet met zekerheid uit te maken, daar hun antwoord op den brief, die hen van het plan in kennis moest stellen en tot deelneming aansporen, tot dusverre niet bekend is. [1] Intusschen schijnt het, dat de opgegeven redenen meer gezocht dan gegrond waren. Althans de broeders te Keulen achtten ze van weinig gewicht. [2]

Deze onverhoopte tegenspoed veroorzaakte bij de Gereformeerden in Duitschland hevige smart en bracht hen ongetwijfeld in verlegenheid. Zij bleven echter niet bij de pakken zitten, maar spanden alle krachten in, om zoo mogelijk het gevaar, waardoor hun voornemen

---

[1] Dat zij geantwoord hebben is zeker. Dit blijkt b. v. daaruit, dat eene kopie van hun antwoord is gezonden aan den Prins van Oranje. Cf. den brief, die 22 Aug. 1571 uit Keulen aan den Prins is geschreven, in W. d. M. V., S. III, D. V, p. 3—6.

[2] Ibidem p. 4.

bedreigd werd, af te wenden. Den 18^den^ Augustus 1571 werd er namens de Walsche en Vlaamsche (Neder-duitsche) gemeenten te Keulen een brief gezonden aan PETRUS DATHENUS, PETRUS VAN CUELEN en JEAN TAFFIN, te dien tijde predikanten te Heidelberg, om hun mede te deelen, hoe "de satan het houden van eene Synode trachtte te verijdelen, en zich bij die pogingen van de Hollandsche broeders als van zijne werktuigen wilde bedienen." Verder werd gemeld, hoe besloten was, den Prins van Oranje van deze droevige zaak in kennis te stellen en daarbij zijne Excellentie te verzoeken, eenerzijds den Heer van St. Aldegonde, met zijne autoriteit bekleed, ter vergadering te zenden, opdat de Synode, door Zijne Excellentie geautoriseerd, meer nut en voordeel afwierpe, en andererzijds de Hollanders nadrukkelijk te bevelen zich op de algemeene Synode door afgevaardigden te doen vertegenwoordigen. Voorts werden de drie genoemde predikanten aangespoord eveneens over deze "droeve zaak" aan den Prins te schrijven en daarbij het verzoek, dat uit Keulen aan Zijne Excellentie zou worden gericht, krachtig te ondersteunen. Die aansporing werd tot hen gericht, omdat de Keulsche broeders overtuigd waren, dat DATHENUS, VAN CUELEN en TAFFIN evenzeer als zij zelve verlangden naar eene algemeene Synode op grond van het nut, dat daaruit voor de Kerk des Heeren zou voortspruiten, en even bedroefd zouden zijn over den tegenstand, van de zijde der Hollanders ondervonden. [1]

---

[1] Deze brief is te vinden W. d. M. V., S. III, D. V, p. 6 en 7. — Hij is onderteekend door FRANCOYS LE CLERC, door NICOLAS MORYAN, "ancien

Werd in dezen brief gesproken van een besluit om aan den Prins van Oranje te schrijven, vier dagen later werd inderdaad aan dit besluit uitvoering gegeven. Den 22sten Augustus 1571 werd een schrijven aan hem gericht.[1] Hierin werd allereerst gewezen op de groote genade, door God betoond "in het beweghen der hertten" van vele dienaren "in sulcker voeghen als dat sy hun seer korts by een sullen versaemelen in een generael Synodum," waarvan dag en plaats den Prins door den Heer van St. Aldegonde wel zou zijn medegedeeld. Zulk eene Synode toch was van het allergrootste gewicht, daar zij direct der Kerk van CHRISTUS ten goede moest komen en indirect zoude opleveren eene "goede ghereghelthеyt ende voorderinge tot alle goet in politicque saeken." Aangezien echter de "Hollandsche natie" weigerde tot die Synode mede te werken en daarbij tot excuus weinig gewichtige redenen aanvoerde, werd den Prins verzocht in dezen zijne autoriteit te gebruiken. De Keulsche broeders herinnerden Z. E. hoe — om hunne eigene woorden te bezigen — "sijne V. G.[2] veel bij de selve natie (desghelijcx oock bij allen anderen onse natiën etc.) vermach, niet alleen midts[3] de goede gheneghentheyt die sy van naturen tot sijne V. G. draeghen, maer oock van weghen der authoriteyt die sijne V. G. over ons heeft,

---

de l'eglise Walon en Coulongne" en door ADRIAAN VAN CONINCXLOO en JAN DE ROYE, beiden ouderlingen der Nederduitsche gemeente te Keulen.

[1] Dit is de brief p. 115, noot 1 genoemd. De onderteekenaars zijn dezelfden als van den brief in de vorige noot genoemd.

[2] Sijne V. G. = Zijne Vorstelijke Genade.

[3] Midts = wegens, op grond van.

als onser aller Beschermheer zijnde," waarom hun ootmoedig verzoek dan ook was, dat het "hem ghelieven wille aende voors. Hollandtsche natie niet alleenlijcken te begheeren, maer oock te ghebieden hen, oft hunne ghedeputeerde, opt selve Synodum te laeten vinden." [1]

Wat nu de vrucht dezer bemoeiingen is geweest, is slechts uit de gevolgen op te maken. Of de predikanten te Heidelberg aan de aansporing gehoor hebben gegeven, weten wij niet. Een brief, waaruit blijkt, dat de Prins aan het tot hem gerichte verzoek heeft voldaan, is tot dusverre evenmin bekend. Maar aangezien verscheidene predikanten van de gemeenten onder het kruis, die op de Emder Synode tegenwoordig waren, uit Holland zelf ter Synode zijn opgekomen, kunnen wij veilig aannemen dat de door de Keulsche broeders genomen moeite niet ijdel is geweest.

Gaan wij nu van ons vaderland oostwaarts, dan vinden wij opnieuw bevestigd, wat in het begin van dit hoofdstuk is gezegd, dat wij bij het beschouwen van de voorbereidende maatregelen het meest het oog hebben te richten op de Gereformeerden, die in Duitschland eene wijkplaats hadden gezocht en gevonden.

Hoe zij het waren, die den moed hadden om tot het houden van eene Synode te besluiten, hebben wij reeds opgemerkt; wij zagen hen evenzeer werkzaam bij hunne pogingen om allerwege bij de Gereformeerden instemming

---

[1] Op den verderen inhoud zullen wij straks de aandacht vestigen, zie pag. 123 vgg.

in hun besluit uit te lokken en hen tot deelneming op te wekken, terwijl ons voorts gebleken is, hoe ook zij wederom alles in het werk stelden om de gerezen bezwaren uit den weg te ruimen. Thans hebben wij nog na te gaan, op hoe krachtige wijze zij in eigen kring werkzaam waren. In het bijzonder hebben wij hierbij het oog te vestigen op de gemeente der Nederlandsche vluchtelingen te Keulen.

Zooals wij gezien hebben was die gemeente op de Provinciale Synode te Bedbur van 3 en 4 Juli 1571 vertegenwoordigd geweest door "SYBERTUS LOHN ende EVERAERDT VAN HEYST," die een afschrift van de Acta mede huiswaarts hebben gebracht, dat waarschijnlijk later van kantteekeningen is voorzien. [1] Beide afgevaardigden hadden mede toegestemd in de beslissing, die aangaande het houden van eene Synode genomen was en in overeenstemming daarmede werd 13 Augustus 1571 door het consistorie van de Nederlandsche gemeente te Keulen met algemeene stemmen besloten, "dat men dat Generaal Synodum sal besuchenn." [2] Van dat oogenblik af

---

[1] Het afschrift is datgene, waarop meermalen de aandacht is gevestigd en dat afgedrukt is in de W. d. M. V., S. II, D. II, p. 3—7.

[2] Het zou verwondering kunnen wekken, dat dit besluit eerst 13 Augustus genomen is, terwijl de Bedbursche Synode 3 en 4 Juli reeds was gehouden. Men houde echter in het oog, dat de vluchtelingen te Keulen eerst bij accoord van 5 en 12 Augustus 1571 een eigen consistorie hebben gekregen. Vroeger waren de uitgeweken Nederlanders altijd gerekend geweest bij de Gemeente, die vóór hunne komst reeds te Keulen bestond, maar die samenvoeging gaf aanleiding tot allerlei moeilijkheden. En zoo kwam het, dat na veelvuldige beraadslagingen eindelijk een accoord getroffen werd, waarbij "men op beyder sijden alle saecken soude moghen wtrechten tot Godes eere ende der opbouwinge sijnder

was de algemeene Synode meermalen in de vergaderingen van het consistorie een onderwerp van bespreking.[1] Eene week later b. v., den 20sten Augustus, kwamen de broeders weder bijeen en de generale Synode ontbrak op de agenda niet.

Maar, voordat wij op die vergadering het oog vestigen, hebben wij nog op twee dingen te letten. In de eerste plaats merken wij op, dat zeer waarschijnlijk in de vergadering van 13 Augustus is uitgesproken, dat het wenschelijk zou wezen een predikant naar de algemeene Synode af te vaardigen. Daartoe besluiten kon men echter niet, omdat de gemeente der "Nederlanderen" en de gemeente der "Inghesetene" samen dezelfde dienaren des Woords hadden.[2] Derhalve werd aan de beide predikanten, die ter vergadering tegenwoordig waren[3] verzocht het verlangen der "Nederlanderen" aan de "Inghesetene" bekend te maken, met de bede, dat dezen er in zouden toestemmen een van de dienaren des Woords ter algemeene Synode af te vaardigen.[4]

Zien wij hier de Nederlanders te Keulen werkzaam met betrekking tot de afvaardiging van leden uit de stad

---

kercken." Dit accoord bestond uit 9 artikelen en is te vinden W. d. M. V., S. I, D. III, p. 3—5.

[1] De Acta van den Kerkeraad der Nederlandsche Gemeente te Keulen zijn uitgegeven W. d. M. V., S. I, D. III.

[2] Zie art. 1 van het in de voorlaatste noot genoemde accoord.

[3] Volgens art. 6 van het accoord moest minstens één dienaar des Woords in de vergadering van het Nederlandsche consistorie aanwezig zijn. De twee predikanten waren HENRICUS VELLEM en SIBERTUS LOHN.

[4] Wel wordt in de acta van de vergadering van 13 Augustus niets van dit alles genoemd, maar dat het verloop aldus geweest moet zijn,

hunner inwoning, ook tot uitgebreider kring strekte hunne zorg zich in dezen uit. Eene herinnering aan den brief, dien wij boven hebben genoemd, is voldoende om dit te staven.[1] In dien brief immers, den 18den Augustus 1571 in vereeniging met de Walsche broeders te Keulen opgesteld, richtten zij tot de predikanten te Heidelberg het verzoek, hen te willen steunen in de pogingen, die zij zouden aanwenden om den Prins te bewegen van zijne autoriteit gebruik te maken, opdat de Nederlanders niet langer het houden van eene Synode zouden tegenwerken. Dit is het tweede punt, waarop wij wilden wijzen. Beide die punten zijn der vermelding waard, omdat zij doen zien met welk een ijver de Nederlanders te Keulen werkzaam waren in het belang der te houden Synode.

Keeren wij nu tot de vergadering van 20 Augustus terug. Raadplegen wij de Acta, dan zien wij, dat bij de opening der vergadering wellicht het plan had bestaan, over te gaan tot het kiezen van afgevaardigden, maar dat die verkiezing door omstandigheden

---

blijkt uit eene nauwkeurige beschouwing van de acta van de vergaderingen van 13, 20 en 22 Augustus. 13 Aug. wordt besloten, dat men de Synode zal bezoeken, 20 Aug. wordt de verkiezing van afgevaardigden verdaagd tot 22 Aug. en op dien dag heeft de verkiezing ook plaats, doch voorloopig; eerst zullen de Nederlanders *nog eenmaal* het verzoek richten tot de Keulschen, om een der predikanten ter Synode te laten gaan. Uit dit "*nog eenmaal*" blijkt zoowel, dat het verzoek reeds eens gedaan was, als dat daarop afwijzend was beschikt. Nu zou dat verzoek ook in de vergadering van 20 Aug. kunnen zijn opgesteld, maar rationeeler is het te denken aan de bijeenkomst van 13 Aug.

[1] Zie p. 115, vg.

verdaagd is. De reden is wel deze geweest, dat de predikanten, die beiden weder tegenwoordig waren, geen afdoend antwoord uit naam der Keulschen konden geven op het verzoek der Nederlanders, hun in de vorige vergadering gedaan. Althans besloten werd twee dagen later op nieuw bijeen te komen en dan over de afvaardiging te beraadslagen.

Op den bepaalden tijd werd die vergadering gehouden. Een der predikanten, SIBERTUS LOHN, was aanwezig en deze deelde mede, dat de Keulschen bezwaar hadden om in het verzoek der Nederlanders te bewilligen. Dit antwoord verwekte natuurlijk groote teleurstelling, maar de Nederlanders gaven den moed niet op. Zij besloten aan te houden en nogmaals den Keulschen te verzoeken er in toe te stemmen, dat een der dienaren des Woords ter algemeene Synode werd afgevaardigd. Die vergadering had de liefde van hun hart en zoo ontzagen zij geene moeite om alles te doen wat in hun vermogen was, ten einde het welslagen der Synode te verzekeren. Of zij nu nog eenige hoop voedden, dat hun verzoek, als het voor de tweede maal zou worden gedaan, een gunstiger onthaal zou vinden, weten wij niet. Zeker is het, dat zij het mogelijk achtten, dat het antwoord ten tweeden male ontkennend zou zijn. Duidelijk blijkt dit bij de benoeming van afgevaardigden. Als deputaat werd benoemd JAN DE ROYE,[1] terwijl bepaald werd, dat, voor het geval de Keulschen ten tweeden male mochten weigeren hunne toestemming

[1] JAN DE ROYE, meer bekend als JOHANNES REGIUS, was ouderling der Nederlandsche gemeente.

te geven, ADRIAAN VAN CONINXLOO [1] en JAN DE ROYE namens het Consistorie aan M. PETRUS HAZAART zouden opdragen als deputaat ter Synode te gaan. [2]

In de verdere acta dezer vergadering vinden wij een nieuw bewijs voor hetgeen wij zooeven opmerkten, dat de Nederlanders te Keulen hunne zorgen tot het bereiken van het groote doel verder uitstrekten dan tot de stad hunner inwoning. Besloten werd, dat ADRIAAN VAN CONINXLOO en JAN DROOGBROOD [3] uit naam der Nederlanders een brief zouden schrijven aan den Keurvorst van de Paltz, om zijne Keurvorstelijke Genade te verzoeken aan DATHENUS, COLONIUS en TAFFINUS verlof te geven, naar de generale Synode te reizen.

In de geschiedenis der Emder Synode is die 22ste Augustus ongetwijfeld een merkwaardige dag, want op dien datum werd ook de brief naar den Prins van Oranje geschreven, waarop wij in een ander verband reeds de aandacht hebben gevestigd. [4] Het daar besproken deel van den inhoud gaan wij thans voorbij, om het oog te slaan op wat die brief verder bevat, namelijk op de ootmoedige, maar dringende bede, dat het den Prins mocht behagen den Heer van St. Aldegonde naar de generale Synode te zenden.

---

[1] ADRIAAN VAN CONINXLOO was ouderling der Nederlandsche gemeente.

[2] Deze voorzorg bleek later overbodig te zijn geweest, daar, zooals wij aanstonds zullen zien, de Keulschen hunne toestemming hebben gegeven.

[3] JAN DROOGBROOD was een der diakenen.

[4] Zie p. 117.

Wel wisten zij, dat de Prins zijn raadsman moeielijk kon missen; dat hij diens hulp bij zijne plannen tot redding van het vaderland noodig had, maar toch vertrouwden zij, dat de "ghewichticheyt" eener generale Synode den Prins gunstig voor hun verzoek zou stemmen. Dit te eerder, daar de Prins eenigen tijd geleden immers ook had toegestaan, dat MARNIX tegenwoordig zou zijn op de Provinciale Synode te Bedbur. Met vrijmoedigheid richtten zij derhalve hunne bede tot den Prins, wetende, dat het welzijn van de Kerk Z. E. zeer ter harte ging, en overtuigd zijnde, dat het welzijn der Kerk door de inwilliging van hun verzoek zou bevorderd worden. Of was het niet in de provinciale Synode, onlangs gehouden, overtuigend gebleken, dat de tegenwoordigheid van den Heer van St. Aldegonde van het grootste gewicht was? Niet slechts was hij iemand, die van God groote gaven had ontvangen, waardoor hij in het bizonder geschikt was, om mede te arbeiden aan het vervallen huis des Heeren, maar ook wanneer hij kwam, was het als gezant van den Prins, met diens autoriteit bekleed.

Na dezen dag vol drukke werkzaamheden in het belang der Synode, moeten wij enkele dagen stilzwijgend voorbijgaan, om dan weer het oog te vestigen op de consistorievergadering van 27 Augustus.

Oppervlakkig beschouwd schijnt die bijeenkomst niet bizonder belangrijk te zijn geweest met het oog op de toekomstige Synode, maar in waarheid is ook zij een duidelijk bewijs, dat de broeders te Keulen de zaak niet uit het oog verloren. Immers toen besloten werd, dat JOHANNES REGIUS "sal besuchenn das Provinciael Synodum jnt landt van Gulich, mit dem dienaer die gesondenn sal werdenn van

der gemeynte van Cuelen," was dit zoo al niet direct, dan toch indirect van groot belang voor de Emder Synode te achten, aangezien de vergadering, waarop in het besluit gedoeld werd, onder de punten harer agenda de generale „t'samencoomste" telde.[1] Het tweede besluit in die bijeenkomst genomen, dat op de zaak der Synode betrekking had en blijk gaf van de sympathie der Nederlandsche broeders te Keulen, was de bepaling, dat men achter in het notulenboek bij de kopieën der brieven zou "te boeckstellen die credentie brieven met oock die instructienn ende punctenn welcke die gedeputeerde die reysenn sullenn op het provinciael und generael Sinodum met sullenn dragenn um vuer te geven." Dit besluit toch doet met klaarheid zien, hoe de Nederlandsche broeders te Keulen niet alleen ijverden voor het tot stand komen van eene generale Synode, maar evenzeer voor haar welslagen. De "instructienn ende punctenn," den gedeputeerden mede te geven, zijn immers een bewijs, hoezeer zij verlangden het oordeel te vernemen der gansche Kerk over moeielijkheden, die gerezen waren, of wellicht rijzen konden, en hoe eenstemmigheid in punten, waarover verschil bestond, ernstig door hen werd begeerd.[2]

Of die "instructienn ende punctenn" voor de gedeputeerden naar de provinciale Synode en die voor de

---

[1] Zie over die provinciale Synode p. 127, vgg.

[2] De "instructiënn ende punctenn" voor de provinciale Synode, waarover gesproken is, en die voor de Emder Synode zijn nog bekend. Zij getuigen levendig van de liefde die de Keulsche broeders koesterden voor de Kerk van CHRISTUS. Zie p. 127 en 129.

afgevaardigden naar de generale Synode toen reeds waren opgesteld, blijkt niet. Dit doet ook minder ter zake; hoofdzaak is en blijft de groote belangstelling, die de Nederlandsche broeders te Keulen in de toekomstige Synode hebben getoond.

Den 31sten Augustus zien wij hun consistorie wederom samenkomen en ook ditmaal is de te houden algemeene vergadering een onderwerp van bespreking. Uit het besluit, dat toen genomen is, blijkt in de eerste plaats, dat de Keulsche gemeente eindelijk gezwicht heeft voor den aandrang harer Nederlandsche zuster en heeft toegestemd, dat een van de dienaren de generale Synode zou bezoeken. De tweede aansporing was dus niet ijdel geweest en had tot gevolg gehad, dat SIBERTUS LOHN als deputaat was aangewezen. Het besluit zelf hield in dat 28 daalders beschikbaar werden gesteld en aan JOHANNES REGIUS overhandigd, opdat deze met dat geld de reiskosten mocht bestrijden, die hij hebben zou, wanneer hij naar de Provinciale Synode te Aken zou gaan en wanneer hij in gezelschap van SIBERTUS LOHN de generale Synode zou bezoeken. [1]

Of nu in de maand September de belangen dier generale bijeenkomst nog verder in consistorie-vergaderingen behandeld zijn, weten wij niet, aangezien het ons onbekend is, of er in die maand al dan niet bijeen-

---

[1] Het geld zou tijdelijk door ADRIAAN VAN CONINXLOO worden voorgeschoten (verlacht), aan wien het zou worden teruggegeven, zoodra het door de gemeente was bijeengebracht, terwijl JAN DE ROYE bij zijn terugkeer rekening en verantwoording zou moeten doen. Dit is later ook inderdaad geschied in de kerkeraadsvergadering van 6 Dec. 1571.

komsten van den kerkeraad zijn gehouden.[1] Intusschen is het zeker, dat in September eene meer uitgebreide vergadering is samengekomen, waar der Synode nogmaals werd gedacht.

De gemeenten in het land van Cleef en het Sticht van Keulen en Aken, hebben den 9den dier maand eene provinciale Synode gehouden. De punten, die de Gereformeerden te Keulen hunnen deputaten derwaarts ter overweging hebben medegegeven, zijn bewaard gebleven. Eenerzijds leveren zij het bewijs, dat de Gereformeerden te Keulen er naar verlangden, dat de provinciale Synoden op vaster leest zouden worden geschoeid dan tot nu toe het geval was,[2] en andererzijds doen zij zien, dat de oorspronkelijke Keulsche gemeente thans evenzeer als de Nederlanders te Keulen doordrongen was van het nut en de noodzakelijkheid eener generale Synode.[3]

Beschouwen wij de "punten ter overweging gegeven," dan zien wij in het 1ste artikel eene opdracht aan de deputaten, om bij de Synode er op aan te dringen, dat men de broeders, ter vergadering aanwezig, "kerckelijcken vermanen" zou om toch vooral op de generale Synode, den 1sten October te Emden te houden, D. V. te verschijnen. In het 2e artikel wordt voorgesteld, in de provinciale Synode eene lijst op te maken, waarin vermeld zouden worden 1° de namen van die predikanten, van wie men

---

[1] Zie W. d. M. V., S. I, D. III, p. 9, waar op de acta van 31 Augustus die van 8 October volgen.

[2] De artikelen, waarin dit voorkomt, laten wij voor het oogenblik buiten bespreking.

[3] Deze instructiën zijn te vinden W. d. M. V., S. III, D. V, p. 8, vg.

wist, dat zij thans òf zonder plaats waren òf eenige andere betrekking hadden aanvaard, 2° de namen van hen, die "sonderlinge" geschikt zouden zijn voor het bedienen van het predikambt, en die nu "alreede eenen inghanck hadden" [1] en 3° de namen van de "studenten ofte scholieren", aangaande wie goede hope mocht worden gevoed, dat zij eenmaal als herders en leeraars de gemeente van Christus zouden kunnen dienen. Die lijst zou dan op de Emder Synode moeten worden overgelegd.

Dat de belangstelling in de te houden Synode, waarvan deze artikelen getuigenis geven, thans inderdaad ook bij de eigenlijke Keulsche gemeente aanwezig was, blijkt uit het volgende.

Zooals wij gezien hebben, hadden de Nederlandsche broeders te Keulen voor de provinciale Synode te Aken alleen JOHANNES REGIUS gedeputeerd. In het opschrift nu boven de ter overweging gegeven punten vinden wij behalve dezen ook HENRICUS VELLEM als deputaat genoemd. Derhalve is het duidelijk, dat laatstgenoemde de afgevaardigde der eigenlijke Keulsche gemeente moet zijn geweest. Dit wordt nog duidelijker als wij er op letten, dat HENRICUS VELLEM voor rekening dier gemeente ter vergadering is gegaan. Boven [2] toch hebben wij gezien, hoe JOHANNES REGIUS 28 daalders ontving voor de kosten van zijne reis naar Aken en voor de on-

---

[1] Wij hebben hier te denken aan de latere "lieden met singuliere gaven." Zie b. v. art. 8 van de Dordtsche Kerkorde. Cf. Hooijer a. w., p. 450.

[2] Zie p. 126.

kosten die gemaakt zouden worden, wanneer hij met SIBERTUS LOHN naar Emden zou gaan. Hieruit volgt, dat de Nederlanders te Keulen met betrekking tot de Synode te Aken alleen de kosten droegen voor de deputatie van hun ouderling, zoodat HENRICUS VELLEM niet alleen door de eigenlijke Keulsche gemeente afgevaardigd is, maar ook voor hare rekening.

Intusschen zijn deze instructiën nog om eene andere reden belangrijk. Zij leeren ons namelijk, dat de dag der opening van de Emder Synode door de deputaten van de Bedbursche Synode was vastgesteld op 1 October 1571. Daar echter reeds vroeger hierop gewezen werd [1] kunnen wij het thans met stilzwijgen voorbijgaan.

In de genoemde vergadering, te Aken gehouden, zijn de laatste voorbereidende maatregelen in het land van Gülik c. a. genomen. Zoo zijn wij dus genaderd tot de Synode zelve, maar alvorens tot de beschouwing daarvan over te gaan hebben wij nog hierop te letten, dat de Gereformeerden te Keulen aan hunne deputaten een intructiebrief naar Emden hebben medegegeven. [2]

In dien brief komen allerlei onderwerpen ter sprake, die onder twee hoofden zijn gebracht. Eerst worden genoemd de "generale puncten," waarop de "particulier puncten" volgen. De generale punten hebben betrekking op de Kerk in het algemeen, terwijl de particuliere meer de leden der Kerk in het bizonder betreffen. De brief telt vier en twintig artikelen, die bij eene nauwkeurige

---

[1] Zie p. 102.

[2] W. d. M. V., S. III, D. V, p. 9—17.

beschouwing ons van den brief doen getuigen, dat hij als een voorbeeld van eenen instructiebrief mag gelden.

Dergelijke instructiebrieven zijn ook door andere gemeenten opgesteld. Dit is af te leiden uit de Acta der Emder Synode zelve, waar menig artikel een antwoord is op de vraag van deze of gene gemeente.[1] Genoemd worden b. v. behalve de Keulsche broeders, de gemeenten te Aken, Antwerpen, Emden en Gent, terwijl ook nog gesproken wordt van "sommige gemeenten."[2] Duidelijk blijkt het dus, dat ook elders eene dergelijke belangstelling in de Synode bestond, als wij te Keulen opmerkten. Te betreuren is het echter dat tot nu toe de instructiën van die gemeenten niet bekend zijn Maar al ligt hier nog veel in het duister, zeker is het, dat op meer dan éene plaats die maatregelen genomen werden, die onder den zegen des Heeren het welslagen der ontworpen Synode moesten verzekeren.[3] De pogingen der Gülicksche broeders zijn in ieder geval, al is het ook niet met dien uitslag, dien zij ongetwijfeld hadden ge-

---

[1] Zie de Quaestiones Particulares.

[2] Of nu met die "sommige gemeenten" de met name genoemde bedoeld zijn, dan wel andere, is twijfelachtig.

[3] Tot die maatregelen behoorden natuurlijk samenkomsten der consistories; wellicht ook hier en daar — ten minste waar het mogelijk was — evenals in het land van Gülik, meerdere vergaderingen. De instructiebrieven immers doen besluiten tot vergaderingen, waarin zij werden opgesteld. En het is ongetwijfeld alleen aan de droeve tijdsomstandigheden te wijten, dat van die vergaderingen niet meer dan de bloote herinnering bewaard bleef.

wenscht,[1] dan toch met dit gevolg bekroond geworden, dat die generale vergadering tot stand is gekomen, die van rijken zegen voor de Kerk dezer landen is geweest.

---

[1] De gewenschte uitslag zou geweest zijn, dat alle de Gereformeerden, of ten minste nagenoeg alle hunne deputaten naar de Synode hadden gezonden. Dat dit evenwel niet geschied is, zal in het vervolg blijken.

HOOFDSTUK III.

DE SYNODE.

HOOFDSTUK III.

DE SYNODE.

Zooals uit het tot dusverre gezegde blijkt, is over de wordingsgeschiedenis van de Emder Synode veel licht verspreid door de in den laatsten tijd aan den dag gekomen brieven en documenten. Wat echter de Synode zelve betreft, bezitten wij zulke stukken, helaas! nog niet. Wel is hier en daar een enkele brief ontdekt, die het een of andere punt duidelijker maakt, maar van het verloop der vergadering een duidelijk beeld te ontwerpen is vooralsnog eene onmogelijkheid. Trachten wij intusschen met de weinige lichtstralen, die op te vangen zijn, zooveel mogelijk winst te doen.

---

1 October 1571 was de dag, dien de deputaten der Bedbursche Synode hadden bestemd voor de opening der te houden generale vergadering. Welke redenen hen daartoe gebracht hadden, hebben wij vroeger gezien, evenals wij reeds hebben nagegaan, waarom juist Emden als de plaats der samenkomst gekozen was. Wij kunnen

dus volstaan met naar dat vroeger gezegde te verwijzen. [1]

Tegen den vastgestelden datum bevonden zich verscheidene afgevaardigden ter aangewezen plaats. Dit blijkt uit een brief, door GASPAR VAN DER HEYDEN den 4den October te Emden aan zijne gemeente te Frankenthal geschreven. [2] Aangaande TAFFIN en zichzelven zegt hij: "Wy sijn t' Emden aengekomen met goeden spoede ende oncost genoech, den 1 Octobris," terwijl hij eenige regels verder bericht, dat een deel der broeders van "Wesel, Aken, Cuelen, Emmerick" te gelijkertijd met hen de plaats hunner bestemming hadden bereikt. Andere deputaten kwamen later, maar waarschijnlijk nog dienzelfden dag, terwijl het mogelijk is, dat enkele der afgevaardigden reeds vóor 1 October in Emden elkander de broederhand hadden gereikt. [3]

Wij mogen dus aannemen, dat den 1sten October een aanzienlijk aantal deputaten te Emden bijeen was. Volgens den brief van GASPAR VAN DER HEYDEN waren er namelijk de afgevaardigden van Aken, Emmerik, Frankenthal, Heidelberg, Keulen, Wezel en die uit

---

[1] Zie p. 102.

[2] Deze brief is afgedrukt bij Dr. M. F. VAN LENNEP, GASPAR VAN DER HEYDEN, p. 204, vg.

[3] Dit schijnt n. l. te volgen uit hetgeen GASPAR VAN DER HEYDEN in zijnen genoemden brief schrijft aangaande de personen, die "wt Nederlandt, van Gendt, Andwerpen, Brussel, wt het Westquartier", ter markt waren verschenen, onder wie ongetwijfeld de deputaten uit die streken zich bevonden. Daar hij ze noemt vóor hen, die gelijk met hem Emden bereikten, is het wel waarschijnlijk, dat zij vroeger waren aangekomen.

Nederland en uit het Westerkwartier.[1] Voegen wij nu hierbij de afgevaardigden uit Emden zelf,[2] dan komen wij ongeveer tot hetzelfde aantal als dat van hen, die de Acta hebben onderteekend.

Intusschen is de Synode toch eerst den 4^den^ October geopend. Wat daarvan de redenen zijn, blijkt eensdeels uit den genoemden brief van GASPAR VAN DER HEYDEN, anderdeels uit eenen brief van HERMAN MODED, den 14^den^ October 1571 te Emden aan de broeders in Engeland geschreven.[3] Laatstgenoemd schrijven doet ons zien, dat de broeders, den 1sten October te Emden bijeengekomen, eenige dagen hebben gewacht op de aankomst van de Engelsche deputaten. Wel twijfelden zij zeer aan hunne komst omdat zij bevreesd waren, dat de brieven niet tijdig genoeg ter bestemder plaats waren aangekomen, maar toch deed het verlangen ook de Engelsche broeders in hun midden te zien hen eenige dagen wachten, in de hoop, dat hunne vrees wellicht nog beschaamd zou worden.

Dit wachten op de Engelsche broeders kon intusschen zonder veel bezwaar plaats hebben, aangezien — om welke reden is niet duidelijk — de noodige toebereidselen niet waren getroffen, zoodat men den 1sten October aan eene opening der vergadering toch niet had kunnen

---

[1] Onder Westerkwartier is wel West-Friesland te verstaan.

[2] D. w. z. de afgevaardigden van de vluchtelingen, die te Emden eene schuilplaats hadden gevonden. De eigenlijke Emdensche gemeente was niet vertegenwoordigd, evenals ook de brief van de deputaten der Bedbursche Synode wel gecontrasigneerd was door gevolmachtigden der vluchtelingen, maar niet namens het Emdensche consistorie.

[3] Zie Bijlage B.

denken. GASPAR VAN DER HEYDEN schrijft namelijk in zijn reeds meermalen aangehaalden brief, dat hij bij zijne komst in Emden "alle dingen so raw vond", dat hij en TAFFIN dadelijk de hand aan het werk moesten slaan om allerlei bezwaren uit den weg te ruimen, die aan de opening der vergadering in den weg stonden. Drie dagen lang hadden zij daarmede druk werk. Hij zelf zegt er van, dat zij "dese 3 voerleden daghen niet gedaen hebben dan loopen om d'ander te beweghen." Welke de juiste beteekenis dezer laatste woorden is, is niet recht duidelijk. Het kan wezen, dat de vluchtelingen te Emden, die, zooals wij vroeger gezien hebben, slechts met moeite door de deputaten der Bedbursche Synode waren overreed aan het ontworpen plan hunne goedkeuring te hechten, ter elfder ure zich nog wilden terugtrekken, [1] en nu wederom met kracht van redenen moesten worden gedrongen geen hinderpaal in den weg te leggen aan het welslagen der vergadering, maar integendeel alle hunne krachten in te spannen tot bereiking van het beoogde doel, waartoe zoovelen van West en Zuid waren samengevloeid. Het kan ook zijn, dat het Emdensche Consistorie bezwaar had eenig gebouw beschikbaar te stellen voor de ontworpen vergadering, wetende, hoezeer de Graaf van Oost-Friesland bevreesd was voor den Koning van Spanje. In dat geval was het de Kerkeraad die moest worden overreed zijne weigering in te trekken en de voorgenomen bijeenkomst

---

[1] De Nederduitsche vluchtelingen waren in de eigenlijke Emdensche gemeente opgenomen, wat hieruit is af te leiden, dat zij geen eigen kerkeraad hadden. Dit laatste blijkt n. l. uit de acten van de vergadering van den Emdenschen kerkeraad van 1 Mei 1567. Cf. W. d. M. V., S. I, D. II, p. 107, vg. Zie ook Dr. VAN TOORENEN-

oogluikend toe te laten.[1] Evenzeer is het mogelijk, dat het bezwaar niet schuilde bij de broeders te Embden, maar bij de overheid. Wellicht zag deze er tegen op, in deze moeitevolle tijden eene vergadering als de beraamde binnen hare muren toe te laten, gedachtig aan de bedreiging, die zij nog zoo kort geleden uit den mond

---

BERGEN, Vaderlandsche Herinneringen, p. 78, aant. 13. (De Walsche bannelingen hadden eene eigene gemeente met een eigen kerkeraad, getuige b. v. de aanwezigheid van hun predikant en twee ouderlingen in de Emder Synode. Zie over die Walsche gemeente: PHILIPP J. WENZ, Reformations-Jubel-Rede nebst Geschichte der Französisch-reformirten Kirche in Emden.) Het is dus zeer goed mogelijk, dat de Nederduitsche vluchtelingen van den kerkeraad te Emden een wenk hadden gekregen, dat het hun geraden zou wezen aan de beraamde Synode geen deel nemen. Zie de volgende noot.

[1] Tot het maken van deze onderstelling hebben wij recht op grond van hetgeen de bovengenoemde kerkeraads-acta van 1 Mei 1567 bevatten. Die acten deelen ons mede, hoe de vluchtelingen bij monde van ISBRANDUS (IJSBRANDUS BALKIUS, IJSBRANDUS TRABIUS [FRISIUS]) drie voorstellen hebben gedaan. Het eerste was, om over te gaan tot de benoeming van eene commissie, die uit vluchtelingen zou bestaan (twee Vlaamsche, twee Brabantsche, twee Hollandsche en twee West-Friesche) en acht zou geven op de aankomende arme vreemdelingen, opdat geene huichelaars zouden worden bedeeld. Het tweede voorstel hield in, aan de diakens der Emdensche gemeente eene lijst te geven, vermeldende de namen van alle de vermogende vreemdelingen, opdat bij hen wekelijks de "almissen" konden worden ingezameld; het derde, dat er iedere week eenmaal eene vergadering zou worden belegd van de genoemde commissie met de predikanten en twee ouderlingen der Emdensche gemeente om over den toestand der vluchtelingen te beraadslagen. De eerste twee voorstellen nu werden "ganslick approbeert unde gepresen unde seer noedich geachtet," maar het derde werd van de hand gewezen. De broeders vonden het "um de nam van Consistory besweerlick um

van ALVA had gehoord,[1] en had zij daarom, vernemende, welke plannen beraamd waren, den kerkeraad te verstaan gegeven, dat zij het houden van eene kerkelijke vergadering aan Nederlanders niet wilde toestaan. In dat geval was het zaak de magistraatspersonen te bewegen hunne weigering in eene toestemming of althans in eene toelating te veranderen. Doch wat de juiste beteekenis dan ook zij van dat "om d'ander te beweghen," dit is zeker, dat er bezwaren uit den weg moesten worden geruimd, en dat hiervoor drie volle dagen zijn noodig geweest.

Dit is dan ook de tweede reden, waarom de vergadering, hoewel zij tegen den 1sten October was uitgeschreven, dien dag niet geopend is. Doch deze aanvankelijke

---

unsen G. H. willen, de de Borgunnischen doch seer vrüchten." Intusschen werd den vluchtelingen wel toegestaan nu en dan bijeen te komen om te spreken over den nood der armen, maar uitdrukkelijk werd er aan toegevoegd, dat zij dat niet mochten doen "uwt unse bevell unde authoriteyt."

Uit dit alles blijkt 1° dat de Nederlandsche vluchtelingen stonden onder het gezag van den Emdenschen kerkeraad, en 2° dat laatstgenoemde geene toestemming wilde geven aan de Nederlanders tot het houden van eene bijeenkomst, waaraan de naam van Consistorie kon worden toegekend, omdat hun Genadige Heer (de Graaf) vrees koesterde voor de Boergondiërs. Bestond er bezwaar tegen eene vergadering als de genoemde, hoeveel te meer zal er dan bezwaar zijn geweest tegen eene Synode! Hoe zal dus ook het Consistorie zich in acht hebben genomen om ook maar eenigszins aanleiding te geven, dat iemand zeggen kon, dat de Synode gehouden werd "uwt haer bevell unde authoriteyt!"

[1] Zie p. 103 vg. Die bedreiging zal natuurlijk de vrees van den Graaf (zie vorige noot) niet hebben verminderd.

tegenspoed, die, zooals wij zagen, VAN DER HEYDEN en TAFFIN niet ontmoedigde, bleek van geen langen duur te zijn. Na het einde van die drie moeitevolle dagen waren de bezwaren weggeruimd, zoodat VAN DER HEYDEN aan den ochtend van den 4den October schrijven kon: "doer Godes genade hebben wy 't so wyt gebracht, dat wy heden na middagh deerste versamelinghe hebben sullen."

Den 4den October 1571 des namiddags werd dus de eerste bijeenkomst gehouden. Hiermede bevestigen wij wat onlangs Dr. F. L. RUTGERS het eerst heeft aangetoond, [1] dat de Synode niet, zooals men placht aan te nemen, den 5den October, maar reeds den 4den geopend is, nadat Dr. M. F. VAN LENNEP reeds eenige jaren vroeger de mogelijkheid daarvan had ondersteld. [2] Sedert de eerste uitgave van de "Kerckenordeninghen der Ghereformeerder Nederlantscher Kercken", [3] waarin boven de Hollandsche vertaling van de Acta Emdana de 5de October als openings-

---

[1] W. d. M. V., S. II, D. III, p. 47, cf. p. 42 het opschrift: "De acta der Synode te Emden, 4—13 October 1571."

[2] Zie zijn GASPAR VAN DER HEYDEN, p. 80, waar hij zegt: "Uit het opschrift boven de Handelingen der Synode blijkt, dat tusschen den 5den en 13den October de Synodale vergaderingen gehouden zijn. De particuliere vragen zullen wellicht later of vroeger behandeld zijn. Den 4den October schijnt men toch ook reeds eene vergadering gehad te hebben, blijkens eenen brief, dien VAN DER HEYDEN enz." — Genoemd is ook 4 October als dag der opening reeds in 1859 door G. SARDEMANN (zie p. 144, noot 2), doch dit was slechts ter loops.

[3] Ao 1612 bij JAN ANDRIESSZ tot Delf. De 5e uitgave dezer "Kerckenordeninghen" is niet, zooals Dr. RUTGERS beweert, W. d. M. V., S. II,

dag werd genoemd, was het gewoonte geworden, dien datum als den dag der eerste zitting te beschouwen.[1] Zoo o. a. nog bij HOOIJER in zijne "Oude Kerkordeningen,"[2] bij H. Q. JANSSEN in zijn opstel over de Synode te Emden in 1571,[3] en zelfs onlangs nog bij Prof. REITSMA in zijne "Geschiedenis van de Hervorming en de Hervormde Kerk der Nederlanden."[4]

Dat 4 October de dag der opening is geweest blijkt behalve uit den genoemden brief van VAN DER HEYDEN ook uit andere getuigenissen. Zoo schrijft SIMEON RUYTINCK in zijne "Gheschiedenissen ende Handelingen": "Den 4 Octobris (A. D. 1571) wierd t' Emden gehouden een Nationael Synode, van al de Neerlandsche Gemeynten onder 't Cruyce, als ooc wijds en sijds verstroyt door Duytschland, Oost-Vriesland ende elders."[5] Hierbij komt het opschrift van zoo menig manuscript, dat eveneens den 4den October als dag der opening noemt, zoodat het vaststaat, dat de namiddag-vergadering, in den brief van

---

D. III, p. 46, in 1730 door G. NAUTA bezorgd, maar in 1648 te Delft bij ANDRIES CLOETING verschenen.

[1] Intusschen had men na het verschijnen van HERINGA'S Kerkelijke raadvrager zoo al niet het onjuiste van de traditie kunnen inzien, dan toch ten minste aan de juistheid kunnen twijfelen. In D. II, p. 263, noot (*) zegt Prof. HERINGA, dat hij een afschrift bezit van de "Acta Synodi, habitae Embdae, 4to die Octobris, anno 1571", welk afschrift in 1575 door JACOB VAN FOREEST was gemaakt.

[2] A. w., p. 67.

[3] Dit opstel is uitgegeven in "Voor drie Honderd jaren," 3e serie, p. 37—56. Zie aldaar p. 45 en 56.

[4] Zie aldaar p. 113.

[5] W. d. M. V.. S. III, D. I, p. 85.

VAN DER HEYDEN vermeld, in waarheid de eerste zitting van de Synode is geweest.

Op welken dag de broeders voor de laatste maal ter onderlinge beraadslaging en tot het nemen van besluiten in eene synodale vergadering zijn samengekomen, is niet nauwkeurig te bepalen. Zeker is het, dat de Synode vóor den 14den October is gesloten. Dit volgt nl. daaruit, dat HERMAN MODED dien dag in zijnen brief [1] aan de gemeenten in Engeland spreken kon van de toezending van "tghene hyr by ons in dese tegenwordige versamelinge verhandelt ende geaccordeert is gewest."

Gewoonlijk neemt men aan, dat de Synode tot den 13den October heeft geduurd, en dit is ook inderdaad het geval geweest, wanneer men n.l. het nemen van kopieën rekent onder de synodale werkzaamheden. Klaarblijkelijk toch is die 13de October en wellicht ook reeds een groot deel van den daaraan voorafgaanden dag gebruikt voor het maken van afschriften der vastgestelde acta. Dit volgt immers uit de onderteekeningen, die de onderscheidene kopieën en vertalingen dragen. In de meeste toch staat onder de eigenlijke acta: "te Emden, den 12den October 1571," [2] terwijl onder de Quaestiones Particulares hier en daar is aangeteekend: "te Emden den 13den October 1571."

Nu is er wel is waar eene vertaling, [3] die tot onder-

---

[1] Zie Bijlage B.

[2] Bij andere staat: "te Emden den 13den October 1571."

[3] In het Livre Synodal. Cf. W. d. M. V.. S. II, D. III, p. 104, noot 2.

schrift draagt: "A Embden, Le 14 d'Octobre 1571," waarmede overeenstemt, dat de acta, die door JACOBSON zijn uitgegeven,[1] in hun opschrift te kennen geven, dat de Synode van 4 tot 14 October zou hebben geduurd, maar dit geeft geen genoegzamen grond, om aan te nemen, dat de Synode waarlijk eerst den 14^den^ October zou zijn gesloten.[2] Want tegenover deze twee getuigenissen staan behalve de genoemde onderteekeningen nog twee dingen, die daartegen pleiten. In de eerste plaats draagt de eigenlijke kerkorde, zooals die voorkomt in het Arnhemsche M. S. en in het afschrift dat door JACOB VAN FOREEST in 1575 is gemaakt, tot onderschrift: "Embdae 12 Octob. an°. 71 a quarto die usque ad duodecimum," en in de tweede plaats viel 14 October 1571 op een Zondag,[3] eene omstandigheid, die het zeer onwaarschijnlijk maakt, dat dien dag de Synode zou zijn gesloten.

M. i. moet dus worden vastgehouden dat de sluiting plaats had op 13 October, echter met dien verstande, dat de zittingen tot het nemen van besluiten den 11^den^ of den 12^den^ voor het laatst zijn gehouden, terwijl een deel van den laatstgenoemden dag en de volgende geheel gewijd zijn geweest aan het nemen van kopieën en een enkel afschrift nog één dag later door Praeses en Scriba zal zijn gewaarmerkt.

Hoevele zittingen er in het geheel geweest zijn, en

[1] Cf. a. w., p. 50 en 87, noot 2.

[2] Wellicht op grond van hetzelfde M. S., dat JACOBSON gebruikte, zegt G. SARDEMANN, Geschichte der Ersten Weseler Classe, p. 1, dat de Synode te Emden 4—14 October 1571 is gehouden.

[3] Cf. W. d. M. V., S. II, D. III, p. 87, noot 2.

wat in iedere zitting is behandeld of besloten, ligt voor ons geheel in het duister. Alleen de acta geven van de werkzaamheden der Synode getuigenis, en daaruit is niet op te maken wat het agendum en wat het actum van iedere vergadering is geweest.

Slechts over twee punten is het mogelijk eenig licht te ontsteken. Door de Keulsche broeders was namelijk aan hunne deputaten de opdracht gegeven, terstond in de eerste "Sectie ofte sittinghe audientie te begheeren" tot het proponeren van de eerste twee artikelen van hunnen lastbrief [1], wanneer hun blijken mocht, dat "dese 2 eerste puncten niet voorghenomen en waeren om int werck te stellen." [2]

Het eerste dier beide artikelen wees op de noodzakelijkheid, om in de allereerste plaats over te gaan tot het "ordineren ende verkiesen" van een president, van "twee, drye, ofte meer bysitters" en van een "Secretarius, die alles opschrijve," wanneer namelijk het moderamen niet alreede gekozen was. Wij kunnen dus aannemen, dat, indien te dezen opzichte de noodige schikkingen niet vooraf waren getroffen, in de eerste zitting de verkiezing van een moderamen aanstonds aan de orde is gesteld.

Het tweede der genoemde artikelen zag op de indiening der instructiebrieven. Wat voorgesteld werd kwam hierop neer, dat de deputaten den derden dag na de verkiezing van het moderamen hunne "redenen, die sy voor te draeghen hadden" in handen zouden stellen van den secretaris, opdat deze ze vooraf zou "oversien". Het

---

[1] Die lastbrief is te vinden W. d. M. V., S. III, D. V, p. 9—17.

[2] W. d. M. V., S. III, D. V, p. 10, de noot.

doel van dezen maatregel was tweeledig: eensdeels zou daardoor worden voorkomen, dat tweemaal een voorstel van gelijke strekking zou worden ingediend, en aan den anderen kant zouden op die wijze alle deputaten in even voordeelige conditie zijn bij het indienen van hunne instructiën.[1] Waarschijnlijk is in de eerste zitting in den zin van dit voorstel besloten. Bij de quaestiones particulares immers vinden wij enkele malen, dat twee of meer gemeenten bij elkander worden genoemd als hebbende één zelfde vraag of vragen van gelijke strekking aan de orde gesteld.[2]

De namen van hen, die ter vergadering tegenwoordig zijn geweest, zijn ons bewaard gebleven. Onder de leden der Synode treffen wij zoowel deputaten van de gemeenten onder het kruis, als van de vluchtelingen-gemeenten, zoowel afgezanten van de Nederduitsche kerken als van de Walsche kerken aan. Negentien dienaren des Woords, drie toekomstige predikanten, vijf ouderlingen en twee mannen, van wie gezegd wordt, dat zij voormaals het predikambt bekleedden, de eene in Vlaanderen, de andere in Friesland, zag Emden binnen zijne muren ter Synode saamgekomen.[3] Het zou hier eigenlijk de plaats wezen om over de te Emden vergaderden te handelen, maar

---

[1] De ongelijkheid, die voortspruit uit het feit, dat de een meer gaven heeft ontvangen om te spreken dan de ander, valt weg bij eene schriftelijke indiening der voorstellen.

[2] B. v. in vraag 11: de broeders van Aken en Keulen; in vraag 15: de broeders van Antwerpen en Gent; in vraag 14: onderscheidene gemeenten (Quaerentibus Ecclesijs).

[3] Hunne namen zijn te vinden in Bijlage A.

van de drie voornaamsten en meest bekenden zijn belangrijke biographiën verschenen [1] en met betrekking tot de overigen is te weinig bekend.

Wanneer wij 'S GRAVEZANDE's "Twee honderd jarige Gedachtenis van het Synode te Wesel" raadplegen, schijnt het, dat in de Synode meer mannen aanwezig zijn geweest, dan de Acta handteekeningen dragen. Hij zegt n. l., dat DATHENUS, DE RYCKE, RHETIUS en wellicht ook MARNIX, die te Wezel aanwezig waren, ook in Emden de vergadering hebben bijgewoond. [2] Maar aangezien de lijst van onderteekenaars voldoende is gewaarborgd, [3] berust wat 'S GRAVEZANDE zegt klaarblijkelijk op eene vergissing. De namen van DATHENUS, enz. komen in de Acta voor: [4] op grond hiervan schijnt 'S GRAVEZANDE geconcludeerd te hebben, dat zij ook ter vergadering aanwezig waren, wat echter geenszins met noodwendigheid daaruit volgt. [5]

---

[1] Over GASPAR VAN DER HEYDEN verscheen de dissertatie van Dr. M. F. VAN LENNEP, over HERMANUS MODED het proefschrift van Dr. G. J. BRUTEL DE LA RIVIÈRE en over JEAN TAFFIN een zeer uitvoerig opstel van de hand van CHARLES RAHLENBECK in het Bulletin de la Commission pour l'Histoire des Eglises Wallonnes, tome deuxième, p. 177, sqq. en een van de hand van Dr. C. SEPP: in Drie Evangeliedienaren uit den tijd der Hervorming, p. 1, vgg.

[2] A. w., p. 121 in de noot.

[3] Wij kennen die lijst uit drie MSS., t. w.: het Latijnsche MS. van J. VAN FOREEST, het Latijnsche MS. berustende in het Provinciaal Kerkelijk Archief van Gelderland en de vertaling voorkomende in het boek van P. CABELJAU.

[4] Zie de art. 3, 39, 48 en 50 en de 5de partic. vraag.

[5] Cf. H. Q. JANSSEN in: Voor drie honderd jaren, 3de serie, p. 56.

Het praesidium werd waargenomen door GASPAR VAN DER HEYDEN, aan wien JEAN TAFFIN als assessor was toegevoegd, terwijl de vergaderden het secretariaat hadden toevertrouwd aan JOANNES POLYANDER, predikant van de Waalsche gemeente te Emden. Onder de leiding van dit moderamen werd dus de vergadering gehouden, waarin de grond gelegd werd voor de organisatie van de Nederlandsche Gereformeerde Kerk. Was dit het doel geweest van hen, die de Synode hadden voorbereid, dat dit doel bereikt is, getuigen de Acta.

Eene bespreking van die Acta vinde echter eene afzonderlijke plaats.

Alvorens daartoe over te gaan, moeten wij eerst nog op enkele punten, in verband met de Synode, de aandaeht vestigen. In de eerste plaats zij vermeld, dat na de sluiting der Synode door de broeders, voordat zij van elkander zijn gegaan, betreffende een enkel punt eene beslissing is genomen. In de Acta was bepaald, dat de Classis van de Paltz de volgende generale Synode tegen de lente van 1572 zou samenroepen, zoo de gemeenten in Engeland zich konden en wilden laten vertegenwoordigen.[1] Waar en op welken dag die vergadering zou gehouden worden, moest echter nog worden vastgesteld. Uit den reeds meermalen genoemden brief van HERMAN MODED van 14 October 1571 blijkt, dat die vaststelling zou plaats hebben, vóór dat de deputaten Emden verlieten. Sprekende van "de naestvolgende Synodale versamelinge" zegt

[1] Indien dat niet het geval was, zou de Synode tot de lente van 1573 worden uitgesteld. Zie Quaestio particularis n°. 23.

hij "van welcke tijt ende plaetse, voordat wy van hier scheiden, sullen besluyten." [1]

Blijkbaar was dus, toen hij dien brief opstelde, de beslissing desaangaande nog niet genomen. Maar zij schijnt spoedig te zijn gevolgd. Althans in een postscriptum meldt MODED, dat zij besloten hebben "de naeste gemeene Synodale versamelinge der Nederlanden omtrent Meij des volgenden Jaars" te houden, terwijl uit wat hij verder schrijft, afgeleid moet worden, dat dag en plaats nauwkeurig waren bepaald. Hij geeft te kennen, dat zij er naar verlangden zoo spoedig mogelijk te weten, hoe de broeders in Engeland zouden handelen met betrekking tot de volgende generale Synode, opdat zij hun dan wederom "metten ersten" dag en plaats konden mededeelen.

Vragen wij in de tweede plaats waarom van de Synode zelve zoo weinig bekend is, dan moet de reden ongetwijfeld daarin worden gezocht, dat de Kerk deels onder het kruis zat, deels in de verstrooiing was. Vroeger hebben wij gewezen op datgene, waarin MEINERS meent de oorzaak te vinden, [2] t. w. de vrees voor de Spaansche regeering, en gezegd, dat dit de reden geweest kan zijn. In het algemeen is het immers waar, dat angst voor vervolging alles in de grootste stilte zal hebben doen afloopen, aangezien eene Synode van de opstandelingen in het oog der Spaansche regeering op éene lijn stond

---

[1] Zie Bijlage B.

[2] Zie pag. 7.

met het compromis der edelen. Wij hebben boven gezien, hoezeer de Graaf van Oost-Friesland "de Borgunnischen vrüchten", en dit geeft ons gereedelijk aanleiding tot de onderstelling, dat de Overheid, desgevraagd, slechts noode toestemming tot het houden van eene Synode zou hebben gegeven en dan alleen nog onder voorwaarde van de meest strikte geheimhouding, zoodat de reden door MEINERS genoemd mede onder de oorzaken van de geringe bekendheid der Emder Synode zal zijn te rekenen.

Tegen die reden intusschen heeft de verdienstelijke H. Q. JANSSEN in zijn opstel over de Emder Synode groote bezwaren.[1] Hij hecht er te veel waarde aan, dat in de "Emdenschen Kerkeraads-archiven" slechts terloops van de Synode wordt gesproken. Het komt mij n.l. voor, dat hij niet genoeg in het oog houdt, dat de eigenlijke publieke Emdensche gemeente geen vertegenwoordiger had in de Synode. Wel wordt zij in de Acta genoemd,[2] wel schijnt namens haar een voorstel te zijn ingediend,[3] maar dit geeft ons geen recht te besluiten, dat zij een deputaat had gezonden, te meer, daar in de lijst der onderteekenaars een zoodanige niet gevonden wordt.[4] Bovendien was er niet de minste grond aanwezig om de acta der vergadering in het archief te Emden te

---

[1] In "Voor drie honderd jaren," 3de serie, p. 44 en noot 2 aldaar.

[2] Art. 10 der eigenlijke acta. Cf. Dr. VAN TOORENENBERGEN, Vaderlandsche Herinneringen p. 78, aant. 13.

[3] Quaestio particularis nº. 1.

[4] Cf. wat boven gezegd is over DATHENUS, enz. p. 147. Bovendien let JANSSEN niet op de vrees, die waarlijk te Emden voor Spanje bestond.

deponeeren. Wanneer wij in den brief van MODED van 14 October 1571 lezen, dat de besluiten genomen zijn "op verbeteringe des naesten synodalis versamelinge", zouden wij nog eer kunnen verwachten, dat aan de Classis van de Paltz de stukken der Synode zouden zijn toevertrouwd. [1]

Op grond van de bepalingen der Synode zelve [2], is het echter het waarschijnlijkst, dat de Acta en alle de stukken op de vergadering betrekking hebbende in het bezit der vluchtelingen-gemeente te Emden zijn gebleven, opdat deze ze zou zenden of brengen ter eerstvolgende generale Synode. Dit is ook inderdaad het geval geweest. Immers uit de aktestukken in zake de samenroeping der Nationale Dordtsche Synode van 1578 blijkt, dat de authentieke Acta in dat jaar nog in het bezit waren van JOANNES POLYANDER, Walsch predikant te Emden, die scriba der Synode was geweest. [3] Besloten was de overzending van die stukken te verzoeken. Of aan dat verzoek gevolg is gegeven, blijkt niet. Waarschijnlijk is het evenmin, omdat TRIGLAND ons bericht, dat de authentieke Acten in zijne dagen in particuliere handen waren. [4] Was dit met de Acta het geval, dan is het zeker ook zoo geweest

---

[1] Aan haar was immers opgedragen de eerstvolgende generale Synode bijeen te roepen.

[2] Zie art. 4 over de provinciale Synoden, dat ook voor de generale Synode van kracht is.

Cap. III. de Acta particula

[3] Zie art. VII, waar wij lezen: "Die van Rotterdam ende Delft sullen tegen de tyt der beroepinge schrijuen aen POLIANDRUM tembden, dat hij Doriginael vande acten des eembdesschen Synodi sal ouerschicken tot Delft." W. d. M. V., S. II, D. III, p. 284.

[4] Kerckelycke Geschiedenissen, p. 162. Hij spreekt van "een

met de andere documenten, en is het licht te bevroeden waarom zij niet meer bekend zijn.

Duidelijk is het dus, waarom te Emden te vergeefs naar die Acta wordt gezocht, ofschoon het altijd een raadsel blijft, dat slechts in het Kerkeraadsprotokol en dan nog maar terloops van de Synode wordt gesproken.

Maar mag ten slotte de vergadering te Emden gehouden den naam van Synode wel dragen? Dit recht is haar betwist, omdat onder de onderteekenaars ook drie "ministri futuri" en twee "ministri quondam" voorkomen: deze toch konden niet als gedeputeerden van gemeenten verschenen zijn. Dit bezwaar is echter niet overwegend. De aanwezigheid der aanstaande en emeriti predikanten is wel te verklaren. Waarschijnlijk waren zij, als ballingen juist te Emden tegenwoordig, of als medegekomen met de gedeputeerden, eenvoudig toegelaten.

Maar er zijn stellige bewijzen, dat de vergadering van

---

persoon van treffelijcke qualiteyt, maechschap van eener die niet de minste is gheweest in die vergaderinghe." Zouden wij hier niet te denken hebben aan een zoon van JOHANNES POLYANDER, den professor te Leiden († 1646), wiens vader scriba te Emden was?

Als eene bizonderheid teekent TRIGLAND aan, dat die acta niet, "ghelijck andersins ordinaris geschiet," alleen door Praeses en Scriba zijn onderteekend, maar door allen die, in de Synode zijn tegenwoordig geweest. Voor die opmerking danken wij hem, omdat zij het boven allen twijfel verheft, dat in waarheid de authentieke acta door TRIGLAND zijn bedoeld, ofschoon wij protest moeten aanteekenen tegen dat "ghelijck andersins ordinaris geschiet." De authentieke acta werden altijd door alle aanwezigen onderteekend.

1571 ongetwijfeld recht heeft op den naam "Synode." Uit de particuliere vragen blijkt, dat de mannen, die uit naam der gemeenten gekomen waren, namens haar voorstellen hadden te doen. Zij waren dus van instructiebrieven voorzien, wat van de gemeente te Keulen nog op andere wijze vaststaat, aangezien haar brief van instructie bewaard en bekend is.[1]

Dit nu geeft genoegzamen grond om de vergaderde predikanten en ouderlingen "deputaten" te noemen, aangezien die brieven van instructie reeds op zichzelve credentie-brieven waren.[2] En dat de deputaten inderdaad geaccrediteerd zijn geweest, is, m. i. voor zeker aan te nemen, daar reeds in den brief van MARNIX van 21 Maart 1570 er op werd aangedrongen, afgevaardigden "welcke vollen last ende commissie hebben de saecke met den gesanden van andere gemeynten te verhandelen ende gantschelijck te besluyten,"[3] naar de bijeenkomst te Frankfort te zenden.

Hoe de leden der Synode over de vergadering dachten en welk karaker zij er aan toekenden, zullen wij zien bij de behandeling der acta. Voorloopig zij vermeld, dat zij hunne bijeenkomst eene Synode hebben genoemd.[4] Onder dien naam werd zij ook spoedig algemeen aangeduid. Wij hebben slechts te herinneren aan de boven-

---

[1] W. d. M. V., S. III, D. V, p. 9, vgg.

[2] Zie W. d. M. V., S. III, D. V. p. 9, waar boven de instructiën staat: "Dit zijn de puncten ende articulen. enz.," een opschrift, dat het karakter van een credentiebrief draagt.

[3] Dr. VAN TOORENENBERGEN, MARNIX, Aanhansel, p. 28.

[4] Cf. het opschrift boven de acta.

genoemde akte-stukken in zake de samenroeping der Dordtsche Synode van 1578, aan de oudste uitgave van de "Kercken-ordeningen der Ghereformeerder Nederlandtscher Kercken" in 1612, aan TRIGLAND en aan MEINERS. Wij kunnen er het getuigenis van SCHOOCK nog aan toevoegen.[1]

Het is dan ook aan geen twijfel onderhevig, of de vergadering van 1571 wel eene Synode geweest is. Eene andere vraag is echter, welk karakter als Synode zij draagt. Doch ook hierover bij de bespreking der Acta zelve.

---

[1] SCHOOCK, De bonis vulgo Ecclesiasticis dictis, p. 441.

HOOFDSTUK IV.

DE ACTA.

HOOFDSTUK IV.

DE ACTA.

Door onderscheidene schrijvers [1] is er reeds meermalen op gewezen, dat de "toon", die in de Wezelsche artikelen heerscht, onderscheiden is van dien in de Acta Emdana. Dit is ook inderdaad het geval; in deze wordt met meer beslistheid gesproken dan in gene. Naar waarheid zegt HOOIJER: "Die het niet wist, zou uit deze artikelen bijna niet opmaken, dat zij voor kerken geschreven zijn, onder het kruis gezeten." [2] Onjuist echter is de reden, die hij daarvoor opgeeft: "maar het vaderland had zich ook van den eersten schrik bij ALVA's komst hersteld." [3] Neen, in 1571 had het land zich nog niet hersteld van den schrik, door ALVA'S komst verspreid. Wel was de wederstand aan het wassen, maar de uitkomst scheen nog verre. [4] Wel wenschte

---

[1] O. a. door HOOIJER, a. w., p. 59.

[2] Ibidem.

[3] Ibidem.

[4] Dr. VAN TOORENENBERGEN, Vaderlandsche Herinneringen, p. 76, aant. 5. Zie vooral de aldaar medegedeelde "*Vrome bede*," in 1571 gedicht.

men overal verandering, of hoopte men op verlossing, maar van het eerste gloren van het licht der vrijheid was nog niets te ontdekken: alles scheen even duister.

De reden voor de meerdere zeggingskracht moet dan ook elders worden gezocht, en wel hierin, dat de bijeenkomst van 1568 niet meer was dan een Convent, terwijl de vergadering van 1571 in waarheid eene Synode was. [1] De mannen, in Emden vergaderd, waren, ten deele althans, gekomen als deputaten hunner gemeenten. Hunne lastbrieven gaven hun het recht en de macht, met gezag te handelen. Dit hadden de broeders te Wezel niet kunnen doen, aangezien zij daar op eigen gezag, niet als deputaten waren vergaderd geweest. [2]

Op dit onderscheid is niet altijd voldoende gelet, en

---

[1] Zie p. 25, 152 vgg. Op het onderscheiden karakter der twee vergaderingen is reeds gewezen door TRIGLAND, a. w., p. 161. Den arbeid te Wezel verricht noemt hij "preparaten," terwijl hij zegt, dat aldaar artikelen zijn opgesteld, "inhoudende de voornaemste saecken, op de welcke, in het stellen van eene goede kerckenordeninge, in die geleghentheydt *ghelet soude moeten worden*". Van de vergadering te Emden echter schrijft hij, dat aldaar eene "generale kercken-ordre is beraemt." De verhouding tusschen beide, zooals die volgens TRIGLAND'S voorstelling was, wordt dus als 't ware uitgedrukt door de woorden: "praeparatoir en peremptoir."

[2] Ook al hebben zij, zooals Prof. REITSMA zegt in zijne Geschiedenis van de Hervorming en de Hervormde Kerk der Nederlanden, p. 112, gehandeld met medeweten en na ingewonnen raad van de beste Hervormde Kerken, zij vormden toch niet eene wettige Synode. Het is dus niet juist de vergadering te Wezel gehouden, eene "Synode" te noemen, zooals b. v. HOOIJER, a. w., 's GRAVEZANDE, in zijn Tweehonderdjarige gedachtenis en A. WOLTERS, in de Reformationsgeschichte der Stadt Wesel doen.

zoo is men er meermalen toe gekomen de broeders, die te Wezel bijeen waren, te verheffen ten koste van hen, die in Emden zijn samengekomen. De eersten worden dan genoemd "broeders, die raden en vermanen," mannen, die bezield zijn door den zachten geest van ZWINGLI of À LASCO", terwijl van de laatsten gezegd wordt, dat zij spreken in "den strengen geest van CALVIJN of BEZA" en als "meesters die hunne voorschriften geven zonder uitleg van redenen".[1] Ten onrechte wordt dus aan het Wezeler convent eene "buitengewone gematigdheid" toegekend, als ware dit een verdienste, die deze vergadering eigen was in onderscheiding van de Emder en alle volgende Synoden:[2] in Wezel kwamen de Gereformeerde beginselen evenzeer tot hun recht als te Emden. Intusschen is er bij eene vergelijking van beider acta wel in de wijze van behandeling eenig verschil op te merken; in de eene wordt somwijlen omstandig uitgewerkt, wat in de andere nauwelijks wordt aangeroerd. Zoo zijn b. v. de Acta Emdana zeer uitvoerig in de behandeling van de meerdere vergaderingen, om de "prophetiën" met stilzwijgen voorbij te gaan, terwijl de Wezelsche artikelen juist omgekeerd zeer weinig aangaande Classikale en Synodale vergaderingen bevatten en verscheidene artikelen wijden aan den dienst der "propheten." In de Acta Emdana komt hoegenaamd niets voor over de ambten van predikant, ouderling en

---

[1] HOOIJER, a. w., p. 63.

[2] Cf. Dr. J. REITSMA, Geschiedenis van de Hervorming en de Hervormde Kerk der Nederlanden, p. 112.

diaken, terwijl in de Wezelsche artikelen deze bedieningen juist zeer uitgebreid worden behandeld: aan ieder wordt een afzonderlijk Caput gewijd.[1] In het algemeen kunnen wij zeggen, dat wat op het Kerkverband betrekking heeft[2] in Emden meer op den voorgrond is getreden, terwijl omgekeerd onderscheidene wenken van practischen aard niet meer zijn gegeven. Wat van dit laatste de reden is, laat zich niet met zekerheid uitmaken. Het kan wezen, dat na eene leerschool van drie jaren zulke wenken overtollig waren geworden; maar ook is het mogelijk, dat men, zonder het uitdrukkelijk te zeggen, in dat opzicht de Wezelsche artikelen als "raadgever" van kracht heeft gelaten. Van het eerste, het meer op den voorgrond treden van het kerkverband, is de oorzaak gemakkelijk te ontdekken. Het doel van het samenroepen van de Emder Synode was geweest: grondlegging van de uitwendige eenheid der Kerk, en dit doel kon niet bereikt worden, zonder dat op het houden van "meerdere vergaderingen" orde werd gesteld en de gemeenten onderling werden samengevoegd.

Opmerkenswaardig is het, dat in de Acta Emdana met geen enkel woord van de Wezelsche artikelen wordt melding gemaakt. Intusschen mag hieruit niet worden afgeleid, dat zij ook in de vergadering zelve niet zijn genoemd. De acta immers, die wij bezitten, zijn niet een verslag

---

[1] Cap. II handelt "de Ministris et Doctoribus," cap. IV "de Senioribus" en cap. V "de Diaconis." W. d. M. V., S. II, D. III, p. 13, 21 en 25.

[2] Indeeling der gemeenten in Classen, de meerdere vergaderingen en de kerkelijke tucht.

van wat is besproken, maar alleen eene geordende samenvatting van wat besloten is. Wij hebben dus geen recht aan te nemen, dat de te Emden vergaderden den arbeid van Wezel hebben geïgnoreerd en als opnieuw zijn begonnen, wat bovendien geheel onwaarschijnlijk is, aangezien zes leden der Synode op het convent tegenwoordig waren geweest. [1]

Eene andere vraag is, of de Synode te Emden — gelijk nu en dan gezegd wordt [2] — aan haren arbeid de Fransche kerkorde van 1559 ten grondslag heeft gelegd. [3] Ongetwijfeld valt er tusschen deze en de Acta Emdana eene groote overeenkomst op te merken; zelfs is er hier en daar schier woordelijke overeenstemming, maar dit geeft op zichzelf nog geen recht om te stellen, dat de laatstgenoemde niet meer zouden zijn dan eene uitwerking van de eerste. Bij beide is b.v. het eerste artikel nadrukkelijk gericht tegen elken zweem van hiërarchie: in de Kerk mag er geen sprake wezen van een "primatus seu dominatio." [4]

---

[1] T. w., Joannes Lippius, Joannes Woudanus, Henricus Michaelis (Michael), Christophorus Becanus, Hermannus Meranus (van der Meere) en Jasparus Bigardus (Gaspar van Bygaerden Bruxellensis.

[2] O. a. door Prof. Reitsma in zijn a. w., p. 113.

[3] Deze Kerkorde is b. v. te vinden in: Th. de Bèze, Histoire ecclésiastique des Eglises réformées au Royaume de France (ed. P. Vesson,) T. I, p. 105, vgg.

[4] Zie voor de Acta Emdana de Bijlage A. Het 1e artikel van de Parijsche Kerkorde luidt als volgt: "Premièrement. Que nulle église ne pourra prétendre principauté ou domination sur l'autre."

Doch volgt nu uit die treffende overeenstemming noodwendig, dat Emden dit artikel van Parijs heeft overgenomen? Immers neen. Het streven om elke hiërarchie te weren vloeide noodzakelijk uit de Gereformeerde beginselen voort en hing daar zoo innig mede samen, dat het noodzakelijk in een Kerkorde van Gereformeerden zijne uitdrukking moest vinden.[1]

Toch is het zeer waarschijnlijk, dat de Kerkorde van 1559, zoo al niet in haren eersten vorm, dan toch in een harer latere vormen,[2] te Emden goede diensten heeft bewezen.[3] Wij kunnen niet anders verwachten van de mannen, die daar zijn samengekomen, aangezien het den Gereformeerden eigen was zooveel mogelijk met allen, die éens geestes met hen waren, overeenstemming te zoeken zoowel in de leer, als in de ceremoniën en de kerkregeering. Dat ook de broeders te Emden dien karak-

---

[1] Het weren van elke hierarchie is juist iets karakteristieks voor de Gereformeerde beginselen.

[2] Op volgende synoden werd de kerkorde van 1559 uitgebreid, zooals duidelijk te zien is in een M. S. waar de bepalingen van de Parijsche en de latere Synoden (tot aan die van Parijs van 1565) onder capita zijn gerangschikt. Cf. Dr. G. V. LECHLER, Geschichte der Presbyterial- und Synodalverfassung seit der Reformation, p. 75, vgg. (Aus den 40 kurz und bündig gefassten Artikeln der Kirchenordnung von 1559 wurde am Ende ein ausführliches Gesetzbuch: "Discipline des églises reformées de France", das in 14 Capiteln oder Abschnitten nicht weniger als 222 Artikel enthält.)

[3] Cf. Dr. LECHLER, a. w., p. 119, waar hij zegt, dat de Fransche kerkorde te Emden "vielfach als Muster gedient zu haben scheint", gelijk hij p. 121 nog beslister zegt, dat de "organisatorischen Synodalbeschlüsse (scil. te Emden) unverkennbar der *französichen Kirchenordnung nachgebildet sind.*"

tertrek niet hebben verloochend, daarvan zijn de sporen te ontdekken.[1]

Bovendien is te Emden ongetwijfeld dezelfde stelregel gevolgd als te Wezel, zoodat men ook daar uitging van het beginsel, dat hier met nadruk was geformuleerd: "Quae verò alterius sunt generis [i. e. quae non sunt res adiaphorae] vt vel in Dei verbo vel in Apostolorum vsu atque exemplo, vel in ecclesiarum perpetua, eaque grauibus ac necessariis rationibus subnixa consuetudine fundata sunt, in iis non temerè a communi ecclesiarum consensu ac inueterato vsu recedatur."[2] Als de voornaamste bronnen, waaruit men putte, worden dus genoemd het Woord Gods en het gebruik en voorbeeld der Apostelen, waarbij dan nog kwam de op goede gronden berustende staande gewoonte der kerken. Hoe men nu bij het raadplegen van de laatste in Emden te werk ging, blijkt uit de 5de Quaestio Particularis.[3] Doordien

---

[1] T. w. in de Quaestiones Particulares 5 et 9. In de eerste dier twee wordt aan PETRUS DATHENUS en JEAN TAFFIN opgedragen pogingen in het werk te stellen, om in overeenstemming met de vraag, door Keulen gedaan, een afschrift te bekomen van wat in de generale Synode te la Rochelle gehouden behandeld en besloten was, opdat zij zich konden "verghelijcken met den selvighen in al wat moghelijcken zij ende ons dienen mach tot opbouwinge ende bevestinge des huys Godes in dese landen." (Cf. W. d. M. V., S. III, D. V, p. 11 met Bijlage A) In de tweede wordt als antwoord op eene vraag door Keulen gedaan verwezen naar een "articulus a fratribus Geneuensibus ea de re conscriptus." (Cf. W. d. M. V., S. III, D. V, p. 13 met Bijlage A.)

[2] W. d. M. V., S. II, D. III, p. 12. Op de aangehaalde woorden volgt nog: "Ea autem propemodum omnia sequentibus hisce capitibus quam potuimus et absolutissimè et compendiosissimè complexi sumus."

[3] Cf. hierboven noot 1.

de broeders het "fiat" hebben gehecht aan de vraag van Keulen, toonen zij die vraag goed te keuren. En hieruit volgt, dat zij de kerkorden van de andere Gereformeerden gaarne wilden raadplegen, om tot zoo groot mogelijke overeenstemming te geraken, maar toch niet verder wilden gaan dan tot een "*sich verghelijcken* [1] *in al wat moghelijcken zij ende dienen mach tot opbouwinge ende bevestinge des huys Godes in dese landen.*"

Wanneer wij ons herinneren, hoe de Gereformeerden hier te lande, o. a. door MARNIX, meermalen gewezen werden op het voorbeeld der Fransche broeders en inzonderheid op de heerlijke vruchten, die hunne Synoden en de arbeid dier Synoden afwierpen, dan ligt het voor de hand, dat onder de te Emden geraadpleegde Kerkorden de Fransche de eereplaats zal hebben ingenomen. [2] F Echter valt hier niet te denken aan een bloot overnemen, zooals b.v. blijkt bij eene vergelijking van den arbeid van 1559 met dien van 1571. Om slechts dit eene te noemen: het classikaal verband, waaraan te Emden zoo groote waarde wordt gehecht, komt in de Parijsche kerkorde schier niet in aanmerking. [3] Maar, afgezien van dit verschil en nog eenige andere, is de overeenkomst

---

[1] Verghelijcken = gelijkmaken.

[2] Merkwaardig in dit opzicht is ook de inhoud van art. 2. Besloten wordt niet alleen de Nederlandsche maar ook de Fransche Confessie te onderteekenen. Dit laatste geschiedt èn met het doel, de overeenstemming en de eenheid met de Fransche broeders uit te spreken, èn in de hoop, dat ook deze van hunne zijde overeenstemming en eenheid met de Nederlandsche zullen betuigen door wederkeerig hunne belijdenis te onderteekenen.

[3] Cf. art. 6 van de Parijsche met art. 13 van de Emdensche Kerk-

F Meer dit van de Paltz.
Vrgl. Kerkl. Cour. 25 Maart 1893.

tusschen beide zóo groot, dat hier ongetwijfeld aan eene inwerking van de eene op de andere te denken is.

Evenwel moet uit die overeenkomst ook weder niet al te veel worden afgeleid, aangezien de Fransche en de Nederlandsche Gereformeerden van dezelfde beginselen uitgingen en dus in hoofdzaak tot dezelfde resultaten komen moesten. En die resultaten waren een Presbyteriaal-Synodaal kerkverband.

Presbyteriaal-Synodaal zijn de Acta Emdana. Reeds bij eene vluchtige beschouwing valt dit dadelijk in het oog, want overal worden naast de dienaren des Woords de ouderlingen en diakenen genoemd en steeds wordt met nadruk gewezen op het verband der gemeenten onderling.

Zooals wij reeds opmerkten begint de Emder kerkorde met vooropstelling van het beginsel, dat er in de Kerk

---

orde. — Volgens beide is de beroeping van een dienaar des Woords het werk van den kerkeraad, behoudens voorstelling aan en goedkeuring door de gemeente. Maar, terwijl volgens de Fransche kerkorde het consistorie in zijne keuze vrij is, heeft het volgens de Acta Emdana te rekenen *cum indicio conuentus Classici aut duorum triumue Ministrorum vicinorum*. Trouwens in de kerkorde van 1559 zijn "Colloque" en "Synode" nog synoniem (Cf. art. 2, "colloque ou synode".) Langzamerhand echter wordt er tusschen die beide onderscheid gemaakt, zoodat colloque meer wordt tot een "Mittelglied zwischen Consistorium und Provinzial Synode," doch eerst in 1572 is op de nationale Synode van Nîmes de beteekenis van een "colloque" kerkrechtelijk vastgesteld. Toen kreeg de Classis onderscheidene rechten, die vroeger het Consistorie had gehad, vooral met betrekking tot de beroeping, enz. van predikanten. Zie Dr. LECHLER, a. w., p. 83, vg.

geen sprake mag wezen van hiërarchie. Eene groote gemeente heeft evenmin den voorrang boven eene kleinere, als eene hulpbehoevende gemeente overheerscht mag worden door een rijkere, ook al ontvangt zij daarvan ondersteuning. De vraag is deze, of zich de gemeente als zoodanig heeft geïnstitueerd, en in dat geval is zij te beschouwen als een lid van een lichaam, waarin alle leden gelijke rechten hebben. Mag dus geene enkele "*Ecclesia*" zich "*primatum seu dominationem*" trachten te verwerven over eene andere, evenzoo is het gesteld met de ambtsdragers der kerk. Van eene opklimming in macht kan bij hen geen sprake wezen, maar ook evenmin kunnen er betrekkingen zijn, die hen, die ze bekleeden, persoonlijk gezag zouden geven over anderen. Dit beginsel was reeds uitgesproken in de Nederlandsche Geloofsbelijdenis,[1] had reeds uitdrukking gevonden in de Wezelsche artikelen[2] en werd hier

---

[1] Art. 31. Oorspronkelijk luidde de bedoelde plaats: "et quant aux Ministres de la Parole en quelque lieu qu'ils soyent, ils ont vne mesme puissance et authorité, estans tous Ministres de IESUS CHRIST seul Euesque vniuersel et seul chef de l'Eglise: et pourtant nulle Eglise n'a aucune authorité ny domination sur l'autre pour y seigneurier." (Zie Dr. VAN TOORENENBERGEN, Eene bladzijde uit de Geschiedenis der Nederlandsche Geloofsbelijdenis, Oorspronkelijke stukken, p. XXXIX.) Later zijn de laatste woorden (et pourtant, etc.) weggevallen — in de uitgaaf der Belijdenis van 1566 komen zij niet meer voor — omdat zij in 1564 eene andere plaats hadden gekregen, t. w. in de kerkorde van de Synode à la Vigne van 1 Mei. (Zij vormen daar het 2e artikel, cf. HOOIJER, a. w., p. 14; Nederlandsch Archief voor Kerkelijke Geschiedenis, D. IX, p. 141.) Zie Dr. VAN TOORENENBERGEN, De Symbolische Schriften, p. 50, noot 2.

[2] Cap. VIII, art. 20, cf. art. 14, waar onder de "crimina quae in

voorop gesteld (in aansluiting aan de Fransche kerkorde van 1559) om daardoor te kennen te geven welk beginsel in de Kerk heerschen moet [1] en te gelijkertijd protest aan te teekenen tegen allen, die dat beginsel verzaakten. [2]

Bij alle hunne besluiten hebben de broeders dit beginsel dan ook consequent doorgevoerd en met nauwgezetheid er voor gewaakt, dat elke hiërarchie uit de Kerk zou zijn geweerd. Van permanente commissies is geen spoor te ontdekken. Voor elke vergadering, "meerder" dan de Kerkeraad moesten de leden telkens op nieuw "ad hoc" worden gedeputeerd. [3] Bekleed met het mandaat der gemeenten [4] hadden zij de macht en het

---

Ministris tolerari nequaquam debent" gerekend wordt "manifesta affectatio tyrannidis in ecclesiam et Collegas." Cf. Cap. IV, art. 7, waar gezegd wordt, dat de ouderlingen "electi spondebunt ..... Neque vllum imperium dominandique licentiam vsurpaturos, siue erga Ministros siue erga ecclesiam." (cf. art. 9.) Zie W. d. M. V., S. II, D. III, p. 35, 33, 23 en 24.

[1] Dit beginsel vloeit voort uit het woord van JEZUS, "Eén is uw Meester, namelijk CHRISTUS, en gij zijt allen broeders." MATTH. 23 : 8.

[2] Dit beginsel werd niet alleen verzaakt in de Roomsche Kerk, ook in de Engelsche Staatskerk bestond eene zekere hiërarchie (Episcopaat). Ook was het hebben van een Superintendent (zooals in Oost-Friesland) of van een Oppèrkerkeraad (zooals in de Paltz) eene verloochening van dat beginsel. Zelfs de Gereformeerden in Engeland hadden onder Eduard VI eenen superintendent gehad; maar door Elizabeth waren zij gebracht onder de diocese van den bisschop van Londen.

[3] Art. 5 van het Caput "de Classicis Conventibus."

[4] Dit geldt direct van de Classikale vergaderingen, indirect van de Provinciale en Generale Synoden. Voor de eerstgenoemde werden de leden rechtstreeks door de gemeenten gedeputeerd; voor de beide laatste respective door de Classici en Provinciales conventus. Maar aangezien de leden der Classikale vergaderingen ook gedeputeerd waren voor de

recht te beslissen in zaken, die in mindere vergaderingen niet konden worden afgedaan of die den kring der gemeenten, waaruit deputaten samenkwamen, in zijn geheel betroffen, doch die macht en dat recht bezaten zij niet personeel, slechts als leden der vergadering tijdens de zittingen. Met den "*conuentus*" eindigt dan ook hun mandaat, gelijk van den President uitdrukkelijk gezegd wordt, dat zijn "*officium cum actione finitur*".[1] Bovendien droegen die vergaderingen niet het karakter van besturende colleges: zij waren als de organen, waarvan de Kerk zich bediende en waardoor zij sprak, opdat alles zou besloten worden "omnium consensu." In den grond der zaak had dus de "regeermacht" in de Kerk een dienend karakter, en feitelijk berustte dan ook het gezag der meerdere vergaderingen alleen op het mandaat der gemeenten, gelijk het daaraan verbonden was.

Dienend van aard zijn evenzeer de ambten in de Kerk, in overeenstemming met het woord van CHRISTUS: "Die

---

benoeming van leden voor de Provinciale Synode, hadden deze laatsten feitelijk toch hun mandaat van de gemeenten, en daar de leden der Provinciale Synode ook afgevaardigd werden tot het kiezen van leden voor de Algemeene Synode, hadden ook deze "facto," hoewel niet "nomine" van de gemeenten hun mandaat.

[1] Art. 5, al. 2 van het caput "de Provincialibus Synodis." Als een bewijs van de vrees voor "hiërarchie" kan ook dit dienen, dat de meerdere vergaderingen niet altijd in éene zelfde plaats mochten worden gehouden. Blijkbaar toch werd dit besluit genomen uit vrees, dat anders zulk eene gemeente zichzelve allicht eenigen voorrang boven andere zoude toekennen. Bovendien mocht de gemeente, aan wie het was opgedragen de provinciale Synode of de generale Synode saam te roepen, den tijd en plaats niet vaststellen dan "cum aliorum Classis suae Ministrorum iudicio." Zie het caput "de Provincialibus Synodis."

voorganger is, zij als een die dient." [1] De gemeente is feitelijk de bezitster van de kerkelijke macht; zij kan die echter niet zelve uitoefenen, maar heeft daartoe "organen" noodig, en die organen zijn de kerkelijke ambten. Intusschen moet zij toch in zaken van gewicht worden gekend, terwijl haar bovendien het recht toekomt, hetzij door "stilzwijgen" hare goedkeuring te kennen te geven, hetzij door het indienen van bezwaren van hare afkeuring te doen blijken. Zoo kunnen b. v. beroepen predikanten en gekozen ouderlingen en diakenen niet eer in hun ambt worden bevestigd, dan nadat hunne namen der gemeente zijn bekend gemaakt en deze "tacitis suffragijs" heeft toegestemd. [2] Evenmin kan tot "excummunicatio" worden overgegaan, voordat drie malen "e suggestu" eene "admonitio" heeft plaats gehad, [3] terwijl bovendien aan de gemeente het recht blijft gewaarborgd kritiek te oefenen op de handelingen van het consistorie. [4] Dit recht straalt ook daar door, waar bepaald wordt, dat de helft der ouderlingen en diakenen jaarlijks moet aftreden. [5] Klaarblijkelijk zijn er de ambten dus alleen om de Kerk, en dit juist maakt, dat zij niet hiërarchisch van aard kunnen of mogen zijn.

Het consistorie is in waarheid "de raad der gemeente," die minstens éénmaal per week heeft samen te komen, [6]

---

[1] Lukas 22: 26.

[2] Art. 13 en 14.

[3] Art. 31.

[4] Quaestio Particularis 22.

[5] Art. 15. Met het oog op de moeitevolle tijden werd den "Kerken onder het kruis" in dezen echter meerdere vrijheid gelaten.

[6] Art. 6.

om te spreken over alles, wat de gemeente betreft. Wat nu in het bizonder de plichten zijn van de predikanten, ouderlingen en diakenen, wordt in de Acta niet genoemd. Wellicht hebben de broeders te Emden in dat opzicht zich aangesloten aan de bepalingen te Wezel gemaakt. Trouwens, het is zeer goed mogelijk, dat door de practijk de onderscheidene verplichtingen scherp genoeg waren afgebakend en duidelijk genoeg werden gekend, zoodat eene beschrijving niet meer noodig was. Evenwel wordt er telkens op gewezen, dat bij elke consistoriale handeling de predikanten met de ouderlingen en diakenen hebben samen te werken, gelijk ook bij de afvaardiging voor de meerdere vergaderingen een zelfde aantal ouderlingen of diakenen als predikanten moet worden gekozen [1] en in die vergaderingen zelve de ouderlingen of diakenen even goed als de dienaren des Woords het recht hebben om te stemmen. [2] In zooverre worden allen dus als op éene lijn gesteld, maar dit neemt niet weg, dat toch ook rekening is gehouden met het eigenaardige karakter van het dienaarsambt in onderscheiding van de beide andere. Dit blijkt namelijk zoowel bij de verkiezing als bij de toepassing van de censuur. In beide gevallen heeft, wanneer er sprake is van ouderlingen en diakenen, het consistorie niet te rekenen met het oordeel der Classis of van naburige predikanten, wat echter, waar het dienaren des Woords geldt, wel het geval is. Ja, met betrekking tot de laatsten komt somwijlen het oordeel alleen aan den

---

[1] Art. 6 van het caput: "de Classicis conuentibus."

[2] Art. 6 van het caput: "de Prouincialibus Synodis."

"Classicus Conuentus" toe, [1] wat natuurlijk hiermede samenhangt, dat het ambt van ouderling en diaken slechts plaatselijk is, een dienaar des Woords echter een ambt bekleedt, dat niet aan éene plaats is gebonden. Toch mag ook deze niet ongeroepen zich ergens indringen, "vbi ministerium iam constitutum est;" evenmin in eene andere gemeente dan de zijne gaan prediken zonder toestemming van den predikant of van het consistorie dier gemeente. [2]

Groote nadruk wordt er verder gelegd op de "*disciplina Ecclesiastica.*" [3]. In iedere gemeente moet daaraan streng de hand worden gehouden, waarom dan ook de dienaren des Woords met de ouderlingen geroepen zijn een iegelijk aan zijn plicht te herinneren. Bij de toepassing der tucht moet onderscheid worden gemaakt tusschen "peccata occulta" en "peccata publica", [4] terwijl in het algemeen de regel, dien Christus in Matth. 18 heeft voorgeschreven, moet worden in acht genomen. Wat nu de "reconciliatio" betreft, is het bij "peccata occulta" genoeg, wanneer de "peccator," privatim vermaand zijnde, berouw toont; bij de "publica" echter moet zij in het openbaar plaats hebben, en wel naar het oordeel van het gansche Consistorie. Blijft degene, die zich misdragen heeft, echter doof voor de vermaningen van het Consistorie, dan moet hem eerst de toegang tot het Avondmaal worden ontzegd, en zoo dit nog niet baat,

[1] Zie de artt. 13, 33 en 43.

[2] Artt. 18 en 17.

[3] Zie de artt. 25—34.

[4] Eene zonde is òf uiteraard openbaar, òf zij wordt dit door verachting van de kerkelijke vermaningen.

kan men tot de "*Excommunicatio*" overgaan, echter niet dan nadat de "hartneckighe sondaer" driemalen in het openbaar van den predikstoel is vermaand en de gemeente "tacitis suffragijs" daarin heeft toegestemd.[1]

Wanneer op de dienaren des Woords de tucht moet worden toegepast wegens publieke zonden, die der gemeente tot smaad en schande zijn of strafbaar voor de overheid, kan de Kerkeraad terstond tot schorsing overgaan; de bevoegdheid echter om ze af te zetten komt niet hem, maar het Classikale convent toe. Zoo heeft ook dit laatste te beslissen, of zij, na betoond berouw, weder beroepen mogen worden. Komen echter ouderlingen of diakenen aan zulke zonden schuldig te staan, dan heeft het consistorie de macht den "peccator" uit zijn ambt te ontzetten en straks, na gebleken berouw, hem opnieuw verkiesbaar te verklaren.

Terwijl aldus voor elke afzonderlijke gemeente zorg werd gedragen, werd niet minder gelet op het verband der gemeenten onderling. In de eerste plaats blijkt dit reeds duidelijk uit artikelen als 44, waar bepaald wordt, dat aan van elders ingekomen armen alleen onderstand mag worden verleend, wanneer zij voorzien zijn van een attestatie, afgegeven namens de gemeente, waaruit zij vertrokken;[2] als 42, waar den dienaren en ouderlingen in de Classen onder het kruis de verplichting wordt opgelegd, in alle

---

[1] Het tijdsverloop tusschen de onderscheidene "admonitiones "staat aan de beslissing van het Consistorie. Bij de eerste mag de "peccator" niet worden genoemd; bij de tweede moet zijn naam worden uitgesproken; bij de derde worden gezegd, dat men tot den "ban" zal moeten overgaan, zoo de zondaar hardnekkig blijft.

[2] Zie ook de volgende drie artikelen.

steden en dorpen hunner Classes te trachten naar het verzamelen van "Ecclesiae aut saltem initia Ecclesiarum," [1] en vooral als 43, waar er op gewezen wordt, dat het voor de gemeenten allernuttigst zoude zijn, indien er onder haar zulk eene "coniunctio" bestond, dat zij met elkander correspondeerden over alles wat al den gemeenten in het algemeen of enkelen in het bizonder dienstig zou wezen tot haar behoud of tot hare uitbreiding. Maar inzonderheid blijkt dit uit de Synodale inrichting van het geheel. Behalve de consistoriën toch zouden er wezen classikale en Synodale vergaderingen, welke laatste òf provinciaal òf generaal van aard zouden zijn. Iedere drie of zes maanden zouden enkele genabuurde gemeenten in eene vergadering samenkomen; [2] ieder jaar de gemeenten van eene provincie [3] en elke twee jaar alle de Nederlandsche gemeenten. [4]

Met het oog hierop werden de gemeenten in grootere en kleinere kringen samengevoegd. Alle de gemeenten, die door Duitschland en Oost-Friesland verstrooid waren, zouden eene provincie vormen; die van Engeland eene tweede en die onder het kruis zaten de derde. [5] Deze provincies werden verder in classes verdeeld. De eerste en de derde provincie kregen er ieder vier, [6] terwijl

---

[1] Zie ook art. 41.

[2] Art. 7.

[3] Art. 8.

[4] Art. 9.

[5] Art. 8.

[6] Zie de artt. 10 en 11. De gemeenten in Duitschland en in Oost-Friesland werden gebracht onder de Classen, 1°. van de Paltz, 2°. van het land van Gülik, 3°. van het land van Cleef en 4°. van Emden.

met betrekking tot Engeland werd bepaald, dat de broeders aldaar zouden vermaand worden, zoo spoedig mogelijk hunne gemeenten in classes te verdeelen.[1]

Wat nu de vergaderingen zelve betrof, werden uitvoerige bepalingen gemaakt in afzonderlijke capita. Kenmerkend is, dat in iedere meerdere vergadering slechts mag behandeld worden, wat in eene mindere niet kan worden afgedaan, en dat, zooals wij boven reeds opmerkten, in den grond der zaak elke vergadering haar mandaat ontleent aan de gemeenten. Dit laatste is dan ook de reden, waarom de besluiten bindend gezag hebben voor die gemeenten, die tot de vergadering hetzij direct, hetzij indirect deputaten hebben gezonden. Wel wordt er een "beroep" toegestaan, van de Classikale vergadering op de provinciale Synode, en van deze wederom op de generale, maar wanneer deze éénmaal heeft beslist, moet ten slotte bij die beslissing, als bij de beslissing der gansche Kerk, het hoofd worden nedergelegd. Zoo was dus, alles samenvattende, iedere gemeente wel zelfstandig, maar slecht als deel van een organisch geheel. Alle de Nederlandsche gemeenten vormden samen éene eenheid en die eenheid naar het uitwendige te institueeren, was het doel geweest van het samenroepen van de Emder Synode. Dat dit doel bereikt is, zal uit het bovengezegde genoegzaam gebleken zijn.

De "kerken onder het kruis" (d. i. in de Nederlanden) werden ingedeeld in deze 4 Classen: 1°. die van Brabant, 2°. die van Oost- en West-Vlaanderen, 3°. die van Walsch Nederland en 4°. die van Holland, Overijsel en West-Friesland.

[1] Art. 12.

Wij hebben getracht de hoofdgedachten, waardoor de broeders te Emden bij het opstellen hunner kerkorde werden geleid, te doen kennen en daarbij aan te toonen, hoe zij daarin tot uitdrukking zijn gekomen. Er zijn echter nog enkele bepalingen, waarbij wij even in het bizonder hebben stil te staan. In de eerste plaats vraagt onze aandacht het tweede artikel. Besloten werd niet alleen de Nederlandsche maar ook de Fransche Confessie te onderteekenen, in het vertrouwen, dat ook de Fransche predikanten de Nederlandsche zouden onderschrijven.[1] Wanneer wij zien, dat dit geschiedt "*ad testandum mutuum consensum et coniunctionem*," dan blijkt hier duidelijk, hoe groote waarde er gehecht werd aan aaneensluiting van allen, die de Gereformeerde religie beleden. Boven het verschil van landaard en taal stond de eenheid in belijdenis. De belijdenis is als het ware het parool, waaraan de broeders elkander herkennen; vandaar, dat ook besloten werd, dat zoowel de Nederlandsche predikanten, die niet te Emden ter vergadering aanwezig waren als zij, die later tot het predikambt zouden worden geroepen, de Belijdenis des geloofs zouden onderteekenen.

Opmerking verdient ook dat, hoewel er bepaald werd, dat de Walsche gemeenten den Geneefschen Catechismus

---

[1] PETRUS DATHENUS en JEAN TAFFIN zouden van dat besluit de Fransche broeders op hunne eerstvolgende Synode in kennis stellen om dan "ter naester t' samencoomste van de Nederlandsche gemeenten rapport van hunne commissie te brengen. Zie art. 3. Aan het verzoek der Nederlanders is door de Franschen eerst op hunne Synode te Vitry, den 25sten Mei 1583 voldaan. Zie W. TE WATER, Tweede Eeuw-Getijde van de Geloofsbelijdenisse der Gereformeerde Kerken van Nederlant, p. 88.

zouden gebruiken en de Nederduitsche gemeenten den Heidelbergschen, toch de vrijheid gelaten werd om zich van eenen anderen te bedienen, mits deze in overeenstemming was met het Woord van God. [1] Merkwaardig is verder nog het besluit. dat men den Heer van St. Aldegonde zou verzoeken, eene historie te schrijven van wat in de laatste jaren in Nederland was geschied. Alle de predikanten en andere bevoegde mannen werden aangespoord zooveel mogelijk stof daartoe te verzamelen, terwijl hun verzocht werd hunne mededeelingen te zenden aan enkele met name genoemde mannen, opdat deze ze vervolgens aan den Heer van St. Aldegonde zouden doen toekomen. [2] Of deze aan dit werk de hand heeft geslagen, blijkt niet, hoewel het mogelijk is, dat de voorbereidende maatregelen genomen zijn. Zeker is het, dat eene geschiedenis van zijne hand nooit het licht heeft gezien.

Vragen wij thans welk karakter aan de vergadering in 1571 te Emden gehouden volgens hare eigene Acta moet worden toegekend. Boven hebben wij gezien, [3] dat zij ongetwijfeld eene Synode moet worden genoemd. Het daar gezegde wordt bevestigd door den inhoud van het 53ste artikel. Immers, wanneer het in dat artikel heet, dat de genomen besluiten wel veranderd mogen en moeten

---

[1] Zie Art. 5. Aan de Acta Emdana wordt verweten, dat zij zooveel strenger zijn dan de Wezelsche artikelen, en juist deze lieten de genoemde vrijheid niet. Zie het caput "de Catechismo," art. 2. W. d. M. V., S. II, D. III, p. 20.

[2] Zie de artt. 48—50.

[3] Zie p. 152 vgg.

worden, wanneer het belang der Kerk dat eischt, doch dat die verandering niet staat in de macht van eene enkele gemeente, maar alleen in de macht van eene Synode, dan wordt daardoor aan de gemaakte bepalingen de kracht van Synodale besluiten toegekend en derhalve aan de vergadering zelve het karakter eener Synode. Trouwens, indien zij dat niet ware geweest, zou de toon, die in hare Acta heerscht, onverklaarbaar zijn.

Dat zij eene Synode was in den waren zin van het woord staat dus ontwijfelbaar vast. Doch hiermede is haar karakter nog niet geheel beschreven. Wij hebben namelijk te onderzoeken of zij provinciaal was, nationaal of wel generaal. Aan eene provinciale Synode hebben wij voorzeker niet te denken, aangezien te Emden over de indeeling der gansche Kerk is beslist. Dat de gemeenten in Engeland niet in Classen zijn ingedeeld, bewijst daartegen niets, daar de oorzaak van dit niet-indeelen alleen hierin te zoeken is, dat de Engelsche broeders niet ter vergadering aanwezig waren. Bovendien werd immers bepaald, dat alle de gemeenten van Engeland éene Provincie zouden vormen, en deze vermaand zouden worden zoo spoedig mogelijk tot eene indeeling in Classen over te gaan.

Het is dus de vraag, of zij eene nationale dan wel eene generale Synode was. Vooraf moet echter worden vastgesteld, wat onder elk van die beide is te verstaan. In den eigenlijken zin genomen is eene Synode nationaal, wanneer al de gemeenten van éene belijdenis uit een land daar vertegenwoordigd zijn, terwijl zij generaal is te noemen, wanneer alle de gemeenten van éene belijdenis, waar ter wereld ook, hare deputaten daar hebben

doen samenkomen. Zulk eene generale Synode moet het ideaal der Gereformeerden zijn geweest, „omdat men aanvankelijk de kerkelijke eenigheid, in eenig land tot stand gekomen, geenszins beschouwde als het eindpunt der Reformatie, veel meer als een stadium in de Reformatie, die eerst dan volkomen zoude zijn, indien alle Kerken der wereld tot eene eenheid waren geworden." [1] Maar toen men meer en meer het onbereikbare van dit ideaal begon in te zien, werd het van lieverlede gewoonte, om, wanneer men van eene generale Synode sprak, de beteekenis van dat generaal te beperken, zoodat feitelijk ten slotte nationaal en generaal promiscue werden gebruikt. [2] Reeds in de dagen van de Emder Synode werd generaal in den meer beperkten zin genomen, zooals uit de Acta blijken kan. Uit art. 9 immers in verband met de Capita over de meerdere vergaderingen, inzonderheid met dat "de generalibus Synodis," volgt, dat volgens de broeders, te Emden aanwezig, eene generale Synode was een "*Conuentus omnium Ecclesiarum Belgicarum.*" Nemen wij nu generaal in den eigenlijken zin van het woord, [3] dan is de Emder Synode dit zeer zeker niet

---

[1] Zie hierover Dr. H. G. KLEYN, Algemeene Kerk en Plaatselijke Gemeente, p. 33.

[2] Zoo wordt b. v. de nationale Synode, a° 1586 te 's Gravenhage gehouden, in de acta van de N.-Hollandsche provinciale Synode van Mei 1587 als eene "generale" genoemd. Zie Dr. REITSMA en Dr. VAN VEEN, Acta der Provinciale en Particuliere Synoden, D. I, p. 140. Zie ook het slotartikel van de Acta van de nationale Middelburgsche Synode van 1581, waar blijkbaar generaal en nationaal als synoniem worden gebruikt (Cf. art. 27). W. d. M. V., S. II, D. III, p. 401.

[3] In den eigenlijken zin van het woord is wellicht de Synode in

geweest, aangezien alleen Nederlandsche gemeenten, hoewel "van beider spraecke", daar vergaderd waren. Generaal in den meer beperkten zin of wel nationaal is zij echter ongetwijfeld geweest.

Het kan aan bedenking onderhevig schijnen, of dit wel gezegd is in den zin der broeders te Emden vergaderd. Meermalen toch vinden wij, dat zij eene quaestie onbeslist laten, totdat daarover *door eene generale Synode*, hetzij voor het eerst, hetzij anders zal worden beslist.[1] Uit zulke bepalingen nu zou af te leiden zijn, dat zij aan hunne bijeenkomst, hoewel dan ook het karakter van eene Synode, toch niet dat van eene generale Synode meenden te kunnen toekennen, waarmede nog schijnt over een te stemmen, dat, terwijl men besloot om de twee jaren eene generale Synode te houden, nochtans bepaald werd, dat, zoo mogelijk, de eerstvolgende zou worden saamgeroepen tegen de lente van 1572. Maar aan deze beide momenten moet niet te veel gewicht worden gehecht en dit, omdat de Gereformeerde vluchtelingen uit Engeland niet in de vergadering vertegenwoordigd waren geweest. Die afwezigheid was te Emden zeer betreurd en is hoogstwaarschijnlijk de aanleiding geweest voor het besluit

---

1618 en 1619 te Dordrecht gehouden de eenige, die den naam van generaal verdient, en dit nog alleen met betrekking tot die zittingen, waarin over de leer gehandeld werd, daar de buitenlandsche godgeleerden de vergadering voor goed hadden verlaten, toen de kerkordening ter tafel kwam (cf. HOOIJER, a. w., p. 429). De namen der buitenlandsche godgeleerden komen voor in de Sess. 3, 34, 37 en 62. Er waren afgezanten van Engeland, de Paltz, Hessen, Zwitserland, Genève, Bremen, Emden en Nassau.

[1] Zie b. v. de artt. 13, 19 en 20 en de 3de Quaestio Particularis.

betreffende het houden van eene algemeene Synode in 1572.[1] Die afwezigheid der Engelsche deputaten was verder oorzaak, dat de broeders te Emden hunne vergadering meer als eene voorloopige beschouwden, zooals blijkt uit den brief van MODED van 14 October 1571.[2] En deze beschouwing bracht met zich, dat zij huiverig waren hunne bijeenkomst eene generale Synode te noemen. Intusschen, het oorspronkelijk plan was geweest zulk eene Synode, en zulk eene alleen, samen te roepen. Uit de beschouwing der voorbereidende maatregelen is genoeg gebleken, dat het met dit voornemen waarlijk ernst was en geene moeite is gespaard geworden, om dat voornemen te verwezenlijken. Verder moeten wij in het oog houden, dat de Synode later, ook door hare leden zelve, als "Generael of Nationael" werd beschouwd,[3] en ten slotte getuigen

---

[1] Dit blijkt hieruit, dat besloten wordt de Synode te houden in de lente van 1572, *indien de gemeenten in Engeland gezanten kunnen en willen zenden*, maar zoo niet, dan haar uit te stellen tot het volgende voorjaar. Cf. de 23ste Quaestio Particularis.

[2] Zie Bijlage B. Nadat MODED gezegd heeft dat zij eenige dagen op de komst der Engelschen hadden gewacht, deelt hij mede, hoe "het de versamelinge niet goet heft gedocht, in sulk een christlick ende nodich werck, met so grote moeijte ende costen gedan, ledich, sonder enige vrucht te scheyden, maer veele mer een inganck ende voorbereydinge te done, tot dese ghemene sake der Nederlantscher Kercken belangende." En zoo wordt den Engelschen broeders afschrift gezonden van wat in de gehouden vergadering "seer luefelick ende broderlick, op verbeteringe des naesten Synodalis versamelinge, verhandelt ende geaccordeert is gewest."

[3] Cf. den brief van GASPAR VAN DER HEYDEN, den 20sten September 1577 uit Middelburg geschreven, bij Dr. M. F. VAN LENNEP, GASPAR VAN DER HEYDEN, p. 236, vgg. De bedoelde passage is aldaar te vinden

de acta zelve, dat wij hier met zulk eene nationale of generale Synode te doen hebben. Wij herinnerden er reeds aan, hoe de Synode de gansche Kerk in drie groote Provinciën verdeelde en twee dezer wederom in Classes; wij kunnen hier nog aan toevoegen — wat de inhoud is van het 4de artikel — dat het besluit, genomen aangaande de onderteekening van de Belijdenis des geloofs, ook bindend was voor alle Nederlandsche predikanten, die niet ter vergadering aanwezig waren en voor hen, die eenmaal tot den dienst des Woords zouden worden geroepen.

---

p. 237. Er was sprake van het houden van eene provinciale Synode. Daarover was aan VAN DER HEYDEN geschreven en nu geeft deze den raad liever eene generale te beleggen: "nv moest men niet alleen beroepen die by ons woonen in Brabant of Vlaenderen, maer oock die in Vrieslandt, Gelderlandt, omtrent der Mase of elders woonen, ende also soude de versamelinge niet Prouinciael, maer schier Generael of Nationael, ofte immers so groot syn als die men t' Embden gehouden heeft." Zoo wordt de Synode te Emden in de "Kercken-Ordeninghen der Gherefformeerder Nederlandtscher Kercken" klaarblijkelijk gerekend onder de *nationale Synoden*. Generaal wordt zij genoemd in de acta van den Kerkeraad der Gereformeerde vluchtelingen te Keulen van 6 en 10 December 1571. (W. d. M. V., S. I, D. III, p. 13, 15.) en in de Handelingen van de Keulsche Classe van 2 November 1572 (W. d. M. V., S. II, D. II, p. 23.)

HOOFDSTUK V.

DE NAWERKING DER SYNODE.

HOOFDSTUK V.

DE NAWERKING DER SYNODE.

Wij hebben boven gezien, dat in de Synode verscheidene afschriften der acta zijn gemaakt, die deels door de ter vergadering aanwezigen zijn medegenomen, deels aan de gemeenten, die niet vertegenwoordigd waren geweest, zijn toegezonden, opdat allen, wier medewerking was gevraagd, ook van de genomen besluiten kennis konden nemen. Hoe die besluiten ontvangen zijn, hebben wij thans te onderzoeken.

Wenden wij in de eerste plaats het oog naar Engeland. De broeders aldaar hadden, zooals boven is aangetoond, wegens gebrek aan tijd, geene gelegenheid gehad afgevaardigden te zenden, ja zelfs was de tijdruimte te kort geweest, om schriftelijk van hunne meening aangaande het al of niet wenschelijke eener Synode te doen blijken. Hoe dus de broeders in Engeland over de ontworpen Synode dachten, was den te Emden vergaderden onbekend geweest.

Daarom werd hun terstond na afloop een brief toegezonden met een afschrift van datgene wat besloten was. Die brief is het schrijven van MODED van 14 October 1571,

waarvan wij reeds met een enkel woord melding maakten.[1] Het opschrift luidt: "An de Ministers, ouderlingen ende Diakenen der Nederduijtscher ghementen tot Londen," terwijl de brief onderteekend is: "In Enden, den 14 Octobris 1571. Bij ons u alle goetwillige broders ende mededinars HERMANNUS MODED, wt den name ende bij laste van de gehele versamelinge, der Nederlantsche Duijtsche ende Walsche Kercken ende Ministers, so binen, so buijten de Nederlanden herwart ouer verstroyet."

Die brief was dus gericht aan de Nederduitsche gemeente te Londen, maar niet alleen deze, ook de andere gemeenten in Engeland moesten weten, wat er te Emden besloten was. Aan het slot van zijn schrijven toch vraagt MODED uit naam der Synode aan de gemeente te Londen, of zij zoo spoedig mogelijk zoowel van de acta als van zijnen brief kopie wilde zenden aan alle andere Nederlandsche gemeenten in Engeland, en bovendien den broeders te Sandwich en Norwich[2] inzage verleenen van de origineele stukken. Werd voor de Nederduitsche gemeenten alzoo gezorgd, ook de Walsche werden niet vergeten. Bij besluit der Synode werd aan JEAN TAFFIN opgedragen aan die gemeenten eenen brief te zenden met eene kopie van de acta.[3]

Uit deze besluiten der te Emden vergaderde broeders

---

[1] Zie p. 137, 148, vg. De brief is afgedrukt in Bijlage B.

[2] Te Sandwich en te Norwich waren bloeiende Gereformeerde Gemeenten. Cf. J. S. BURN, History of the French, Walloon, Dutch and other foreign protestant refugees, settled in England from the reign of HENRY VIII, to the revocation of the edict of Nantes.

[3] Zie het slot van den brief van MODED.

blijkt, hoeveel waarde er door hen aan gehecht werd, dat alle Gereformeerden eenstemmig zouden zijn in alle punten, de leer, de kerkregeering en den welstand der gemeenten betreffende. Met het oog op die eenstemmigheid was de Synode bijeengeroepen. Daar nu niet alle de broeders vertegenwoordigd waren, kan het niet verwonderen, dat op hetgeen besloten was, de goedkeuring der afwezigen gevraagd werd. Dit was dan ook het doel zoowel van het schrijven van MODED, als van den brief, dien TAFFIN naar de Walsche gemeenten in Engeland te zenden had.

MODED begint zijnen brief met aan te toonen, hoe den christenen bevolen is, den heiligen en zuiveren godsdienst te bewaren ter eere Gods en tot eenheid en stichting zijner gemeente, en hoe dienovereenkomstig de apostel gebiedt, dat alle dingen eerlijk en met orde zullen geschieden. Hiervan doordrongen hadden reeds in vroeger dagen onderscheidene vrome dienaren des Woords in Engeland innig verlangd naar eene generale Synode, welke begeerte ook levendig was geworden bij de "vrome" predikanten en in de gemeenten der Nederlanders, die in Duitschland eene toevlucht hadden gevonden. Na deze inleiding gaat hij verder met in herinnering te brengen, hoe dit verlangen geleid had tot de vergadering, die den 1sten October te Emden zou zijn geopend. Dien dag waren dan ook verscheidene deputaten aanwezig geweest; evenwel was de vergadering toen nog niet begonnen, omdat men hoopte, dat de broeders uit Engeland, die nog niet verschenen waren, alsnog zouden komen, hoewel aan die komst grootelijks getwijfeld werd. Toen echter de eene dag na den andere verliep

en de broeders uit Engeland nog steeds op zich lieten wachten, was de vergadering geopend, omdat men meende niet onverrichter zake te mogen terugkeeren. Eenerzijds drong het noodzakelijke van den te verrichten arbeid, andererzijds de genomen moeite en de gemaakte onkosten, om de hand aan den ploeg te slaan en, zoo al niet het gewenschte resultaat te bereiken was, dan ten minste "een inganck ende voorbereydinge te done, tot dese ghemene sake der Nederlantscher Kercken belangende." [1]

Wat in die vergadering besloten was en vastgesteld "op verbeteringe der naesten Synodalis versamelinge", [1] werd den broeders in Engeland toegezonden, opdat zij er kennis van konden nemen. Zij moesten echter niet meenen, dat de te Emden vergaderden hunne besluiten hadden genomen "tot enege praeiudicie" van henlieden of van eenige andere gemeente. Integendeel was het slechts hunne bedoeling door de toezending van de acta de broeders in Engeland te verlevendigen in hunnen ijver voor "dese algemene noodige sake," en hen aan te sporen, met hunne gewone vlijt en hunne bekende getrouwheid, in samenwerking met de andere broeders ernstig te beraadslagen over die stukken, die den Nederlanden en den Nederlandschen Kerken "stichtelick ende profytlick" waren, doordien zij den „welstandt ende eenicheyt" zouden bevorderen. Hun verzoek was derhalve, dat de broeders in Engeland ter volgende generale

---

[1] Volgens de aangehaalde woorden schijnt de Synode zich zelve meer als eene voorloopige Synode, en haar besluiten als voorloopige besluiten te hebben beschouwd.

Synode hun gevoelen over de nu genomen besluiten ter tafel zouden brengen, terwijl gezegd werd, dat aan de inwilliging van dat verzoek niet werd getwijfeld. Zoodra er antwoord ontvangen was — welk antwoord te Emden zoo spoedig mogelijk werd tegemoet gezien —[1] zou den broeders in Engeland worden bericht, waar en op welken dag de Synode zou worden gehouden.

Voorts sprak MODED nog den wensch der broeders uit, dat de genomen besluiten den Gereformeerden in Engeland zouden behagen, zoo al niet in vorm, dan toch in hoofdzaak en met betrekking tot de substantieele stukken aangezien het hier ging om de eenheid van alle Gereformeerden en de "stichtinge der Kercken." Daarom hoopte de vergadering zeer, dat er tusschen de broeders in Engeland, in Nederland en in de verstrooiing mocht blijken te bestaan eenheid in leer, gelijkheid der Dienaren en overeenstemming in de onderhouding van classen, in het waarnemen van ceremoniën, in de oefening der tucht en in andere dingen van dien aard.

De brief eindigt met het verzoek om de acta en den brief zelven in kopie naar de andere Nederduitsche gemeenten te zenden, en met het bericht, dat JEAN TAFFIN aan de Walsche gemeenten schrijven zoude,[2] terwijl ten slotte nog het reeds besproken postscriptum volgt.[3]

---

[1] MODED schrijft dat het antwoord moet worden gezonden aan "de broders hyr tEmden geseten ende hyr onder getekent." In de kopie van den brief, mij goedgunstig bezorgd, komen die onderteekeningen echter niet voor.

[2] Zie pag. 184.

[3] Zie pag. 149.

Behalve dezen brief, die "den 13 December 1571 in consistorie ontfanghen" werd,[1] is te Londen ook nog aangekomen een brief van PETRUS DATHENUS.[2]

Te Emden was besloten, de broeders in Engeland te vermanen, dat zij voortaan classikale vergaderingen zouden houden, en hun tevens op het hart te drukken, dat zij, wanneer eene generale Synode was uitgeschreven, daarheen hunne deputaten zouden zenden. De uitvoering van dit besluit was opgedragen aan de classis van de Paltz, en uit naam van deze schreef PETRUS DATHENUS aan de broeders in Engeland. Wanneer deze brief is geschreven, weten wij niet; evenmin is het ons bekend, wanneer hij in Engeland is aangekomen.[3] Maar zeker is het, dat deze brief in vereeniging met het schrijven van MODED de Gereformeerden te Londen er toe gebracht heeft, aan het verlangen der Synode gehoor te geven. Afschriften van de acta en van de brieven zijn aan alle Nederduitsche gemeenten in Engeland verzonden, en dit met het vriendelijk verzoek, te willen berichten, wat haar gevoelen was aangaande eene verdeeling der gemeenten in Classes en wat naar haar oordeel geantwoord moest worden met betrekking tot de Synode,

---

1 Niet alleen is hij te Londen gelezen, maar waarschijnlijk ook te Norwich, want onder de in den tekst aangehaalde woorden staat nog met eene andere hand "Norwyes" geschreven.

2 Bovendien zijn er nog verscheidene private brieven over dit onderwerp naar Londen gezonden. Zie Archivum, p. 392.

3 SIMEON RUYTINCK, aan wien deze bizonderheden zijn ontleend, bericht n. l. dat PETRUS DATHENUS "uit laste van 't Classe der Pfalts" geschreven heeft, zonder den datum te noemen. Zie W. d. M. V., S. III, D. I, p. 85.

die men in de lente van het volgende jaar hoopte te houden.[1] Deze bemoeiingen der gemeente te Londen

---

[1] Deze en de volgende bizonderheden zijn meerendeels ontleend aan eenen brief, dien de Nederduitsche Gereformeerden den 14den Maart 1572 hebben geschreven. Deze brief is uitgegeven in Archivum, No. 110, p. 391—393.

Volgens het opschrift is hij gericht aan de gemeente te Emden, maar de Heer HESSELS twijfelt er aan, of dit opschrift wel juist is en of wij hier niet te denken hebben aan een brief, gericht aan PETRUS DATHENUS en JEAN TAFFIN of aan de Classis van de Paltz. Voor het laatste spreekt namelijk, dat in een brief, den 2den Juni 1572 aan PETRUS DATHENUS, als representant van die Classis, door de gemeente te Londen geschreven, van dien brief van 14 Maart 1572 melding wordt gemaakt als van een schrijven, dat naar de Paltz was verzonden. Intusschen, zoo eindigt de Heer HESSELS zijne opmerkingen, waar alle zekerheid ontbreekt, kunnen wij het opschrift boven den brief laten zooals het is, omdat het niet onmogelijk is, dat de generale Synode te Emden even goed als PETRUS DATHENUS aan de vluchtelingen in Engeland heeft geschreven ter zake van eene tweede generale Synode. Deze onderstelling van den Heer HESSELS is later bevestigd door de ontdekking van den brief van MODED van 14 October 1571. Waar nu èn deze brief èn het schrijven van PETRUS DATHENUS hetzelfde onderwerp behandelen, is het m. i. zeer waarschijnlijk, dat de brief van 14 Maart 1572 door de broeders in Engeland geschreven, zoowel naar de Paltz — met name naar PETRUS DATHENUS — als naar Emden is verzonden. (Dat de Heer HESSELS hier bij den naam van PETRUS DATHENUS ook dien van JEAN TAFFIN voegt, is klaarblijkelijk eene vergissing. Hij verwijst naar MEINERS 1, p. 428, waar zeer zeker PETRUS DATHENUS en JEAN TAFFIN in één adem worden genoemd, doch de taak, aan die beiden opgedragen, is niet om te correspondeeren met de broeders in Engeland, maar om in de eerstvolgende Synode in Frankrijk kennis te geven van wat in Art. 2 van de Emder Acta besloten is, en daarna in de eerstvolgende Synode der Nederlandsche broeders te rapporteeren, welke beslissing door de Fransche

hadden ten gevolge, dat den 10den Maart 1572 van de meeste der Nederduitsche gemeenten in Engeland deputaten te Londen samenkwamen, teneinde over die twee punten onderling te beraadslagen en te beslissen.

Op deze provinciale Synode, zooals die vergadering — in kerkelijken zin — veilig kan worden genoemd, had eene indeeling der gemeenten in Classes de meerderheid der stemmen voor zich, maar tot zulk een indeeling over te gaan durfde men niet, alvorens de Koninklijke Commissarissen voor kerkelijke zaken waren geraadpleegd. Diensvolgens werd besloten een "libellus supplex" op te stellen en daarin de bevoegde autoriteit te verzoeken, den Gereformeerden in Engeland de vrijheid te verleenen, naar mate het welzijn der kerken het eischte, samen te komen in classikale of generale bijeenkomsten. Staande de vergadering werd dit stuk in gereedheid gebracht.

In de tweede plaats werd in die bijeenkomst besloten te antwoorden op het verzoek, dat namens de Emder Synode was ingekomen, en ook aan dit besluit werd aanstonds uitvoering gegeven. Den 14den Maart 1572 werd een brief geschreven, waarin werd medegedeeld, hoe de Engelsche broeders stonden tegenover de twee punten, die hun ter behartiging waren voorgesteld.[1]

De brief begint met eene betuiging van dankbaarheid voor de beleefdheid hun betoond, door het houden van eene tweede algemeene Synode afhankelijk te stellen

---

Gereformeerden op de in dat artikel genoemde punten was genomen.)

[1] Zie over dien brief de vorige noot.

van het al of niet komen van deputaten van alle of van enkele gemeenten in Engeland, terwijl de zegen Gods wordt afgesmeekt over de pogingen van de broeders op het vasteland, opdat die in waarheid met heerlijke vruchten mogen worden gekroond ter verheerlijking Gods. Nadat vervolgens in 't kort is medegedeeld, hoe aan het verzoek der Synode te Emden gevolg was gegeven, en door die bemoeiingen vier dagen geleden van de meeste gemeenten deputaten waren samengekomen, wordt bericht welke besluiten in die vergadering genomen zijn.

Wat de indeeling der gemeenten in classes aangaat, konden zij vooreerst nog niet schrijven, in hoeverre zij aan de aansporing der Synode gevolg zouden kunnen geven. Wel hadden zij stappen in die richting gedaan door het indienen van hun "libellus supplex," maar het antwoord — dat wel spoedig komen zou — diende eerst te worden afgewacht, aangezien zij zonder toestemming der Commissarissen het niet mochten en tegen hun zin niet konden doen.

Wat het tweede punt, de afvaardiging naar de generale Synode, betrof, konden zij geene hoop geven, dat deputaten van hunnentwege die vergadering zouden bijwonen. Verscheidene oorzaken werkten daartoe samen. In de eerste plaats verboden het de wetten des lands, en in de tweede plaats waren zij niet vrij, maar ook in dezen geheel afhankelijk van de Commissarissen en Superintendenten, aan wier zorg zij door de Koningin waren toevertrouwd. Ten derde zouden in deze moeitevolle tijden de te zenden deputaten aan de grootste gevaren blootstaan, en zou het licht kunnen gebeuren, dat door het onderscheppen

van de brieven de gemaakte plannen uitlekten of ook geheel en al werden verijdeld, terwijl als vierde reden werd opgegeven, dat, al zonden de gemeenten in Engeland deputaten, zij dan nog geenszins zich altijd zouden kunnen onderwerpen aan de genomen besluiten, omdat haar van hooger hand bepalingen waren voorgeschreven, waaraan zij zich te houden hadden.

De brief eindigt met het verzoek, de genoemde redenen, waaraan zij nog andere zouden kunnen toevoegen, niet in hun nadeel te willen uitleggen, terwijl de verzekering gegeven werd, dat alle de Gereformeerden in Engeland, hoewel zij aan de Synoden van het vasteland niet zouden kunnen deelnemen, toch beschouwd moesten worden als zoodanigen die, voor zooveel het hun mogelijk was, gaarne getuigenis gaven, dat zij met de andere broederen in leer, tucht en kerkregeering volkomen overeenstemden, met die broeders in oprechte vriendschap wenschten te leven, zooals zij daartoe verplicht waren door hun gemeenschappelijk vaderland en het belijden van den zelfden CHRISTUS, en dat zij bovendien de pogingen der broeders naar vermogen wilden aanwakkeren en ondersteunen.

Uit dezen brief blijkt voldoende, hoezeer de bemoeiingen der Gereformeerden op het vasteland de sympathie der broeders in Engeland wegdroegen, en hoe het alleen te wijten was aan de bizondere omstandigheden, waaronder zij verkeerden, dat zij die instemming niet konden doen blijken door het zenden van deputaten.

Ook de indeeling der gemeenten in Classen is niet tot stand gekomen. De indiening van den "libellus supplex"

te dezer zake toont, hoezeer zij gewenscht hadden althans in dezen de Emder voorschriften na te leven, maar de Commissarissen, tot wie zij zich hadden te wenden, oordeelden dat de gevraagde indeeling streed met de wetten des lands en dat die wetten niet gedoogden Classikale bijeenkomsten te houden, naar andere vergaderingen afgevaardigden te zenden, of de besluiten van die vergaderingen te onderteekenen. En zoo werd op den "libellus supplex" eene weigering ontvangen, zóo beslist, dat de broeders in Engeland elke hoop moesten opgeven, in die beslissing eenige verandering te zien aangebracht. [1]

Terwijl dit alles in Engeland plaats had, zag men in de Paltz steeds verlangend uit naar antwoord van de broeders in Engeland, daar het van dat antwoord zou afhangen, of de algemeene Synode in de lente van 1572 zou worden gehouden. [2] Aangezien nu maand na maand verliep, zonder antwoord uit Engeland te brengen, en het op die wijze reeds lente was geworden, werd in de Paltz op de Classikale vergadering van 16 en 17 April 1572 besloten, het houden van de Synode een jaar uit te stellen, in overeenstemming met de te Emden gemaakte bepalingen, terwijl eenige dagen later, den 20sten April, een brief naar Engeland werd gezonden om van dat besluit kennis te geven. [3] De brief is geschreven door PETRUS DATHENUS "ex mandato Classis Palatinae." Hij begint met de mededeeling, dat de

---

[1] Zie W. d. M. V., S. III, D. I, p. 85.

[2] Zie de laatste Quaestio Particularis van de Acta Emdana.

[3] De brief is uitgegeven in Archivum N°. 111, p. 394—396.

broeders in de Paltz, niet twijfelende of de stukken op de Emder Synode betrekking hebbende waren in goede orde in Engeland ontvangen, met verlangen hadden uitgezien en nog steeds uitzagen naar het antwoord van de broeders aldaar op de vraag, of ook zij bereid waren, zoowel de Fransche als de Nederlandsche belijdenis des geloofs te onderteekenen, ter bevordering en onderhouding van onderlinge overeenstemming. De tijding, die men in de Paltz had vernomen, dat de broeders in Engeland in de maand Maart waren samengekomen, had de hoop gewekt, dat men nu ten minste spoedig eenig antwoord zou ontvangen. Maar tot nog toe was die hoop niet vervuld.[1] En aangezien men daardoor nog steeds in het onzekere verkeerde over de houding, die de Engelsche broeders zouden aannemen, was in de onlangs gehouden Classikale vergadering besloten de generale Synode uit te stellen tot de lente van het jaar 1573. Van dit besluit werd kennis gegeven met de verzekering, dat, naar alle waarschijnlijkheid, de mededeeling van tijd en plaats in bizonderheden na afloop van de aanstaande Frankforter mis kon worden tegemoet gezien. De brief eindigt met het verzoek, er voor te zorgen, 1° dat alle Nederduitsche gemeenten in Engeland van den inhoud werden in kennis gesteld, opdat zij zich voor de Synode konden voorbereiden, en 2° dat, zoo er nog geene vergadering gehouden was om over de voorgestelde punten te beraadslagen, die vergadering zoo spoedig mogelijk zou worden belegd, opdat zoowel de

---

[1] Blijkbaar was dus de brief van 14 Maart 1572 den 20sten April nog niet in de Paltz aangekomen.

Nederlandsche als de Fransche gemeenten van hunne instemming verzekerd mochten zijn.

Dit schrijven is den 20sten Mei 1572 door het consistorie der Nederduitsche Gereformeerde gemeente te Londen — waaraan het gericht was — ontvangen, terwijl het den 2den Juni d. a. v. is beantwoord door de "Ministri peregrinarum Ecclesiarum qu[a]e sunt Londinj."[1] Het antwoord is gericht aan PETRUS DATHENUS en begint met hem te melden, dat zijn brief van 20 April in goede orde is ontvangen. Uit dat schrijven was hun gebleken, dat de missive van 14 Maart toen nog niet was ontvangen, waarom zij nu eene kopie insloten, opdat, wanneer het origineele stuk nog niet mocht zijn bezorgd, uit die kopie blijken mocht, hoe de zaken den 14den Maart stonden, hoe zij alles gedaan hadden, wat in hun vermogen was, om mede te werken tot den bloei der Kerk en hoe zij naar behooren hadden geantwoord.

Zij konden thans daaraan toevoegen, dat hun door de Commissarissen van Hare Majesteit de Koningin voor kerkelijke zaken was aangezegd, dat het den vreemdelingen in Engeland niet vergund zou worden, Classikale vergaderingen te houden, naar Synoden, buiten Engeland saamgeroepen, zich te begeven, of ook de besluiten van zoodanige Synoden te onderteekenen. De genoemde Commissarissen hadden daarbij duidelijk te

---

[1] Deze brief is te vinden in Archivum, N°. 117, p. 410, vg. Hij is onderteekend door JEAN COUSIN namens de „Ecclesia Londinogallica," door GEORGE WYBO (GEORGIUS WYBOTIUS of SILVANUS) namens de "Ecclesia Londinogermanica" en door GODFRIED VAN WINGEN als dienaar des Woords van de "Ecclesia belgiogermanica."

verstaan gegeven hoezeer het hun mishaagde, dat de vreemdelingen, zooals hun was medegedeeld, eene vergadering hadden belegd, om de artikelen eener overzeesche Synode te onderschrijven. Zoo iets toch was in lijnrechten strijd met de wetten en instellingen van Engeland, en eene dusdanige handeling kon den vreemdelingen allicht duur te staan komen. Daarom werden zij gewaarschuwd voor het doen van pogingen tot verkrijging van meerdere vrijheid dan hun door de Koninklijke gunst en de welwillendheid der Magistraten was verleend, aangezien ontevredenheid allicht kon uitloopen op eene inkorting der vrijheid.

Op grond van dit alles was het duidelijk, dat, hoe gaarne zij ook wilden, zij toch niets konden doen met het oog op eene generale Synode, daar elke poging in die richting hen gevaar deed loopen in ongenade te vallen, wat natuurlijk voor de gemeenten tot groot nadeel zou zijn. Zij verzochten derhalve de kerken op het vasteland hen in waarheid te beschouwen als mannen, die niets zoozeer begeerden als naar vermogen met de broeders over zee samen te werken, waarom zij eindigden met het uitspreken van de hoop, dat zij met Gods hulp van dag tot dag betere getuigenissen van hunne begeerte zouden kunnen geven, en met de bede, dat het Gode behagen mocht ten allen tijde met zijnen Geest den arbeiders in zijnen oogst nabij te wezen, en de heilige pogingen en onafgebroken werkzaamheid van de broeders op het vasteland te doen gelukken tot verheerlijking van zijnen Naam.

Onderwijl deze correspondentie tusschen de Gereformeerden in Londen en PETRUS DATHENUS gevoerd werd, hadden ook de broeders te Emden eene opwekking naar

Engeland gezonden, om toch vooral mede te helpen tot bevordering van het werk, dat op de gehouden Synode begonnen was. Den 28sten Mei 1572 namelijk ontving HERMAN MODED, die toen predikant te Norwich was, onder andere brieven een zoodanig schrijven, waarin hem tevens verzocht werd te berichten, wat in Engeland met het oog op de saam te roepen generale Synode was gedaan en besloten, en dat bericht òf dadelijk naar Heidelberg te zenden, of ter verdere opzending aan de gemeente van Emden te doen toekomen. [1]

MODED raadpleegde terstond na ontvangst van dezen brief de gemeente te Londen, [2] gaf haar van den inhoud kennis en drukte zijn verlangen uit, dat de broeders in Engeland zoo spoedig mogelijk zouden samenkomen, opdat door hen eendrachtelijk iets gedaan of besloten zou worden in het belang van de te houden generale Synode. Verder zou hij gaarne met hen confereeren over "diuersche stucken," die zich beter lieten bespreken dan beschrijven. Hij zag namelijk duidelijk, dat er allerlei "onordentlicheyt begoost wert int begeren ende wtsenden der Dienaren" in het Vaderland, wat hem groot leed deed, aangezien het schadelijk was voor de zuiverheid van den godsdienst en het welzijn der Nederlanden. Zijne begeerte was derhalve, dat weldra in eene vergadering zulke maatregelen zouden beraamd worden, waardoor "met

---

[1] Dit blijkt uit eenen brief den 29sten Mei 1572 te Norwich door MODED geschreven. Het deel van den brief, dat op het in den tekst gezegde betrekking heeft, is mij welwillend door den Heer J. H. HESSELS in kopie verstrekt en afgedrukt als Bijlage C.

[2] Ibidem.

eendrachtich accort ende autoriteit het welvaren der Kercken ende onses vaderlants geholpen" kon worden.

Wat na het ontvangen van dezen brief door het Londensche consistorie is gedaan, weten wij niet. Zeker is het evenwel, dat hij ten opzichte van de te houden Synode niets zal hebben uitgewerkt. Men denke slechts aan den brief van 2 Juni 1572.

Vatten wij thans samen, wat wij bij het beluisteren van de broeders in Engeland hebben opgevangen, dan blijkt, dat zij de besluiten van Emden gaarne hadden onderteekend, indien het hun mogelijk ware geweest, en dat zij inderdaad verlangend waren om deel te nemen aan de overzeesche Synode, maar door het verbod der Commissarissen aan dat verlangen niet konden voldoen.[1] Intusschen schijnt het, dat zij in latere jaren meerdere vrijheid hebben verkregen. Althans in de Nationale Synode, 3—18 Juni 1578 te Dordrecht gehouden, had IJSBRANDUS TRABIUS zitting als gedeputeerde van de "Kerken in Engeland"[2] en in de Nationale Synode, 30 Mei—21 Juni 1581 te Middelburg gehouden, waren onderscheidene deputaten van de gemeenten in Engeland aanwezig.[3] Wanneer en op welke wijze zij die

---

[1] Zoo werd ook op de Provinciale Dordtsche Synode verklaard: "Die van Enghelandt hebben haer beste ghedaen, aengaende t' ghene dat inden achten artikel des Embdtschen Sijnodi besloten is, dan sijn vanden Bisschoppen verhindert." W. d. M. V., S. II, D. III, p. 135.

[2] Zie W. d. M. V., S. II, D. III, p. 315 en p. 262. De brief met de uitnoodiging om aan deze Synode deel te nemen, door de Dienaren van de Gemeenten van Zuid- en Noord-Holland en Walcheren naar Engeland gezonden, is te vinden Archivum, N°. 166, p. 611—614.

[3] W. d. M. V., S. II, D. III, p. 360. Merkwaardig is ten opzichte

meerdere vrijheid hebben gekregen, is niet met zekerheid te zeggen.[1] Zeer waarschijnlijk is het echter, dat de laatste maanden van 1574 of de eerste van 1575 hun het verlangde hebben gebracht. In het begin van dit jaar toch schreef het Consistorie van de Nederduitsche Gemeente te Londen aan de Classis van Walcheren,[2] dat, indien noo-

---

van het meerder worden der vrijheid de briefwisseling van de Classis van Walcheren met de Nederduitsche Gemeente in Londen, Archivum, p. 504—512. In een brief van September 1574 (p. 504—507) antwoordde het Consistorie te Londen op een brief van de Classis van Walcheren van 16 Augustus 1574 (gezonden krachtens besluit van de Provinciale Synode te Dordrecht, W. d. M. V., S. II, D. III, p. 135), dat het den Gereformeerden aldaar nog steeds onmogelijk was gezanten naar eene Synode te zenden en de besluiten van zulke vergaderingen in acht te nemen. (De oorzaken waren dezelfde als waarom zij vroeger aan het verzoek, hun namens de Emder Synode gedaan, niet hadden kunnen voldoen.) De Classis gaf echter den moed niet op en kwam nogmaals op haar verzoek terug in een brief van 7 December 1574 (p. 508, vg.), waarop het Consistorie antwoordde, dat de gezanten ter algemeene Synode zouden worden gezonden. Dit blijkt n. l. uit een brief van de Classis van Walcheren den 12den Mei 1575 naar aanleiding van dat antwoord geschreven (p. 510—512). Wat de reden van dezen ommekeer geweest is, blijkt niet. Wellicht hadden de Gereformeerden nogmaals een "libellus supplex" ingediend en thans een toestemmend antwoord ontvangen.

[1] Mogelijk is, dat in later tijd meer dan vroeger gelet werd op het groote voordeel dat de vluchtelingen Engeland aanbrachten. Bij een bezoek althans door Koningin ELIZABETH in 1578 aan Norwich gebracht, heeft zij den Magistraat dier plaats gelast „de arme vremdelingen vrindelijck te zijn ende niet te beswaren." W. d. M. V., S. III, D. I, p. 135, vg.

[2] Zie de voorlaatste noot. Sept. 1574 moest het Consistorie afwijzend

dig, deputaten naar de algemeene synode zouden worden gezonden, terwijl verder den 15den Maart het eerste colloquium van de Nederlandsche gemeenten te Londen werd gehouden.[1] Raadplegen wij nu de acta dier samenkomst, dan vinden wij daar melding gemaakt van de twee vragen "der broederen van over See (d. i. van de Synode te Emden) te weten van de afdeelynghe der Classen onser ghemeenten binnen desen rijcke ende van die verwillynghe totten Synode generale."[2] Aangaande de eerste wordt besloten in "die bedeelynghe der Kercken in classes" toe te stemmen en met betrekking tot de tweede is "verwillighet", dat er enkelen zouden worden gedeputeerd "tot den generalen synodum", wanneer de Classis van de Paltz haar zou hebben samengeroepen.[3] Kennelijk hebben de broeders in Engeland dus, zoo spoedig hun dit mogelijk was, zich geschikt naar de besluiten van de Emder Synode en door daden die sympathie getoond, waarvan zij vroeger blijk gaven in woorden. Op het Colloquium van 13 Mei 1578, dat met het oog op de Nationale Synode in dat jaar te Dordrecht te houden belegd was,[4]

---

beschikken op het verzoek om deputaten te zenden, en in het voorjaar van 1575 konden zij hunne toestemming geven. Blijkbaar was in dien tusschentijd het gewenschte verlof gegeven.

[1] Zie W. d. M. V., S. II, D. I (Acten van de Colloquia der Nederlandsche Gemeenten in Engeland), p. 3.

[2] A. w., p. 4, vg.

[3] A. w., p. 5, vg.

[4] Volgens besluit van het Colloquium van 18 Mei 1577 te Colchester gehouden, zou dat van 1578 den 28sten Mei te Londen zijn geopend (a. w., p. 37). Tengevolge echter van den brief van de "*Classis der kercken van Zuydt- ende Noordt-Hollandt* ende van *Walcheren*, van

zijn dan ook, na de verkiezing der deputaten, de acta van de Synode te Emden en die van de Provinciale Synode van Dordrecht voorgelezen, om naar aanleiding van beider acta en particuliere vragen op de te houden Synode voorstellen te doen. [1] Wanneer wij die nagaan, dan blijkt ons dat de broeders in Engeland in hoofdzaak volkomen instemden met de besluiten te Emden genomen en alleen in bijzaken eenige veranderingen noodig oordeelden. [2] Die instemming bleek in later tijd nog duidelijker. Op het Colloquium, den 28sten Augustus 1599 te Londen gehouden, was de vraag geopperd: "oft daer is een kerckenordeninghe, daernae haer de Nederduytsche kercken in desen coninckr. reguleren", waarop geantwoord was: "jae, nam. *de Nederlandsche kerckordeninghe*, die men volgen sal so veel moghelick is." [3]. Op die vraag en dat antwoord kwamen de broeders in het volgende colloquium (den 12den Juli 1609 te Londen begonnen) terug. In aanmerking werd genomen, dat het "behoirlyck" was, dat men "*sich schickte naer de kerckordeninghe van de overseesche Ghe*ten, zo verre het moghelick was", aangezien deputaten de Synoden van 1578 en 1581 hadden bijgewoond. En op grond van deze overweging werd met algemeene stemmen besloten,

---

datum XXVI Februarij" (zie p. 200, noot 2) was de dag der opening vervroegd.

[1] A. w., p. 39, vgg.

[2] Zoo achtten de broeders in het Colloquium het b. v. wenschelijk, dat er in de samenstelling van het Consistorie zoo weinig mogelijk verandering werd gebracht, in tegenstelling met art. 15 van de Acta Emdana.

[3] A. w., p. 99.

"ut de voorghemelde Synoden ende ut onse voorgaende Colloquia *een corpus disciplinae* te trecken, dat van de Ghe^{ten} eensamentlick [1] moght aenghenomen ende onderteeckent worden om in elcker consistorie te berusten ende onse ghemeenschap daerdoor te versegelen." [2] Aan den President en den Scriba [3] werd opgedragen aan dit besluit uitvoering te geven. [4] De vrucht van hunnen arbeid is ons nog bewaard, [5] en daaruit blijkt, dat onder de stukken, die voor de samenstelling van het "corpus disciplinae" zijn gebruikt de Acta Emdana niet zijn vergeten.

Slaan wij thans het oog op de Gereformeerden, die in Duitschland in ballingschap en verstrooiing leefden. Uit den brief van PETRUS DATHENUS, dien wij hierboven vermeldden, [6] blijkt dat in de Paltz de Acta van de Emder Synode met instemming zijn ontvangen. Genoemde brief immers is een duidelijk bewijs, dat de Classis, uit wier naam hij geschreven werd, de besluiten te Emden genomen wilde naleven en verlangend was om op den daar ingeslagen weg voort te gaan. Intusschen mogen wij niet vergeten, dat alle de besluiten niet konden worden opgevolgd, aangezien de wil van den

---

[1] Eensamentlick = gemeenschappelijk.

[2] W. d. M. V., S. II, D. I, p. 104.

[3] President was JONAS PROOST, predikant te Colchester; scriba SIMEON RUYTINK, predikant te Londen. Cf. a. w., p. 102.

[4] A. w., p. 105.

[5] A. w., p. 135–152.

[6] Zie p. 195, vg.

Keurvorst ook in kerkelijke zaken als wet gold, en deze in zijn gebied "eine presbyteriale Gemeindeordnung in Verbindung mit landesherrlich consistorialem Kirchenregiment" had ingevoerd. [1]

Dat ook te Emden het verlangen levendig was aan de Acta Emdana de hand te houden volgt uit de aansporing, die door de broeders aldaar naar Engeland is gezonden, en, zooals wij gezien hebben, den 28sten Mei 1572 door HERMAN MODED werd ontvangen. [2].

In meer bizonderheden is het ons echter bekend, hoe de besluiten van de Emder Synode in de Keulsche Classis en vooral in Keulen zelf zijn begroet. [3] Hierbij sta terstond op den voorgrond, dat de aldaar gevestigde Nederlanders, gelijk zij krachtig hebben geijverd voor het tot stand komen van de Synode, zoo ook alle krachten hebben ingespannen, opdat hare besluiten waarlijk in praktijk zouden worden gebracht. Al dadelijk blijkt dit, wanneer de Acta Emdana in het consistorie der Nederlanders te Keulen voor de eerste maal ter sprake komen. Den 15den November 1571 werd namelijk besloten, dat de Keulsche gemeente zou worden vermaand te bewilligen in hetgeen te Emden was vastgesteld, waartoe PIETER VAN DEN EYNDE en ADRIAAN VAN CONINXLOO werden aangewezen. Klaarblijkelijk heeft dus de Keulsche gemeente zich niet willen onderwerpen aan de besluiten der Emder Synode,

---

[1] Dr. LECHLER, a. w., p. 115. Cf. ook p. 113, vg.

[2] Zie p. 199

[3] Wij hebben dit te danken aan de uitgave van de handelingen van den Kerkeraad der Nederlandsche gemeente te Keulen en van de andere stukken vervat in den foliant, waarin die acta voorkomen, in de W. d. M. V., S. I, D. III, S. II, D. II en S. III, D. V.

en hebben de Nederlanders, gelijk zij vroeger niet gerust hadden, voordat de Keulsche gemeente had toegestaan, dat SIBERTUS LOHN ter Synode zou worden gedeputeerd, thans op die onderwerping aangedrongen. Of deze bemoeiingen met even gunstigen uitslag zijn bekroond is echter twijfelachtig. Althans den 21sten Januari zien wij het consistorie der Nederlanders wederom besluiten "de broeders der Inheymscher kercken binnen Cuelen te vermanen tot aenneminge der dinghen, die hun in het laeste Synodus tot Embden ghehouden opgeleyt zijn etc.", tot het doen van welke vermaning CORNELIS WALRAVEN [1] en JOHANNES REGIUS werden gekozen. Of nu aan dit besluit door de omstandigheden geene uitvoering kon worden gegeven, dan wel of deze vermaning vruchteloos bleek te zijn, weten wij niet, maar zooveel is zeker, dat den 1sten Februarl d. a. v. de broeders in het consistorie op nieuw besloten de Keulsche gemeente aan hare verplichtingen te herinneren. CORNELIS WALRAVEN en ADRIAAN VAN CONINXLOO zouden in het begin van de volgende week tot haar gaan, om krachtig bij haar aan te dringen op het nakomen van de Emdensche artikelen, inzonderheid voor zooverre zij betrekking hadden op de Gereformeerden te Keulen, en wanneer het blijken mocht, dat de Keulsche broeders niet van plan waren zich aan die Acta te onderwerpen of definitief zich uit te spreken over de houding, die zij wilden aannemen, dan zouden de beide deputaten namens het Consistorie protest aanteekenen en verklaren,

---

[1] CORNELIS WALRAVEN was wegens de gevangenschap van HENRICUS VELLEM tijdelijk als predikant aan de broeders te Keulen geleend. Zie W. d. M. V., S. I, D. III, p. 18—21, S. III, D. V, p. 40, vgg.

dat het zijn plicht getrouwelijk was nagekomen. Later zou dan in de eerstvolgende generale Synode "voor allen kercken" de verontschuldiging kunnen volgen, dat het hunne schuld niet was dat door Keulen niet was gedaan, wat het krachtens de Emder artikelen had moeten doen.

Intusschen bleef het bij deze bemoeiingen niet. Den 2den Februari 1572 werd een "getuychnis ende affscheytsbrief" gezonden aan HENRICUS VELLEM, die eenigen tijd in de gevangenis had doorgebracht, van welke gelegenheid gebruik werd gemaakt, om dezen gewezen predikant van Keulen te verzoeken, de Keulsche gemeente en inzonderheid haar Consistorie aanhoudend te vermanen, de voorschriften der Emdensche Synode na te komen en de zorg voor de Keulsche Classis niet te veronachtzamen.[1] De vruchten van deze pogingen waren echter gering.

De beide deputaten volbrachten nauwgezet, wat hun was opgedragen. Den 6den en 7den Februari hadden zij met onderscheidene leden der Keulsche gemeente conferenties, terwijl met een, dien zij niet persoonlijk konden spreken, werd gecorrespondeerd. Het gevolg van dit alles was, dat CORNELIS WALRAVEN verzocht werd den 9den Februari in het Consistorie der Keulsche gemeente te verschijnen, opdat hem het antwoord kon worden medegedeeld. En dit antwoord was verre van gunstig. De Keulschen zouden naar Aken schrijven, of die gemeente voor de eerste maal wilde doen, wat door de Synode te Emden aan Keulen was opgedragen. Voor het overige waren zij echter niet van plan de minste verklaring te geven aan-

[1] Zie dezen brief in de W. d. M. V., S. III, D. V, p. 34—38.

gaande de houding, die zij daarna ten opzichte van de Acta Emdana zouden aannemen.

In de vergadering van het Nederlandsche Consistorie van 10 Februari werd door de deputaten van hunne bevindingen rapport uitgebracht, welk rapport te boek werd gesteld, nadat "men van desen dingen met eernstiger vermaningen van de voors. Cuelssche broederen geprotesteert heeft." En ook dat protest werd aangeteekend, opdat het consistorie der Nederlanders altijd en voor iedereen zou kunnen verklaren, zijnen schuldigen plicht te hebben gedaan. [1]

Uit het verloop der gevoerde onderhandelingen blijkt genoegzaam, hoezeer de Nederlanders te Keulen verlangden, dat aan de Acta Emdana de hand zou worden gehouden. Die begeerte hebben zij ook nog op andere wijze duidelijk doen blijken.

Aan de gemeente van Keulen was te Emden opgedragen in hare Classis de Classikale vergadering saam te roepen. De Nederlanders wilden aan die opdracht gaarne gevolg geven, maar door den benarden toestand, waarin de gemeente op dat oogenblik verkeerde, was het hun onmogelijk. [2] Zij besloten derhalve de hulp van den kerkeraad

---

[1] De Keulsche gemeente heeft nog geruimen tijd geweigerd de Emdensche artikelen te onderteekenen. Zie de acta van de vergaderingen der Keulsche Classis van 7 Juli 1572 en 2 November 1572 in W. d. M. V., S. II, D. II, p. 17, p. 23.

[2] Door een verrader was den "ghewalt richter" aangebracht, dat er den 10den November eene bijeenkomst van Gereformeerden werd gehouden. Die vergadering was overvallen en de predikant HENRICUS VELLEM met de andere broeders gevangen genomen. Cf. den brief van de

te Aken in te roepen, opdat deze in hunne plaats "het classicum conventum beroepen" zou. Doch eerst zou aan de Keulsche gemeente gevraagd worden de noodige stappen daartoe bij de broeders te Aken te doen. [1]

Blijkbaar heeft het Consistorie der Keulsche broeders geweigerd zich met die taak te belasten, want de Nederlanders hebben zelve de hand aan den ploeg geslagen. Den 7den December 1571 werd een brief geschreven aan den kerkeraad te Aken, waarin op grond van de rampen, die de Gereformeerden in Keulen hadden getroffen, de voorbede van de broeders te Aken gevraagd en hun verzocht werd de gemeenten der Keulsche Classis ter vergadering op te roepen. [2]

Volgens besluit van het consistorie van 24 November zou JOHANNES REGIUS naar Aken reizen, [3] om dien brief te overhandigen en met de broeders, inzonderheid met SIBERTUS LOHN, die zich te dien tijde aldaar bevond, verder over "de versamelinge der classen" te spreken. [4] Van deze reis is echter niets gekomen, en

---

Nederlanders te Keulen aan den Kerkeraad te Wezel van 16 November 1571 en dien aan DATHENUS, OLIVARIUS en TAFFIN van 19 November 1571. W. d. M. V., S. III, D. V, p. 17—24.

[1] Cf. de acta der Consistorie-vergadering van 24 November 1571. W. d. M. V., S. I, D. III, p. 12, vg.

[2] Deze brief is te vinden in de W. d. M. V., S. III, D. V, p. 28, vgg.

[3] Eigenaardig is, dat er in de Consistorie-vergadering van 10 Dec. besloten wordt, dat, "men JAN DE ROYE sal betaelen 3 daelders om de 2 reysen tot Aecken te doene om de broeders aldaer tot de versamelinghe te vermanen." W. d. M. V., S. I, D. III, p. 14.

[4] Zie de acta van de Consistorie-vergadering van 13 December 1571. W. d. M. V., S. I, D. III, p. 15, vg.

ook de brief is aan den kerkeraad te Aken niet overhandigd, aangezien deze reeds de zorg voor de samenroeping der Classikale vergadering op zich genomen en haar tegen den 17den December 1571 te Bierkensdorp in het land van Gülik belegd had.[1] Daarom werd dan ook den 13den December de "voers. reyse van Aken gescorst" en besloten dat SIBERTUS LOHN of AHASUERUS PIL met JOHANNES REGIUS de Classikale vergadering zoude bezoeken.[2] Voor de beide deputaten werd vervolgens den 15den December een credentiebrief in gereedheid gebracht,[3] terwijl dien zelfden dag bovendien eene "Instructie ofte memorie" werd opgesteld van de artikelen, die zij op de Classikale vergadering moesten voordragen.[4] In het 1ste artikel werd voorgesteld in de te houden bijeenkomst de Acta Emdana voor te lezen, opdat niemand "ignorantie" zou kunnen "praetenderen", en voorts allen, die onder de Classis ressorteerden, te vermanen, "dat sy de selve met alder vliet onderhouden" zouden. In het 2de en 3de artikel werd er op aangedrongen, dat namens de Classis door eenige predikanten de eigenlijke Keulsche Gemeente zou worden aangespoord zich aan de "ordeninge des Synodums voors. te onderwerpen."

Naleving van de te Emden gemaakte bepalingen was dus wat de vluchtelingen te Keulen niet alleen zich zelven

---

[1] Ibidem.

[2] Ibidem.

[3] Die credentiebrief is te vinden in W. d. M. V., S. III, D. V, p. 30, vg. Als deputaten worden daarin genoemd SIBERTUS LOHN en JAN DE ROYE. Eigenaardig is, dat deze geloofsbrief is geschreven op de achterzijde van den (niet verzonden) brief van 7 December.

[4] Zie W. d. M. V., S. III, D. V, p. 31, vgg.

ten doel stelden, maar ook van allen, die tot hunne Classis behoorden, verlangden.[1] Van deze belangstelling vinden wij nog een bewijs in de acta van de Kerkeraadsvergadering van 10 December, waar staat aangeteekend, dat JOHANNES REGIUS twee daalders ontving voor enkele door hem verrichte bezigheden, waaronder de "translatie vande acten des Synodus van Embden."[2]

Eene dergelijke belangstelling vinden wij ook bij andere gemeenten in de Keulsche Classis, o. a., bij die van NUYS, aan wie op haar verzoek werd toegestaan "die Acten des Synodums van Emden te laeten copiëren op haeren onkost."[3] Trouwens reeds uit het geregeld houden van Classicale vergaderingen blijkt, hoe de gemeenten de Emder bepalingen wilden nakomen,[4] gelijk ook menig besluit, in die bijeenkomsten genomen, daarvan getuigt.[5]

Van de nawerking der Emder Synode in het land van Gülik kunnen wij niet spreken, zonder het oog te slaan op het naburige Hertogdom Berg. De Gereformeerde gemeenten aldaar hadden aanvankelijk, voor een deel ten minste, in verbinding gestaan met de Synode van het

---

[1] Ook in de Instructiebrieven voor latere Classicale vergaderingen komt dit uit. Zie b. v. W. d. M. V, S. III, D. V., p. 44 en 80.

[2] W. d. M. V., S. I, D. III, p. 14.

[3] W. d. M. V., S. II, D. II, p. 12.

[4] In de Classikale vergadering, den 17den December 1571 te Bierkensdorp gehouden, werd besloten, "dat men de Classice tsaemen kompste (so veel der classe of den quartiere van Cuelen belangt) drymael int jaer houden" zou, n.l. in het begin van Maart, in de eerste dagen van Juli en in het begin van November. Zie W. d. M. V., S. II, D. II, p. 9, vg.

[5] Zie W. d. M. V., S. II, D. II, passim.

land van Gülik, maar door de werkzaamheid van JOANNES BADIUS, predikant te Keulen, werden zij tot eene afzonderlijke "provincie." Onder zijn praesidium werd den 21sten Juli 1589 de eerste provinciale Synode te Neviges gehouden, waar zes predikanten en twee ouderlingen uit vijf gemeenten aanwezig waren. Op die vergadering werden de Emdensche artikelen als kerkorde aangenomen. Langzamerhand begaven ook andere gemeenten uit dat gebied zich onder de Synode, terwijl de predikanten door onderteekening van de acta van hunne instemming getuigenis gaven. Achtereenvolgens ging men dan ook alom over tot het benoemen van ouderlingen en het invoeren van de kerkelijke tucht, zoodat feitelijk ook in het land van Berg de Acta Emdana hebben gegolden. [1]

Ook in de Wezelsche Classis [2] is aan de besluiten van Emden uitvoering gegeven. Den 29sten Juli 1572 kwam de eerste Classikale vergadering samen onder het praesidium van CHARLES DE NIELLES (CAROLUS NIELLIUS), en daarna werden dergelijke bijeenkomsten geregeld tweemaal per jaar gehouden tot in 1586. Toen werd het echter onmogelijk ten gevolge van uitwendige verdrukking en vervolging. [3] Eerst in 1592 kon er weder aan gedacht

---

[1] Zie Dr. KRAFFT, a. w., p. 26, vgg. en Dr. LECHLER, a. w., p. 123.

[2] Zie over den omvang der Classis, G. SARDEMANN, Geschichte der ersten Weseler Classe, p. 2.

[3] Hertog WILLEM († 1592) leed gedurende de laatste zes en twintig jaren van zijn leven aan zwakheid van geestvermogens. Tengevolge daarvan kwam het land van Cleef onder de macht van raadslieden, die onder Spaanschen invloed alles deden wat zij vermochten, om de Protes-

worden eene Classikale vergadering te beleggen, maar aangezien tal van predikanten gedood of verdreven waren en vele gemeenten met geweld teruggevoerd in den schoot der Roomsche Kerk, werden de bijeenkomsten slechts door weinigen bezocht.[1] Intusschen mogen wij niet vergeten, dat de gemeenten langzamerhand haar Nederlandsch karakter verloren hadden en in hoofdzaak alleen uit Duitschers bestonden. Meestal was die verandering geleidelijk geschied, in Wezel echter had zij plotselijk

---

tantsche Kerk in het gebied van den Hertog uit te roeien. Reeds in 1566 had zij van dit streven de treurige gevolgen ondervonden, doch allengs waren de verdrukkingen zoozeer toegenomen, dat alleen Wezel nog den moed had tegen de genomen maatregelen te protesteeren. Aan eene bescherming der kleinere gemeenten kon die stad echter niet denken. Begrijpelijk is het derhalve, dat toen in 1585 van hooger hand bevel werd gegeven, dat alle predikanten het land moesten ruimen en daarentegen Roomsche geestelijken werden "ingevoerd," er voorloopig niet meer van het houden van Classikale vergaderingen sprake kon wezen. Hierbij kwam, dat in dien tijd het land van Cleef veel te lijden had van doortrekkende legers. In vier jaren tijds, 1584—1588, kwam Ruhrort b. v. achtereenvolgens in de macht van drie verschillende veroveraars, die ieder op zijne beurt de plaats hebben gebrandschat. Wel was het land neutraal, maar die neutraliteit was geen waarborg voor geldafpersingen als van den Spaanschen Generaal FRANCISCUS DE MENDOZA, die onder het voorwendsel van beschermheer te zullen zijn, verscheidene plaatsen bezet had. Het land werd dan ook gedurig armer en de lasten steeds zwaarder, zoodat vele vluchtelingen hun toevluchtsoord verlieten om elders eene wijkplaats te zoeken. Zie G. SARDEMANN, a. w., p. 7, vgg. en p. 15, vgg. A. WOLTERS, Reformationsgeschichte der Stadt Wesel, p. 327, vgg.

[1] Den 6den Januari 1592 stierf Hertog WILLEM. Hij werd opgevolgd door zijnen zoon JOHAN WILLEM, die eene streng Roomsche opvoeding had genoten. Aanvankelijk was hij voor den geestelijken

plaats gehad.[1] De Gereformeerde beginselen van kerkregeering waren evenwel bewaard gebleven, zoodat, toen in 1610, een jaar nadat het land gekomen was onder den Keurvorst van Brandenburg, de gemeenten werden losgemaakt van de Nederlandsche Kerken en hare eerste zelfstandige generale Synode hielden,[2] de presbyteriaal-synodale kerkregeering bleef bestaan.[3] Deze Synode

---

stand bestemd geweest, maar na den dood van zijn ouderen broeder KAREL FREDERIK had hij dien verlaten en was in 1585 in het huwelijk getreden. Bovendien leed hij evenals zijn vader aan gekrenktheid der geestvermogens. Ook van hem hadden de Gereformeerden dus niet veel heil te wachten. Toch trachtten enkele gemeenten den 2den Juli 1592 door het indienen van een verzoekschrift vrijheid van godsdienstoefening te verkrijgen. Het antwoord was afwijzend, maar toch kwamen de gemeenten dat jaar wederom in hunne deputaten bijeen. Intusschen mag hieruit niet worden afgeleid, dat de druk was weggenomen. Deze bleef bestaan, totdat met den dood van Hertog JOHAN WILLEM (1609) het land kwam onder den schepter van den Keurvorst van Brandenburg. Zie G. SARDEMANN, a. w., p. 11 en p. 13, vg.

[1] Zie hierover A. WOLTERS, a. w., p. 328, vgg. De geleidelijke verandering is te verklaren uit de vervolging, waaraan die gemeenten blootstonden en die de Hollandsche vluchtelingen een andere schuilplaats zoeken deed. Dat Wezel in dit opzicht eene uitzondering maakte had hierin zijn grond, dat de Magistraat den moed ende macht had zich tegen de bevelen van hooger hand te verzetten en de Gereformeerde burgers te beschermen: de Hollanders waren daar veilig. Toen echter de Pacificatie van Gent gesloten (8 Nov. 1576) en bekrachtigd was door het Eeuwig Edikt (17 Febr. 1577), verliet een groot aantal bannelingen de stad om naar het vaderland terug te keeren.

[2] Deze Synode werd te Duisburg gehouden onder het praesidium van Ds. STEPHANI, predikant te Wezel; de predikant van Elberfeld, PETER KÜRTEN, was assessor. Zie Dr. KRAFFT, a. w., p. 28.

[3] Cf. A. WOLTERS, a. w., p. 332. Zie ook hierboven p. 82 noot 2.

bestond echter niet alleen uit deputaten van de Wezeler Classis: er waren afgezanten tegenwoordig uit het gansche land van Gülik, Berg en Cleef.[1] Uit de daar gemaakte bepalingen, die den grondslag der kerkorde zouden vormen,[2] blijkt hoe men in hoofdzaak getrouw bleef aan de beginselen, die te Emden zoo schoone uitdrukking hadden gevonden. In enkele punten slechts werd van de daar getrokken lijnen afgeweken. Zoo werd o. a. bepaald, dat door iedere provinciale Synode vier predikanten en twee ouderlingen[3] ter generale Synode zouden worden gedeputeerd en dat aan het hoofd van iedere Classis een "Inspektor" zoude staan.[4] Maar dit neemt niet weg, dat de kerkregeering op Emdensche leest was geschoeid. En dit bleef zij tot in het begin van deze eeuw.[5]

Slaan wij thans het oog op ons eigen vaderland, dan kunnen wij reeds a priori vaststellen, dat voor deze landen de Emder besluiten niet te vergeefs zijn genomen. Om voor de Nederlandsche kerken eene kerkorde op te

---

[1] Zie Dr. K. KRAFFT, a. w., p. 28. In 1611 voegde zich het graafschap Mark bij de drie genoemde landen.

[2] Dr. K. KRAFFT, a. w., p. 28 geeft een kort overzicht van die bepalingen.

[3] In tegenstelling met Art. 6 van het caput "de Classicis Conuentibus" van de Acta Emdana. De daar gemaakte bepaling was immers ook van kracht bij de keuze van deputaten voor de generale Synode.

[4] Zulk eene bepaling was in eenigen strijd met art. 1 van de Acta Emdana.

[5] Dr. K. KRAFFT, a. w., p. 31, vg. Zie verder over de bepalingen, die in het land van Cleef, Berg en Gülik golden, Dr. LECHLER, a. w., p. 122, vgg.

stellen was de Synode samengeroepen; deputaten van Nederlandsche gemeenten hadden haar onderteekend; dus kon het niet anders, of de Emder bepalingen moesten hier te lande als van bindende kracht worden beschouwd. Inderdaad is dit ook zoo geweest, gelijk met duidelijkheid blijkt uit het feit — waarop o. a. door Dr. RUTGERS met grooten nadruk is gewezen — [1] dat in den grond der zaak de kerkorde, waaronder onze Kerk in de dagen der Republiek heeft geleefd, geene andere was dan die, welke in Emden was opgesteld. Want wel zijn er ook op de volgende Synoden besluiten genomen van kerkrechtelijken aard, maar aan het opstellen van eene nieuwe kerkorde werd daar geenszins gedacht. Naar waarheid zegt Dr. RUTGERS, [2] "wat er telkens plaats had, was slechts dit, dat het een of ander punt nader werd uitgewerkt, of wel dat eenige regeling met de veranderde omstandigheden in overeenstemming werd gebracht, of wel dat ter wille van de Overheid en om politieke approbatie te verkrijgen sommige bepalingen uit de Kerkenordening naar de andere Acta werden overgebracht en nieuwe bepalingen werden bijgevoegd, of wel dat bijzonder gelet werd op de formuleering of de rangschikking van een

---

[1] Dr. F. L. RUTGERS, "De Geldigheid van de oude Kerkenordening der Nederlandsche Gereformeerde Kerken," p. 10, vgg. Cf. Dr. REITSMA, a. w., p. 137. Sprekende over den strijd, dien de Gereformeerden met betrekking tot hunne kerkorde te voeren hadden, zegt hij: "De kerk zelf was terstond nagenoeg geheel klaar met een regeling, waarvan de grondslag reeds was gelegd in de artikelen van de Emdensche synode. De Hollandsche provinciale synode van 1574 maakte daarin slechts eenige wijzigingen zonder van het beginsel af te wijken."

[2] Dr. RUTGERS, l. l.

aantal artikelen. Al wat niet veranderd was, bleef eenvoudig gelden." Dat in iedere volgende Synode geene nieuwe kerkorde werd opgesteld, was ook de beschouwing van de tijdgenooten en van hen, die aan de regelingen deel namen. Merkwaardig is in dit opzicht, wat HENDRIK DE CORPUT, predikant te Dordrecht, niet lang na de Haagsche Nationale Synode in zijn brief van 15 Augustus 1587 aan ARNOLDUS CORNELII schreef: "*daer benevens en is de gestelde ordeninge niet nyeuw, maer geüseert onder 'tcruys ende van aenvang aen, ende geconfirmeert met veel Synoden.*" [1] Wij kunnen er aan toevoegen, dat in den oproepingsbrief voor de Nationale Dordtsche Synode van 1578 aan de gemeenten verzocht was in hare Classikale vergaderingen samen te komen om zich "met malcandren ouer die ghestelde Emdische artikelen ende oock Dordrechtsche te bespreken, ende wat haer daerin mishaechde ende veranderens noodich bedochte, aen te teeckenen." [2]

Om op een enkel voorbeeld te wijzen, [3] willen wij nog nagaan, hoe het 13de artikel van de Acta Emdana in de volgende Synoden bewaard bleef. In 1574 werd bepaald, dat de beroeping van de dienaren des Woords zou plaats hebben door het Consistorie met advies van de Classikale vergadering en met eene daarop volgende voor-

---

[1] W. d. M. V., S. III, D. II, p. 281. Cf. Dr. RUTGERS, l. l.

[2] Zie W. d. M. V., S. II, D. III, p, 310.

[3] Cf. over de verhouding van de besluiten met betrekking tot de kerkorde door de onderscheidene Synoden genomen, Dr. REITSMA, a. w., p. 117, vg., 121, 137 en 139. HOOIJER, a. w., p. 90, 140, 196, 259 en 435, vg.

stelling aan de gemeente, juist zooals te Emden was bepaald. De "verkiesinghe des ghemeijnen volx," die daar nog was toegelaten, werd nu evenwel uitgesloten, "om die confusie ende verwerringhe te vermijden," die er zoo licht uit voortkomt.[1] In 1578 werden met betrekking tot dit onderwerp wederom dezelfde lijnen gevolgd;[2] wel is het uitvoeriger behandeld, maar dit was een gevolg van de gewijzigde omstandigheden. Raadplegen wij de Acta van de Nationale Middelburgsche Synode dan moeten wij met betrekking tot de beroeping van predikanten hetzelfde getuigen.[3] In de Haagsche Synode is dit artikel schier letterlijk overgenomen,[4] terwijl het te Dordrecht in 1618/19 eveneens slechts eenige kleine wijzigingen onderging.[5]

Intusschen schijnt het, dat niet alle besluiten, te Emden genomen, zijn uitgevoerd. Althans van eene samenvoeging der Noord-Nederlandsche gemeenten tot eene Classe, zooals daar was aangewezen, is nimmer iets gekomen. Wanneer wij de broeders voor het eerst in eene (provinciale) Synode zien samenkomen, wordt tot eene gansch andere "deijlinghe" overgegaan.[6] Dit bezwaar valt echter weg, wanneer wij bedenken, welk eene verandering door het jaar 1572 was gebracht. De gemeenten hadden zich dientengevolge vaster geconstitueerd en waren zoo in aantal

---

[1] W. d. M. V., S. II, D. III, p. 136.

[2] Cf. a. w., p. 235.

[3] Cf. a. w., p. 377.

[4] Cf. a. w., p. 487, vg.

[5] Cf. HOOIJER, a. w., p. 449.

[6] Cf. W. d. M. V., S. II, D. III, p. 135.

toegenomen, dat reeds in 1574 er niet meer aan gedacht kon worden alle de Noord-Nederlandsche gemeenten in éene Classis samen te voegen. En, toen de gemeenten vier jaar later in hare deputaten samenkwamen, zou het eenvoudig ongerijmd zijn geweest te spreken van de Classis van Noord-Nederland. Wat dus hier te lande geschiedde was in den grond der zaak hetzelfde als hetgeen in het Güliksche en het Cleefsche plaats had; door de uitbreiding der gemeenten werd de Classis tot Provincie en de provinciale Synode tot nationale, waarbij wat vroeger Classis was thans zelf in Classes werd verdeeld. Het geleidelijke van den overgang is hier echter niet zoo gemakkelijk te ontdekken, omdat eene vergadering van eene Classis van Noord-Nederland niet gehouden is. Reeds een paar jaar na de Synode te Emden vinden wij, nog vóór de provinciale Synode van Dordrecht, vergaderingen van de Classis van Dordrecht, van die van Voorne, Putten en Overflakkee en van die van Zierikzee.

Een tweede besluit, dat schijnbaar niet is uitgevoerd, is dat omtrent de samenroeping van eene generale Synode door de Classis van de Paltz, aangezien de oproeping tot de eerste Nationale Synode van Dordrecht is uitgegaan van ons vaderland. Dit bezwaar is des te gewichtiger, daar de Classis van Keulen tegen deze daad protest heeft aangeteekend. In een brief schrijft zij o. a.: "Bidden derhaluen, die broeders en willen niet voornemen daerdoor de Embdische artikelen eenighe affbreuck gheschiede, by den welcken wy ons ghedencken te halden, ter tyt toe dat door een ordentlick Prouinciael ofte Generael Synodum eenighe veranderinghe daerin gheschiet sy, opdat wy schuwen allen erchwaen, als off wy die ghemelde Emb-

dische constitutien omstooten ofte vercleyneren wouden."[1] Maar al dadelijk zij hier tegenover geplaatst, dat in 1574 te Dordrecht bepaald was, dat de broeders in de Paltz de generale Synode zouden "beroepen", zoo spoedig als het naar hun oordeel "nut ende noodich" zoude wezen en "bequamelick" zou kunnen geschieden, "*ouermidts hun desen last opgheleijt was vanden Embdischen Sijnodo.*" Dat zij het tot nu toe niet hadden gedaan, werd daar gebillijkt op grond van de "veranderinghen," die in Holland en Zeeland waren "gheschiet."[2] In 1578 zijn de Nederlanders er dan ook niet toe overgegaan de Nationale Synode samen te roepen, voordat zij de Classis van de Paltz kennis hadden gegeven van hun voornemen met uiteenzetting van de redenen, waarom zij gemeend hadden de beschrijving van de Nationale Synode, "*die der palschissche Classe opgeleeght was Teembden anno LXXI, te beroepen*, sich aen te nemen." Tegelijk daarmede hadden zij als 't ware goedkeuring op die daad gevraagd en te kennen gegeven, dat zij niet twijfelden of "dese beroepinge sal hen behagen ende ten goeden verstaen werden."[3] In den grond der zaak hebben wij hier dus een dergelijk geval, als wij in de Keulsche Classis opmerkten. Toen de kerk van Keulen de Classikale vergadering niet kon samenroepen, heeft die van Aken dat gedaan.[4]

Houden wij verder in het oog, dat in de Synode

---

[1] W. d. M. V., S. II, D. III, p. 312.

[2] A. w., p. 171.

[3] A. w., p. 284.

[4] Zie p. 208 vgg.

van 1574 de Emdensche artikelen zijn voorgelezen[1] en bepaald werd, dat in elk Consistorie of minstens in elke Classis een afschrift daarvan zou worden bewaard,[2] en herinneren wij ons, dat onder de voorbereidende maatregelen voor de Dordtsche Synode van 1578 ook behoorde het schrijven naar POLYANDER te Emden om toezending van "Doriginael van de acten des eembdesschen Synodi,"[3] dan is het boven allen twijfel verheven, of aan die artikelen wel groote waarde werd toegekend. Zij vormden den grondslag voor alle volgende besluiten, wat niet te verwonderen is, aangezien de daarin uitgesproken beginselen onmisbaar zijn voor het welwezen der Gereformeerde Kerk.

---

[1] W. d. M. V., S. II, D. III, p. 134.

[2] Ibidem.

[3] A. w., p. 284.

BIJLAGEN.

BIJLAGE A.

Na de keurige uitgave van de Acta Emdana door Dr. RUTGERS bezorgd kan het wellicht overbodig schijnen, dat zij hier nogmaals worden afgedrukt. Ik zou dan ook niet den moed gehad hebben hiertoe over te gaan, indien ik niets anders had kunnen geven dan eene woordelijke kopie van den arbeid van Z. H. G. Maar bij mijne studiën had ik het voorrecht bekend te worden met enkele MSS., die, te oordeelen naar de opgave die Dr. RUTGERS van de door hem gebruikte stukken geeft, hem onbekend zijn geweest of althans door hem niet zijn geraadpleegd. En deze MSS. gaven mij aanleiding op meerdere plaatsen eene andere lezing aan te bieden, zooals uit het vervolg blijken kan.

In de eerste plaats werd ik er door de Inleiding van H. Q. JANSSEN's Kerkhervorming in Vlaanderen op gewezen, dat zich in de Bibliothèque Royale te Brussel (Section des Manuscrits) een foliant bevindt, waarin de Acta Emdana voorkomen. Bij onderzoek bleek hij mij te bevatten: 1°. eene schier letterlijke vertaling van de artikelen, de quaestiones particulares en de capita over de meerdere vergaderingen, 2°. eene Latijnsche kopie van de quaestiones particulares en de genoemde capita. De vertaling wijkt geheel af van die, welke in de uitgaven der "Kercken-ordeninghen" (A°. 1612, enz.) voorkomt en draagt blijkbaar een zelfstandig karakter; zij heeft dit eigenaardige, dat het Hollandsch ter wille van de woordelijke vertolking is veronachtzaamd, wat evenwel dit voordeel geeft, dat zij voor de oorspronkelijke Latijnsche lezing van meer waarde is dan de traditioneele vertaling. (De foliant bevat tal van

stukken, die door Ds. TILMANNUS CUPUS, deels eigenhandig zijn geschreven, deels zijn verzameld met het oog op de kerkelijke historie van Nederland, die hij van plan was te schrijven. Zie H. Q. JANSSEN, a. w., p. 1, vgg. Dr. REITSMA en Dr. VAN VEEN, Acta der Provinciale en Particuliere Synoden, p. 379, art. 25, p. 385, art. 9).

Te Brussel vond ik verder nog eene Latijnsche kopie van de artikelen, voorkomende in een bundel MSS., gemerkt: II, 54. Deze kopie draagt een onderschrift, dat den oorsprong te kennen geeft. Het luidt aldus:

Haec Acta ex Archivis Sittardiensium excerpta
descripsi 5 en 6 7bris 1647.
Sittardiae Mppria.
S. D. S. G. A.
RUDOLPHUS LANDTMESSER,
L. p. t. Ecclesiastes.

Met eene andere hand staat nog op eene volgende bladzijde vermeld:

ABRAHAMUS HENRICUS STUMPHIUS,
me justo titulo possidet,
A°. 1657.

Ter zijde hiervan is wederom met eene andere hand aangeteekend: (V. D. M. BORGHARENSIS?)

Door de zeer gewaardeerde welwillendheid van den Heer Mr. W. J. ROYAARDS VAN DEN HAM kon ik in de derde plaats kennis nemen van eene uitnemende Latijnsche kopie, voorkomende in den vroeger vermelden bundel MSS. (p. 35 noot 2.)

Bovendien heb ik geraadpleegd eene Hollandsche vertaling in MS., berustende in het Archief van de Doopsgezinde Gemeente te Amsterdam. Ook deze vertaling verschilt van de gewone; kenmerkend is b. v. dat Classis gewoonlijk wordt weergegeven door "quartier." Het stuk is afkomstig van den Doopsgezinden vermaner HANS RIES, die in het begin der 17de eeuw leefde.

Om bij het vermelden der verschillende lezingen het citeeren der

onderscheidene MSS. gemakkelijk te maken, zullen wij ze kortheidshalve met eene enkele letter noemen:

Het afschrift berustende in het provinciaal Kerkelijk Archief van Gelderland (zie W. d. M. V., S. II, D. III, p. 43) met eene A; het afschrift van JACOB VAN FOREEST, dat in 1575 is gemaakt (zie W. d. M. V., S. II, D. III, p. 45 en HERINGA, Kerkelijke Raadvrager en Raadgever, D. II, p. 263) met eene F; het afschrift uit den foliant van Mr. ROYAARDS VAN DEN HAM met eene H; het afschrift uit Sittard met eene S; de afschriften uit den foliant van TILMANNUS CUPUS met eene T; het afschrift uit het Archief der Doopsgezinde Gemeente met eene D, terwijl wij de lezing van Dr. RUTGERS met eene R. zullen teekenen.

Thans heb ik nog rekenschap te geven van de door mij gekozen volgorde. Tot dusverre placht men steeds op de artikelen eerst de quaestiones particulares en daarna de capita over de meerdere vergaderingen te laten volgen. Ik meende echter de capita over de meerdere vergaderingen aan de quaestiones particulares te moeten laten voorafgaan. Door Dr. RUTGERS is reeds aangetoond, dat er wel eenige grond is voor het vermoeden, dat de 23ste particuliere vraag in het authentieke stuk het laatste artikel is geweest.[1] Dit vermoeden bevat m. i. volkomen zekerheid. In de eerste plaats hebben wij de getuigenissen van 3 MSS. Zoowel in het Livre Synodal[2] als in F en D vinden wij de voorgestelde volgorde. Ten tweede pleit er voor, dat op eene enkele uitzondering na in geen enkel afschrift onder de capita over de meerdere vergaderingen eene onderteekening voorkomt, terwijl daarentegen de quaestiones particulares geregeld een onderschrift dragen, dat de namen van den praeses en den scriba te kennen geeft. Het is immers onverklaarbaar, dat midden in de artikelen eene onderteekening zou zijn voorgekomen en deze

[1] W. d. M. V., S. II, D. III, p. 104, noot 2.

[2] Ibidem, waar ook F. genoemd wordt.

aan het slot zou hebben ontbroken. Wij moeten hier dus aan eene verplaatsing denken, die haren grond hierin hebben kan, dat de quaestiones particulares meer gebruikt werden dan de capita over de meerdere vergaderingen: De eerste toch bevatten wenken, die bijna iederen dag noodig waren. Bovendien kunnen wij voor de voorgestelde volgorde nog een bewijs ontleenen aan het 4de artikel van het caput "de Provincialibus Synodis", waar aan de "facta particularia" de laatste plaats wordt toegekend. Wanneer nu die volgorde in Emden werd aanbevolen, zou zij dan niet evenzeer voor de eigen Acta zijn gebruikt?

Wat ten slotte de cijfers voor de artikelen betreft: hoogst waarschijnlijk zijn deze van later tijd, maar voor het gemak van het citeeren heb ik ze volgens de beste MSS. behouden.

De opschriften boven de artikelen heb ik echter weggelaten. In dit opzicht zijn de MSS. zeer willekeurig. Enkele hebben niets; andere hebben eene korte inhoudsopgave aan den rand. Sommige hebben in den tekst gebracht, wat andere als opschrift boven de artikelen hebben. Klaarblijkelijk zijn het dus toevoegselen van later tijd: reden genoeg om ze niet op te nemen.

Acta Synodi Ecclesiarum Belgicarum, quae sub cruce sunt, et per Germaniam et Phrisiam [1] Orientalem dispersae, habitae Embdae 4°. die Octobris anno 1571.

---

1. Nulla Ecclesia in alias, nullus Minister in Ministros, Senior [2] in Seniores, Diaconus in Diaconos primatum seu dominationem obtinebit, sed potius ab omni et [3] suspicione et occasione [4] sibi [5] cauebit.
2. Ad testandum in doctrina inter Ecclesias Belgicas consensum visum est fratribus confessioni Ecclesiarum Belgicarum subscribere, Et ad testandum harum Ecclesiarum [6] cum Ecclesijs Regni Galliae consensum et coniunctionem, confessioni fidei Ecclesiarum illius Regni similiter subscribere, certa [7] fiducia earum Ecclesiarum Ministros confessioni fidei Ecclesiarum

---

[1] H. heeft hier en geregeld overal Phrigiam.

[2] A, F, H en zoo ook R hebben *nullus* vóor senior. In S ontbreekt het. Daar het nergens vóor Diaconus staat, moet het waarschijnlijk ook vóor Senior wegvallen.

[3] *Et* ontbreekt in S. Het moet er blijkbaar staan ter wille van den nadruk.

[4] Achter occasione leest S *talis*.

[5] *Sibi* ontbreekt in A, F, H en bij R. Met S heb ik het ingevoegd, omdat ook elders in de Acta *sibi cauere* voorkomt en alle MSS. het daar hebben.

[6] *Harum Ecclesiarum* ontbreekt in F.

[7] F heeft *recta*, blijkbaar eene vergissing.

Belgicarum vicissim [1] ad mutuum testandum consensum subscripturos.

3. Delecti sunt PETRUS DATHENUS et JOANNES TAFFINUS, qui id ad proximam Synodum Galliae Ministris significent, responsumque in [2] proximo fratrum conuentu [2] referant.
4. Admonebuntur quoque Ministri Belgici, [3] qui ab hoc coetu absunt, vt in eandem subscriptionem consentiant. Idem et ab alijs omnibus praestabitur, qui in posterum ad ministerium verbi vocabuntur, antequam ministerium exercere incipiant.
5. Catechismi formulam [4] in Ecclesijs quidem [5] Gallicanis Geneuensem, in Teutonicis vero Heydelbergensem sequendam duxerunt fratres, sic tamen, vt si quae Ecclesiae alia Catechismi formula verbo Dei consentanea vtantur, necessitate [6] illius mutandae non astringantur.
6. In singulis Ecclesijs Consessus erunt seu Consistoria Ministrorum, Seniorum et Diaconorum, quae [7] singulis ad [8] minimum hebdomadibus habebuntur, loco

---

[1] A heeft *diuisim*.

[2] A, F, H en ook R hebben *proximo conventui*, S daarentegen *in proximo conuentu*, wat ongetwijfeld het goede is, daar verreweg de meeste Hollandsche vertalingen lezen: "ter naester t'samencoomste inbrengen sullen."

[3] S en R hebben *Belgici*, A heeft *Belgici vel Belgi*, terwijl F en H *Belgij* lezen. De Hollandsche vertalingen hebben "Nederlantsche."

[4] F leest *formam*.

[5] In F ontbreekt *quidem*.

[6] A en R lezen *necessitati*, de andere echter *necessitate*. T heeft "als door noot."

[7] F leest *qui*.

[8] A, F, H en R lezen *vt*, maar S heeft *ad*, wat wel het juiste zal zijn, daar "ten minste" in het Latijn wordt uitgedrukt door minimum of ad minimum.

et tempore, quae singulis Ecclesijs [1] commodissima videbuntur.

7. Praeter hos consessus erunt Classici tertio vel sexto quoque mense vicinarum aliquot Ecclesiarum conuentus pro earum commoditate et necessitate.
8. Singulis praeterea annis habebuntur conuentus omnium quae per Germaniam et Phrisiam Orientalem dispersae sunt Ecclesiarum inter se, Anglicarum [2] inter se, et earum quae sub cruce sunt inter se.
9. Secundo denique quoque anno Conuentus omnium simul Ecclesiarum Belgicarum habebitur. [3]
10. [4] Classicum conuentum constituent [5] vtraque Ecclesia Francofurtensis, [6] Schonouiensis, [7] Gallica Heydelbergensis, Franckenthalensis [8] et S. Lambertana. [9] Alium vtraque Coloniensis, vtraque Aquisgranensis, Traiectensis, Limburgensis, [10] Nouesiensis et quae [11] in Juliacensi sunt ditione. Alium Vesaliensis, [12]

---

[1] In F ontbreekt *Ecclesijs*.

[2] Met F en S (Engeland = Anglia); A, H en R lezen *Anglicanarum*.

[3] A en H, zoo ook R, hebben *habebitur*, F heeft *habebuntur*, terwijl het woord in S ontbreekt.

[4] In A, F en H draagt dit artikel een opschrift, dat in R in het artikel zelf is opgenomen: "Classes Ecclesiarum Belgicarum per Germaniam et Phrisiam Orientalem (met F; in A en H ontbreekt dit woord) dispersarum (F leest dispersae)."

[5] A heeft *constituerit*.

[6] Met S (Frankfort = Francofurtum). — F heeft *Francofordensis*, A en H, zoo ook R, lezen *Francfortensis*.

[7] Met F. — A, H en S hebben *Schonhouiensis*.

[8] Met A. — F, H en S hebben *Franckendalensis*.

[9] S leest *Lambritana*.

[10] H leest *Traiectensis limburgensis*.

[11] H heeft *qui*.

[12] S leest *Vesalensis*, de andere *Wesaliensis*, maar daar Wezel = Vesalia is, is *Vesaliensis* het goede.

Embricensis, Gochensis,[1] Ressensis,[2] Gennepensis et si quae aliae sunt in Cliuensi ditione. Alium Embdana cum peregrinis Ministris et Senioribus Brabantiae, Hollandiae et Phrisiae Occiduae.

11.[3] Classicum conuentum constituent[4] Ecclesia vtraque Antuerpiensis,[5] Buscoducensis, Bredana, Bruxellensis et si quae aliae sunt in Brabantia. Alium Gandauensis,[6] Ronsensis,[7] Aldenardensis,[8] Werwicensis,[9] Cominensis[10] et caeterae quae in vtraque Flandria sunt.[11] Alium Tornacensis, Insulensis,[12] Atrebatensis,[13] Dua-

---

[1] Met H en S. — A heeft *Gochgensis*, F *Goggensis*.

[2] Met H (Rees = Resse.) S heeft *Riesensis*, A en F, ook R, lezen *Resensis*.

[3] A, F en H hebben een opschrift boven het artikel, dat in R in het artikel is opgenomen. A, H en R lezen: "Classes Ecclesiarum sub cruce", F leest: "Classes earum quae sub cruce sunt."

[4] A heeft *constituerit*.

[5] A en F, zoo ook R, lezen *Antwerpiana*, H en S echter *Antuerpiensis*.

[6] A, H en S, zoo ook R lezen *Gandensis*. — F heeft *Gandavensis* (Gend = Gandavum of Ganda).

[7] A en R lezen *Roncensis*.

[8] S leest *Andernacensis*.

[9] A en R lezen *Verwicensis*, H heeft *Werwicensis*, S heeft *Wermecensis* en F *Werlhicensis*.

[10] A leest *Rominensis*, maar bedoeld is Comene (Comineum).

[11] De volgorde van de hier genoemde plaatsen is in de onderscheidene MSS. verschillend. Bovendien komt in A nog eene zesde gemeente voor: *Marterensis*, terwijl eene enkele Hollandsche vertaling *Mortiers* leest. Ik heb deze plaats echter niet kunnen vinden, of er moet "Marentere" of "Mater" mede bedoeld zijn (zie H. Q. JANSSEN, Kerkhervorming in Vlaanderen, D. I, p. 294.)

[12] Met *Insulensis* is volgens de vertalingen bedoeld de gemeente van Rijssel. Blijkbaar heeft er dus bij de broeders eene aardige vergissing plaats gehad. Rijssel is in de landstaal Lille. Dit "Lille" is nu wellicht opgevat als L'île (Insula). De Latijnsche naam voor Rijssel (Lille) is Ella.

[13] Met A leest R *Atrabatensis*, maar de andere hebben *Atrebatensis* (F bij vergissing Awebatensis), wat ongetwijfeld het goede is, daar Atrecht = Atrebatae (— tes, — tum) is.

censis, Armenteriensis [1] et Valencinencis [2] et caeterae idiomatis Gallici. Alium Amsterodamensis, [3] Delphensis [4] et caeterae Hollandicae, [5] Transisulanae [6] et Phrisiae Occiduae.

12. Admonebuntur qui in Anglia sunt, vt suas Ecclesias per [7] Classes distribuant.

13. Ministri eligentur a Consistorio cum judicio conuentus Classici, aut duorum triumue Ministrorum vicinorum. Electi autem sistentur coram Ecclesia, vt vel tacitis suffragijs comprobentur, vel si quid sit cur in electionem minus [8] consentire velit [8] Ecclesia, intra dies plus minus quindecim obijciatur. Si quae tamen Ecclesiae consuetudinem electionis popularis, quae apud eas est, mutandam non esse [9] censerent, ferentur, donec aliter [10] Synodo generali sit [11] constitutum.

14. Eadem ratio in Electione Seniorum et Diaconorum seruabitur, [12] nisi quod Classici conuentus aut vicinorum Ministrorum iudicium [13] non est [14] expectandum. [15]

---

[1] Met A leest R *Armentiriensis*, maar F en H hebben *Armenteriensis* (S heeft Armaturiensis). Armentiers = Armentariae of Armenteria.

[2] Met A en F. — H heeft *Valencenensis*, S *Valacinensis*.

[3] Met A en S. — F en H hebben *Amsterdamensis*.

[4] Met F. — A en S lezen *Delffensis*. H heeft *Delfensis*.

[5] Met A. — F, H en S hebben *Hollandiae*, maar *Hollandicae* is ongetwijfeld het goede, daar ook de beide volgende woorden de kracht van adjectiva schijnen te hebben.

[6] Met A en S, dat het echter in twee woorden heeft. H heeft *transissulanae*, F *Transysulanae*.

[7] Met F, H en S. — A heeft *in*, zoo ook R.

[8] In plaats van *minus consentire velit* heeft F "consentire nolit."

[9] F leest *esse non* in plaats van *non esse*.

[10] A heeft *aliter* tusschen *sit* en *constitutum*.

[11] F leest *fuerit*.

[12] F heeft *observabitur*.

[13] F heeft *iudicium* aan het eind van den zin.

[14] Met S. — A en H hebben *erit*. F heeft *sit*.

[15] Met S. — A, F en H hebben *expetendum*.

15. Singulis annis dimidia pars tum Seniorum tum Diaconorum mutabitur, ascitis in eorum locum alijs, qui itidem biennium inseruiant, relicta tamen Ecclesijs, praesertim sub cruce constitutis, vel longioris vel breuioris temporis libertate, pro earum commoditate et necessitate.

16. Examinabuntur Ministri ab ijs a quibus eliguntur, si probetur eorum doctrina et vita, confirmabuntur cum solemnibus precibus [1] et impositione manuum absque superstitione tamen [2] et necessitate.

17. Nulli Ministro in aliena Ecclesia concionari absque illius Ecclesiae Ministri et Consistorij, aut Ministro absente absque Consistorij consensu licebit.

18. Qui se in Ministerium ijs locis insinuant, vbi ministerium iam constitutum est, vt abstineant a Consistorio admonebuntur; si nihilominus pertinaciter prosequantur, conuocatis statim tribus quatuorue [3] aut etiam pluribus, si fieri potest, Ministri vicinis ex classe cuius est illa Ecclesia, Schismaticus ibidem declarabitur. Quod vero ad auditores attinet, si contemptis pertinaciter admonitionibus audire schismaticum illum iam [4] declaratum pergent, Consistorium ex praescripto disciplinae Ecclesiasticae aget.

19. [5] Vnica vel trina tinctio [6] pro Adiaphora censetur, proinde Ecclesijs liberum vsum apud ipsas receptum [7]

---

1 Met H en S. R leest met A en F *praecibus*.

2 In F ontbreekt *tamen*.

3 S heeft *Ministris* achter *quatuorue*.

4 In S ontbreekt *iam*.

5 S heeft tot opschrift: "De Adiaphoris in baptismo et coena;" A en H hebben: "De Adiaphoris in Baptismo," terwijl F die zelfde woorden in margine heeft.

6 F heeft *immersio*.

7 In S ontbreekt *receptum*.

relinquimus, donec aliter in proxima [1] Synodo generali statuatur.

20. Testes adhibere vel non adhibere ad Baptismum rem [2] adiaphoram [2] arbitramur, proinde vsus receptus in Ecclesijs [3] seruabitur pro sua cuiusque libertate, donec aliter in Synodo generali statuatur.

21. [4] In Ecclesijs, quarum instituendarum nobis libertas datur, pane communi seu cibario vtendum eumque frangendum esse in Sacrae Coenae administratione censemus. Eundo autem, stando vel sedendo Sacrae Coenae communicare indifferens iudicamus. Idcirco ratione vtentur Ecclesiae, quae ipsis commodissima videbitur. Cantare psalmos aut Sacras literas legere, dum sacra coena administratur, liberum Ecclesijs relinquitur, quemadmodum et verbis Christi vel Pauli vti in exhibendo pane et vino: qua in re cauebitur, ne verborum pronunciatio in consecrationis [5] speciem vel opinionem tandem [6] trahatur.

22. [7] Nemo qui sub parentum potestate est, aut eorum qui parentum locum obtinent, sine eorum consensu matrimonium contrahere debet, et fides matrimonij sine eorum consensu data nullius est momenti. [8] Si qui tamen ita se iniquos hac in re praestarent [9]

---

[1] In F ontbreekt *proxima*.

[2] S heeft *cum adiaphorum*.

[3] F heeft *Ecclesia*.

[4] A en H hebben tot opschrift: "In Coena," terwijl F in margine heeft: "De indifferentibus Cenae."

[5] F heeft *conservationis*.

[6] In F ontbreekt *tandem*.

[7] A, H en S hebben als opschrift: "De Matrimonio," welke woorden F in margine heeft.

[8] F heeft *rigoris*.

[9] F heeft *prebent*.

ac [1] difficiles, [2] vt consentire nullo modo vellent (quod interdum religionis odio et alijs de causis accidit), an tam sancti [3] instituti impediendi [4] iusta sit causa, consistorij erit [5] iudicare.

23. Sponsalia legitime contracta ne vtriusque quidem [6] partis consensu dissolui poterunt, quin et [7] operae pretium erit ijs contrahendis interesse vel Ministrum vel Seniorem Ecclesiae, vt, antequam reciproca fiat [8] promissio, intelligatur, an puram religionem amplectatur vterque, an consentiant parentes et, si alterutra aut [9] vtraque pars ante matrimonio iuncta fuerit, an de morte priorum coniugum legitimo [10] testimonio constet.

24. Matrimonio copulandorum nomina ternis diebus dominicis aut alioqui per tres vices iustis interuallis pro [11] concione [11] edentur.

25. [12]Ecclesiasticam disciplinam in singulis Ecclesijs obseruandam esse censemus. Ministrorum itaque partes erunt, non solum publice docere, hortari, arguere, sed et priuatim vnumquemque officij sui admonere, qua in re et Seniores operam suam impendere oportet.

26. Siue autem quis in doctrinae puritate errauerit,

---

[1] S heeft *aut*, F heeft *et*.

[2] In F is de zin aldus: "Si qui tamen hac in re ita iniquos et difficiles se prebent."

[3] F heeft *stricti*.

[4] S heeft *impedimenti*.

[5] S heeft *est*, F heeft *erat*.

[6] In F ontbreekt *quidem*.

[7] In F ontbreekt *et*.

[8] F heeft *fit*, S *fierit*.

[9] S heeft *vel*.

[10] S heeft *legitimanio*.

[11] In F ontbreekt *pro concione*.

[12] A, H en S hebben als opschrift: "De Disciplina Ecclesiastica".

siue in morum sanctitate peccarit, si id occultum est, et a scandalo publico remotum, obseruabitur regula, quam diserte praescribit Christus MATTH. 18.[1]

27. Peccata igitur occulta, quorum peccatorem priuatim vel ab vno vel duobus tribusue testibus adhibitis admonitum poenituerit, non sunt ad Consistorium deferenda: occulta tamen vel Reipublicae vel Ecclesiae grauem perniciem adferentia, vt sunt proditiones vel animarum seductiones, Ministro significabuntur, vt ex eius[2] consilio quid ea in re agendum sit dispiciatur.

28. Si quis in occultis duos[3] tresue admonentes[4] non audierit, aut publicum peccatum perpetrarit, ad Consistorium deferetur.

29. Peccatorum natura[5] sua publicorum, aut propter contemptum admonitionum Ecclesiae publicatorum, publica fiet reconciliatio, non ex vnius aut alterius, sed totius consistorij arbitrio, eoque modo et forma, quae ad aedificationem cuiuslibet Ecclesiae commodissima videbitur.[6]

30. Qui pertinaciter Consistorij admonitiones reiecerit, a coenae communione suspendetur, quod si ita suspensus post iteratas admonitiones nullum poenitentiae[7] signum dederit, hinc[8] erit ad excommunicationem[9] progressus.

---

[1] S heeft 18 *cap.*

[2] S heeft *illius.*

[3] F heeft *duas*, zoo ook R.

[4] F en A, zoo ook R, hebben *admonitiones*, H en S echter *admonentes*. (Dat dit het goede is, blijkt o. a. ook daaruit dat A nog *duos* heeft.)

[5] F heeft *autem* vóór *natura.*

[6] A en H, zoo ook R, hebben *iudicabitur*, F en S echter *videbitur.*

[7] S heeft *poenitentis.*

[8] S heeft *hinc.* A, F en H, ook R hebben *hic.*

[9] A heeft *communicationem.*

31. Publice e [1] suggestu [1] peccatorem obstinatum admonebit Minister, peccatum exponet, [2] officia in eo reprehendendo, a coena suspendendo posteaque diligenter adhortando, praestita declarabit; Ecclesiam, vt pro hoc peccatore impoenitente sedulo oret, monebit, antequam ad vltimum remedium [3] descendere Ecclesia cogatur. Eiusmodi tres fient admonitiones. In prima non nominabitur peccator, vt aliquo modo ei parcatur: in secunda nomen edetur: [4] in tertia Ecclesiae significabitur, [5] nisi resipiscat, excommunicandum esse, vt si pertinax fuerit, tacitis [6] Ecclesiae suffragijs excommunicetur. Intervalla admonitionum in consistorij arbitrio erunt. Si ne his [7] quidem officijs ad resipiscentiam possit adduci, promulgabitur coram Ecclesia eiusmodi pertinacis peccatoris a corpore Ecclesiae Excommunicatio et Abscissio. Vsum et finem excommunicationis fuse [8] exponet Minister admonebitque fideles, ne familiarem et non necessariam cum excommunicato consuetudinem [9] habeant, sed eius consortium vitent hoc praecipue consilio, vt pudore suffusus excommunicatus de resipiscentia serio cogitet.

32. Qui grauia, Ecclesiae probrosa, vel [10] Magistratus

---

1 F heeft *et snggestum*.

2 F heeft *Ecclesiae* vóór *exponet*.

3 A, ook R, heeft *excommunicationis* tusschen *vltimum* en *remedium*.

4 S heeft *addatur*.

5 F heeft *indicabitur*, S heeft *significetur*.

6 F heeft *tantis*.

7 S heeft *eis*.

8 S heeft *prolixe*.

9 S heeft *necessitudinem*.

10 A, ook R, heeft *et*. In F, H en S staat daarentegen *vel*.

auctoritate plectenda peccata perpetrarint, etiamsi [1] verbis poenitentiam testentur, a coenae tamen communione suspendentur; quot autem vicibus in arbitrio consistorij erit.

33. Si Ministri, Seniores aut [2] Diaconi peccatum publicum, Ecclesiae probrosum, vel auctoritate Magistratus plectendum perpetrarint, Seniores quidem et Diaconi statim auctoritate Consistorij munere abdicabuntur, Ministri autem suspendentur. [3] An vero abdicandi sint ministerio, [4] Classici conuentus erit iudicare, cuius sententiae si non acquieuerint ad Synodum prouincialem prouocabunt.

34. An vero Ministri, Seniores et [5] Diaconi iam [6] abdicati, postquam poenitentia Ecclesiae satisfecerint, si denuo eligantur, admitti debeant: quod ad Seniores et Diaconos attinet, Consistorij, quod vero ad Ministros spectat, Classici conuentus erit iudicare. [7]

35. Ministri Belgio [8] oriundi, [8] qui exteris Ecclesijs operam addixerunt, si ab Ecclesijs Belgicis reuocentur, dabunt operam vt vocationi obtemperent, constituto Ecclesijs suis [9] legitimo tempore, quo sibi de alijs Ministris prospiciant. Quod si exterae illae Ecclesiae eos [10]

---

[1] F heeft *etsi*.

[2] A en F, ook R, hebben *et*, H en S *aut*. Met het laatste stemt overeen, dat de Hollandsche vertaling "of" heeft.

[3] R heeft met A *suspendentur a functione*. F, H en S hebben echter alleen *suspendentur*.

[4] F leest *Ministri*.

[5] S heeft *vel*. A, F en H hebben *et*, de Hollandsche vertalingen *en*.

[6] F heeft *non*.

[7] S heeft *judicium*.

[8] S heeft *Belgici*.

[9] In F ontbreekt *suis*.

[10] H en S hebben *eos*, A en F, ook R, *illos*.

dimittere nolint,[1] ad alias non suspectas erit prouocatio. Admonebuntur autem ij, qui nondum operam suam cuiquam addixerunt, vt libertatem obtemperandi vocationi retineant.[2]

36.[3] Admonebuntur etiam membra Ecclesiarum quae Ministri alicuius opera libertatis tempore vsae sunt, vt de alimentis ei, si[4] egeat, prospiciant.

37. Qui ex[5] hac dispersione in aliqua ciuitate collecti sunt, studiosos aliquot[6] alent, quos sibi deuinctos[7] habeant, quorum opera si qui aluerunt carere possint[8] et patiantur, vt alia quaepiam Ecclesia plane sibi addictos[9] habeat, sumptus factos repetere poterunt;[10] secus vero, si ad tempus tantum[11] concedant.[12]

38. Conscriptus est Catalogus Ministrorum nunc[13] ministerio destitutorum et aliorum ad verbi ministerium aptorum. Delecti[14] sunt singuli singularum Classium Ministri, qui hic sunt, qui Classis suae Ministros huius Synodi nomine hortentur, vt diligenter inquirant num quae sint in suis Classibus Ecclesiae Ministris[15] destitutae, eas hortentur,[16] vt Ministrum

---

1 F heeft *nolunt*.
2 F heeft *detineant*.
3 In F ontbreekt dit geheele artikel.
4 In H ontbreekt *si*.
5 F heeft *in*, A, H en S hebben *ex*.
6 S heeft *aliquos*.
7 A heeft *deiunctos*.
8 A heeft *possunt*.
9 H heeft *addictum*.
10 F heeft *possunt*.
11 A en H hebben *tantum*. In F ontbreekt *tantum*, S heeft *tandem*.
12 F heeft *concedantur*.
13 F heeft *aut*.
14 S heeft *electi*.
15 S heeft *ministerio*.
16 S heeft *notent*.

vocent, aliquos ex Catalogo proponant,[1] vt mutuo consilio aliquis[2] vocetur.[2]

39. Delecti sunt Embdae DOMINICUS JULIUS, CORNELIUS RHETIUS,[3] JOANNES ARNOLDI, Vesaliae JOANNES LIPPIUS, PETRUS RICKIUS,[4] MICHAEL JORDANUS,[5] vt Ecclesiae Belgicogermanicae Ministris[6] destitutae sciant[6] ad hos viros scribendum, vt Ministros in ijs aut vicinis locis degentes indicent.

40. Si tanta egestate vlla[7] laboret[7] Ecclesia, vt Ministrum quem vocat alere non possit, Classis dispiciet[8] an[9] primo plures Ecclesiae vicinae coniungi possint.[9] Praeterea Ministri Ecclesiarum dispersarum admonebuntur, vt Ecclesiae membra hortentur ad opem ferendam; praesertim autem eos monebunt, qui ex ea erunt prouincia, in qua est illa Ecclesia. Ipsi quoque Ministri hac in parte alijs exemplo erunt.

41. Ministri Classis ijs locis, in quibus ministerium verbi constitui non poterit, lectores, Seniores et Diaconos constituent, vt sic colligantur Ecclesiae.

42. Ministri et Seniores Classium, quae sub[10] cruce sunt,[10] in omnibus ciuitatibus et pagis Classium suarum et vicinis diligenter inquirent eos, qui propensi sunt ad puram religionem vt eos ad officium hortentur. Itaque Ecclesias aut saltem Ecclesiarum initia colli-

---

[1] F heeft *proponent*.
[2] F heeft *aliqui vocentur*.
[3] A heeft *Retius*.
[4] A heeft *Rikius;* F en H hebben *Richius*.
[5] Deze namen komen in S slechts gedeeltelijk voor.
[6] S heeft *si ministris sint*.
[7] A en H, ook R, hebben *laboret vlla*, F en S *vlla laboret*.
[8] S heeft *dispiciat*.
[9] Met S. — A, F en H, ook R, hebben *ac..... poterunt*.
[10] Met S. — A, F en H, ook R, hebben *sunt sub cruce*.

gere studebunt, quod vt melius executioni [1] mandetur, partientur [2] Classes hae inter se Ciuitates et pagos vicinos, ne quid negligatur. Eandem curam gerent [3] Ecclesiae dispersae ciuitatum et aliorum locorum sibi [4] vicinorum, praesertim a Classibus procul dissitorum; fideles dispersi illos Classium sub cruce Ministros hac in re iuuabunt, indicando circumspecte nomina eorum, quos cognouerint ad religionem esse propensos in ijs locis vnde vel [5] eiecti vel digressi sunt.

43. Vtilissimum est eam esse Ecclesiarum coniunctionem, vt mutuis inter se literis crebro significent, quae ad Ecclesiarum in genere vel aliquarum priuatim conseruationem et incrementum pertinere videbuntur, et nominatim haereticos, schismaticos, mercenarios, cursores et alios eius generis homines exitiosos designent, vt Ecclesiae sibi ab illis caueant.

44. Vt grauibus [6] Ecclesiarum oneribus occurratur, quae indies augentur eorum leuitate, qui nimis facile sedes mutant, et aliorum, qui praetextu paupertatis et religionis eleemosynas domesticis fidei necessarias et debitas praeripiunt, consultum esse iudicauimus, vt in singulis Ecclesijs publicetur eos, qui inde migrabunt, non esse in posterum vt domesticos fidei iuuandos in alijs Ecclesijs, nisi testimonium ante actae in Ecclesia, vnde proficiscuntur, vitae et doctrinae habeant.

45. Dabunt autem operam Ministri, vt quicunque testi-

---

[1] F heeft *exercitioni*.

[2] S heeft *partiantur*.

[3] In S ontbreekt *gerent*.

[4] S heeft *sibi*. H heeft *siue*. A en H, ook R, hebben noch het een, noch het ander.

[5] F en H hebben *vel*; S heeft *et*, A geen van beide.

[6] H heeft *grauioribus*.

monium postulabunt eos, qua de causa migrare velint, interrogent negentque praecise [1] testimonium, si non satis iustam profectionis esse causam deprehenderint, cauebuntque [2] Ministri et Diaconi ne procliues et faciles sint in exonerandis Ecclesijs suis pauperibus, quibus alias nulla necessitate grauent. Quibus testimonium [3] dandum [3] esse censebunt, in eo [4] nomina et cognomina eorum, vnde oriundi sint, quod sit eorum opificium, quae causa migrationis, quamdiu in ea Ecclesia egerint, quomodo se gesserint, quo tempore inde proficiscantur, quo se recipere statuerint, et alia eiusmodi ascribent.

46. [5] Dabitur autem profecturis, quantum vsque ad proximam Ecclesiam, qua [6] transituri sunt, satis esse videbitur; quantum vero id sit, in testimonij [7] literis annotabitur. Idem praestabunt aliae, per quas rtansibunt, Ecclesiae pro sua quaeque facultate, vt exhibito testimonio si legitimum sit caeteraque [8] probentur, tantum largiantur, quantum opus esse ad proximam vsque [9] Ecclesiam iudicabunt, idque testimonij literis ascribent, et quo die inde discedant, notabunt. Ita se et aliae gerent [10] Ecclesiae, donec ad designatum pertigerint [11] locum, vbi testimonium exhibitum lacerabitur.

---

1 S heeft *praecisum.*
2 F heeft *cauebunt.*
3 S heeft *testimonia danda.*
4 S heeft *ijs.*
5 S heeft als opschrift *De Viatico.*
6 S heeft *quam.*
7 F heeft *testimonialibus.*
8 H heeft *caetera.*
9 In F ontbreekt *vsque.*
10 S heeft *gerant.*
11 F heeft *pertingerunt.*

47. Qui post mensem proximum Nouembris sine vllo testimonio aut aliquo, sed non ad hanc normam conscripto, ab Ecclesijs migrabunt, non habebuntur pro fidei domesticis, quibus maxime benefaciendum esse docet Paulus; si qui tamen ex Ecclesijs, quae sub cruce sunt vel ijs locis, vbi nullum est ministerium constitutum, venerint, examinari eos operae pretium est, an sciant precari, et possint rationem fidei reddere, qua de causa migrarint, et de alijs eiusmodi.[1] Diaconorum autem[2] erit prudentiae, quatenus istiusmodi sint iuuandi, dispicere.[3]

48. Rogabitur D. S. Aldegondius[4] huius Synodi nomine, vt rerum in Belgio[5] gestarum abhinc aliquot annos[6] conscribat historiam,[7] ac praecipue earum, quae ad instaurationem Ecclesiarum, persecutiones earum, idolorum deiectionem et restitutionem, martyrum constantiam, horrenda Dei in persecutores iudicia,[8] mutationes politiarum etc. pertinent.

49. Dabunt autem[9] operam singularum Ecclesiarum Ministri et alij omnes, qui opera sua hoc institutum iuuare poterunt, vt quae eo spectabunt, diligenter sciscitentur et inquirant, et alicui ex his, qui ad hoc electi sunt, consignata mittant, quae postea ad S. Aldegondium[10] fideliter perferenda curent.

---

1 H heeft *eiuscemodi*, F *huiusmodi*.

2 In F ontbreekt *autem*.

3 S heeft *prospicere*.

4 S heeft *D. S. Aldegondus;* H heeft *Sant Aldegundius;* A heeft *D. Aldigondius* en F *Sant Allegundius*.

5 S heeft *Religione*.

6 F heeft *annis*.

7 S heeft *historias*.

8 In F ontbreekt *iudicia*.

9 In F ontbreekt *autem*.

10 Met S. — A heeft *D. Aldigondium;* F *Sanctum Allegundium;* H. *sant Aldegundium*.

50. Delecti sunt Embdae CHRISTOPHORUS BECANUS et[1] CORNELIUS RHETIUS, Vesaliae PETRUS RICKIUS et CAROLUS NIELLIUS, Coloniae ADRIANUS CONINCXLOO et JOANNES REGIUS, Aquisgrani JOANNES CHRISTIANUS et JOANNES HUECKELOM, Francofurti Dominus DE BAILLEUL et SEBASTIANUS MATTHAEI, Heydelbergae PETRUS DATHENUS et JOANNES TAFFINUS, Franckentalij CASPAR HEYDANUS et PETRUS ANTHONIUS, Schonouiae FRANCISCUS JUNIUS, S. Lamberti NICOLAUS SCHOUBROUCK.[2]

51. Nemo librum a se aut alio compositum, in quo de religione agatur imprimendum vel[3] alioqui euulgandum curabit aut patietur, nisi a Ministris Classis[4] aut publicis Theologiae professoribus nostrae confessionis examinatum et probatum.

52. In Ecclesijs frequentioribus operae pretium erit propositiones priuatas habere, quibus ij concionando exerceantur, de quibus spes bona est posse aliquando Ecclesiae inseruire, atque ad ordinem seruandum[5] praesidebit actioni Minister aliquis.

53. [6]Articuli hi ad legitimum Ecclesiae ordinem spectantes ita mutuo consensu sunt constituti, vt si vtilitas Ecclesiarum aliud postulet mutari, augeri et minui possint ac debeant. Non erit tamen alicuius priuatae Ecclesiae id facere, sed dabunt omnes operam vt illos obseruent, donec Synodo[7] aliter constituatur.

---

[1] In S en H ontbreekt *et*, dat echter in A en F voorkomt.

[2] De lezingen der namen zijn zeer verschillende in de onderscheidene MSS. Ik heb uit alle diegene genomen, die mij de beste voorkwamen.

[3] S heeft *aut*.

[4] H heeft *Classicis*.

[5] A heeft *seruandam*.

[6] A heeft tot opschrift *Conclusio*, wat F in margine heeft.

[7] A heeft *a synodo*.

Embdae 12 die Octobris Anno 1571 a quarto die usque ad duodecimum. [1]

De Classicis [2] Conuentibus.

1. In Classicis [3] conuentibus [3] Ministrorum vnus concionem in [4] Ecclesia [4] habebit. De ea caeteri Collegae vna collecti iudicabunt, et si quid corrigendum sit indicabunt. Idem caeteri suo [5] quisque ordine praestabunt [6] in proximis Classicis conuentibus.
2. Postea Praeses communibus collegarum suffragijs electus post conceptas praeces [7] singulos rogabit, num habeantur consessus consistoriales in eorum Ecclesijs, an disciplina Ecclesiastica vigeat, an certamen habeant [8] cum haereticis, an dubitationis quid habeant in aliquo doctrinae capite, [9] an pauperum et scholarum cura geratur, [10] an ad gubernationem Ecclesiae egeant collegarum [11] consilio et opera, et pleraque huius genevis alia.
3. Siquid in aliqua [12] Classis Ecclesia acciderit, quod in illius Consistorio componi non possit [13] in conuentu

---

[1] Met F. — A heeft dezelfde woorden en daaronder "Casparus Heijdanus, Praeses manu propria subscripsit, Joannes Polyander, scriba." — S heeft niets anders dan: "Embdae 12 Octobris 1571" en H draagt tot onderschrift: Embde 12 die Octobris 1571."

[2] In F ontbreekt *Classicis.*

[3] In plaats van *Classicis conuentibus* heeft F *classibus.*

[4] In T ontbreekt *in Ecclesia.*

[5] In H ontbreekt *suo.*

[6] T heeft *praestabit.*

[7] In H ontbreekt *praeces.*

[8] In F ontbreekt *habeant.*

[9] F heeft *genere.*

[10] T heeft *habeatur.*

[11] T heeft *aliorum* in plaats van *collegarum.*

[12] A heeft *alia.*

[13] A heeft *posset.*

Classico dispicietur[1] et[2] iudicabitur,[2] a quo ad Prouincialem[3] erit appellatio. Caeterum in conuentibus Classicis, quae ad Classis illius Ecclesias pertinebunt, tractabuntur.

4. His peractis proponet Praeses vnam aut alteram[4] quaestionem de Capitibus in religione controuersis inter nos, Papistas[5] et alios,[6] qua ratione se[7] mutuo erudiant et ad studia excitent.[8]
5. In eo conuentu Classico, qui proxime Prouincialem[9] praecedit,[10] deligentur qui ad Prouincialem[11] Classis[12] illius nomine ablegentur.[13]
6. Mittentur autem ex singulis Classibus duo Ministri cum totidem Senioribus aut Diaconis, aut saltem vnus cum Seniore vno[14] vel Diacono.[15]
7. Antequam capita conscribantur in Synodo prouinciali proponenda, consultum est vt legantur accurate praecedentium Synodorum acta seu[16] constitutiones, ne in Synodis prouincialibus, ac praecipue generalibus, quae ante tractata et definita communi consensu

---

1 A, F en H hebben *discutietur*, T heeft echter *dispicietur*.
2 In H ontbreekt *et iudicabitur*.
3 T leest *Prouincialem Synodum*.
4 F heeft *alienam*.
5 T heeft *et Papistas*.
6 Achter *alios* heeft H nog *etc*.
7 H heeft *et se*.
8 T heeft *exuscitent*.
9 T heeft *Prouincialem Synodum*.
10 H heeft *procedat*.
11 T heeft *Prouincialem Synodum*.
12 In T ontbreekt *Classis*.
13 T heeft *mittantur*.
14 In F ontbreekt *vno*.
15 T heeft *vno etc*. achter *Diacono*.
16 Met F. — A, H, T en R hebben *et*, maar de Hollandsche vertaling heeft *of*.

fuerunt denuo proponantur, nisi noua dubitandi de eo quod ante [1] decisum fuerit [2] causa subsit.

8. Postremo locus et tempus proximi conuentus designabitur, gratiaeque Deo agentur quas concipiet Praeses.

De Prouincialibus Synodis.

1. Qui ad conuentum [3] Prouincialem [3] mittentur literas dimissionis et capita proponenda scriptis [4] consignata [4] afferent; Neque alia conscribentur quam quae in [5] Consistorijs et conuentibus Classicis definiri non potuerunt, vel ad Ecclesias omnes illius Provinciae pertinebunt, ne conuentus Prouincialis quaestionibus non necessarijs protrahatur.
2. Cum conuenerint [6] loci Minister aut, si nullus sit, is [7] qui superiori conuentui praefuit praeces concipiet ad Praesidis, Assessoris et Scribae electionem. Praeses electus praeces habebit ad totam actionem accommodatas, postea nomina eorum qui aderunt conscribi, absentium notari, vt absentiae causam reddant, curabit.
3. Literas dimissionis seu testimoniales [8] postulabit, vt legantur instructionesque [9] seu mandata singulorum [10] scriptis consignata, quorum singula ordine proponet,

---

1 In A ontbreekt *ante*.
2 F heeft *fuit*.
3 T heeft *prouincialem Synodum*.
4 F heeft *literis conscripta*.
5 In F ontbreekt *in*.
6 T heeft *fratres* achter *conuenerint*.
7 In T ontbreekt *is*.
8 F heeft *testimonii*.
9 R heeft met A *instructiones*. — F, H en T hebben *instructionesque*
10 H heeft *singularum*.

totius[1] coetus iudicium exquiret, suffragia colliget, quae maioris et sanioris partis erit sententia exponet; eam scriba excipiet, exceptam diserte leget, vt omnium calculis probetur.

4. Quae ad doctrinam primum, deinde[2] quae ad disciplinam Ecclesiasticam pertinebunt et legentur et scriptis distincte consignabuntur, deinde[2] facta particularia.

5. Officium Praesidis est[3] iubere vt vnusquisque ordine suo loquatur, silentium acrioribus et contentiosis imperare, nisi taceant, vt egrediantur ex coetu praecipere, vt ex fratrum iudicio censura digna[4] reprehendantur. Praesidis officium cum actione finitur, liberum autem erit proximo conuentui Prouinciali vel eundem vel alium[5] eligere.

6. Seniores aut Diaconi qui ad hos conuentus mittentur[6] suffragium habebunt in omnibus sessionibus vna cum suarum Ecclesiarum Ministris. Ex Senioribus autem loci, in quo conuenerint, duorum dumtaxat sententiae[7] suffragij vim[8] obtinebunt, quantumuis caeteris[9] quoque Senioribus interesse et sententiam dicere liceat.[10]

7. Omnes sessiones inchoabit Praeses a praecibus, claudet

---

[1] T heeft *et totius*.

[2] A heeft *dein*.

[3] In F ontbreekt *est*.

[4] R heeft *digni*, maar A, F, H en T hebben *digna* en de Hollandsche vertalingen deels *behoorende* of *behoorlijck*, deels *nadat zy verdient hebben*.

[5] H heeft *alium locum*.

[6] T heeft *mittuntur*.

[7] In T ontbreekt *sententiae*.

[8] T heeft *vnum*.

[9] A heeft *exteris*.

[10] T heeft *licet*.

autem gratiarum actione. Articuli omnes constituti scriptisque consignati denuo legentur, vt ab omnibus et[1] probentur et subscribantur.[1] Vnusquisque autem eorum exemplar referet, a Praeside et Scriba subscriptum, vt in Consistorijs singularum Ecclesiarum legantur.[2]

8. Totius conuentus Prouincialis consensu[3] eligetur Ecclesia, cui cum aliorum Classis suae[4] Ministrorum iudicio constituendi locum et tempus proximi conuentus Prouincialis et ius et cura[5] delegabitur.[6]

9. Ad hanc Ecclesiam quaecunque in alijs occurrent[7] difficiliora, quaeue in Consistorijs et[8] Classicis conuentibus[8] definiri non potuerunt, aut quae grauiora ad vniuersam Prouinciam[9] pertinebunt diligenter et mature mittentur.[10]

10. Haec Ecclesia locum et tempus Prouincialis conuentus proximi constitutam caeteris Ecclesijs trimestri[11] ante significabit, exemplarque eadem opera illorum omnium capitum seu articulorum, qui ad eam missi fuerint, transmittet, de quibus mature vnaquaeque Ecclesia cogitet iudiciumque suum in conuentu Classico proferat,[12] vt qui illius Classis nomine ablegabuntur iam

---

1 T heeft *subscribantur et probentur.*

2 H heeft *legatur.*

3 In F ontbreekt *consensu.*

4 T heeft *sui.*

5 T heeft *jura.*

6 A heeft *delegabit*, T *elegabitur.*

7 T heeft *occurrerit.*

8 In F ontbreekt *et Classicis conuentibus.*

9 In A ontbreekt *prouinciam.*

10 T heeft *mittantur.*

11 Met H. — A, F, T en R hebben *trimestre.*

12 T heeft *proferet.* — F heeft in plaats van *qui ad eam etc.... proferat* slechts dit: *qui adventu classico proferat.*

praemeditata et ab omnibus illius Classis Ecclesijs discussa [1] proferant. [2]

11. Ne tamen Ecclesia, cui cura designandi loci et temporis ad conuocandam proximam Synodum prouincialem mandata est, scribendis ad singulas omnium [3] illius Prouinciae Classium Ecclesias literis plus aequo [4] grauetur, in vnaquaque Classe [5] eligetur Ecclesia [5] ad quam scribet, vt illa quae acceperit cum suae Classis Ministris communicet.
12. Communibus vniuscuiusque Classis sumptibus intererunt Synodo, qui ad eam ablegabuntur.
13. Absolutis Synodi negotijs celebrabitur sacra coena inter Ministros et Seniores, qui ad Synodum conuenerunt, [6] et Ecclesiam loci, in quo collecta est, si loci ratio id feret. [7]
14. Ecclesiae in qua Synodus habetur cura incumbet, [8] vt ad proximam Synodum acta seu constitutiones illius Synodi vel afferat vel mittat.

De Generalibus Synodis.

Eadem in Synodis generalibus seruabuntur quibus [9] intererunt non a Classibus sed a [10] Prouincijs delegati Ministri et Seniores cum literis testimonialibus et mandatis ad doctrinam, disciplinam et facta particu-

---

1 T heeft *jussu missa.*
2 In F ontbreekt *proferant.*
3 In F ontbreekt *omnium.*
4 T heeft *aeque.*
5 T heeft *Ecclesia eligetur Classis.*
6 H heeft *conuenerint.*
7 T heeft *ferat.*
8 T heeft *incumbit.*
9 T en H lezen *Cui*, met welk woord een nieuwe zin begint.
10 Met T. — A, F en H hebben het niet.

laria spectantibus, quae in conuentibus Prouincialibus definiri non potuerunt, aut ad omnes Ecclesias spectant.[1]

Acta Particularia
Seu
Particulares Quaestiones.[2]

1. Audita expostulatione et petitione vtriusque Ecclesiae Embdanae promiserunt fratres Synodi se, cum primum reuersi domum[3] erunt,[4] curaturos[5] vt significetur Ecclesijs suarum Classium, Ecclesiae Embdanae Diaconos ijs, qui legitimum Ecclesiarum vnde proficiscuntur vitae fideliter et pie[6] anteactae[7] testimonium exhibebunt, vt domesticis[8] fidei opem laturos, aliarum Ecclesiarum per quas transeunt exemplo,[9] sed quae[10] in multos dies aut menses aliquot, vt interdum fit, consistentibus, dum ventum secundum expectant quo in Angliam traijciant, opus essent in posterum sup-

---

[1] A heeft *spectent*, T *spectabunt etc. subscripta a Casparo Heidano Praeside Johanne Polyandro Scriba.* (Zoo heeft ook de Hollandsche T: "zijn geweest Casparus Heydanus Praeses, Johannis Polyander Scriba"). — A draagt hier bovendien deze onderteekening (in A is dit artikel het laatste): subscriptum est Casparus Heidanus Praeses, Joes Polijander Scriba.

[2] F leest "facta particularia seu particulares quaestiones;" A "Acta particularia aut quaestiones particulares;" H heeft alleen "Particulares Quaestiones," terwijl T heeft "Quaestiones particulares in Synodo Embdana tractatae Anno 1571."

[3] F heeft *domi*.

[4] T heeft *fuerint*.

[5] F heeft *curatores*.

[6] A en H hebben *piae*.

[7] F heeft *actae*

[8] H heeft *domesticos*, A. F en T hebben *domesticis*.

[9] T leest *extemplo*.

[10] T heeft *qui*.

peditare non posse, ne quis vana fiducia confisus sedes leuiter mutet.

2. Primae Coloniensium quaestioni, An [1] omnia scripturis sacris sint confirmanda, [1] responderunt Fratres, quae conscientiae sunt verbo Dei probanda, quae vero ad ordinem spectant aut indifferentia sunt ad eam necessitatem non esse redigenda. [2]
3. Ad alteram quaestionem de Bibliorum correcta translatione Flandrica, [3] eam ad Synodum generalem reijciendam censuerunt fratres.
4. Tertiae quaestioni et quartae responsum est in Articulis 51, Nemo librum, et 52, In Ecclesijs.
5. Quintae quaestioni de Actis Synodi Rupellensis [4] in Gallijs vt satisfiat, D. [5] PETRO DATHENO et JOANNI TAFFINO mandarunt fratres.
6. Sextae quaestioni respondet articulus 38 de vocatione Ministrorum, Conscriptus [6] est [7] Catalogus. [8]
7. Ad septimam sic responsum est, quod testes adhibere et audire in consistorio licet, ijs autem deficientibus iuramentum in re graui exigere seu deferre, [9] non tamen imperando, quod solius Magistratus est, sed monendo et hortando; et quamuis liceret [10] forma solemni et apud Magistratum consueta vti, expedit

---

[1] In A en F ontbreken de woorden *An.... confirmanda.* H en T hebben ze echter beide.

[2] T heeft *reducenda.*

[3] R met A heeft *quod attinet eam.*

[4] H heeft *Rochellensis*, F *Rossellensis*, maar A en T hebben *Rupellensis* (la Rochelle = Rupella).

[5] In H ontbreekt *D.*

[6] T heeft *cum scriptus.*

[7] In F ontbreekt *est*, H heeft in de plaats daarvan *etc.*

[8] *Catalogus* ontbreekt in F en H.

[9] T heeft *deficere.*

[10] T heeft *liceat.*

tamen abstinere, propositaque[1] seria[2] Dei in periuros vindicta, vt veritatem quis agnoscat, obtestari; consultissimum autem est quam rarissime et testes adhibere et iuramentum exigere.

8. Ad Coloniensium quaestionem de marito, quem vxor sequi non vult, responsum est proclamationes auctoritate Magistratus esse necessarias; proinde ad[4] eam ciuitatem se recipere poterit[5] maritus,[4] vbi Magistratus operam et auctoritatem suam interponere velit.
9. Ad decimam[6] fratrum[7] Coloniensium quaestionem, an liceat Papistae alicuius infantem baptizare qui testatur Baptismi formam in Ecclesijs reformatis receptam sibi puriorem videri quam eam,[8] quae in[9] papatu vsurpatur,[8] respondetur,[10] qui sibi satisfieri cupiunt exemplar sumant articuli a fratribus Geneuensibus ea de re conscripti.[11]
10. Ad vndecimam[12] Coloniensium quaestionem, an possint[13] susceptores[14] admitti, qui etiamsi[15] religionem

---

1 F heeft *proposita.*
2 Met T. — A. F, H en R hebben *serio.*
3 T heeft *attestari.*
4 T heeft *ad eam jn ciuitaten abducenda sic eripiat maritus.*
5 F heeft *potest.*
6 F heeft *nonam*, T heeft niets.
7 In T ontbreekt *fratrum.*
8 F heeft *eum, quem papatus usurpat.*
9 In T ontbreekt *in.*
10 In A, F en H ontbreekt *respondetur.*
11 In A volgt het Geneefsche artikel in Hollandsche vertaling. Daar het is afgedrukt W. d. M. V., S. II, D. III, p. 93, vg., zal ik het hier niet overnemen.
12 F en T hebben *decimam.*
13 A heeft *possent.*
14 A heeft *suspectores.*
15 T heeft *etsi.*

puram amplectantur[1] sese tamen[2] Ecclesiae nolint[3] adiungere, sic responsum est: quia visum est fratribus susceptorum[4] in Baptismo vsum liberum relinquere, quibus in Ecclesijs adhibebuntur vt testes duntaxat sint Baptismi collati, ij de quibus agitur admittentur,[5] sed vbi adhibentur[6] sic vt curam quoque instituendi infantis suscipiant, eos Ecclesiae membra esse oportet.[7]

11. Quaesiuerunt Aquisgranenses et Colonienses fratres, an impie viuens frater post multas admonitiones frustra adhibitas excommunicandus sit, an[8] vero ad tempus differenda excommunicatio,[8] quando Ecclesiae dissipationem minatur. Responsum est: qui excommunicandus alioqui secundum Dei verbum est excommunicabitur, quamuis Ecclesiae dissipationem minitetur;[9] quia tamen tempora admonitionum publice faciendarum et excommunicationis pronunciandae in iudicio[10] et arbitrio Consistoriorum relicta sunt, admonitionum[11] et excommunicationis tempora differri poterunt sic vt et conseruationis Ecclesiae ratio habeatur et excommunicatio necessaria non negligatur.

12. Ad propositionem fratrum Antuerpiensium[12] de ijs Ministris[13] qui otiosi et alio vocati parere recusant,

---

1 T heeft *complectantur*.
2 In F ontbreekt *tamen*.
3 F en H hebben *nolunt*.
4 A heeft *suspectorum*.
5 T heeft *admittantur*.
6 T heeft *adhibiti*.
7 T heeft *cooptet*.
8 De woorden *an.... excommunicatio* ontbreken in F en H.
9 T heeft *minetur*.
10 T heeft *medio*.
11 F heeft *admonitionis*.
12 A heeft *Antwerpiae*.
13 In F ontbreekt *ministris*.

sic responsum est: Ministri qui ministerio destituuntur, si [1] ab aliqua vocentur [2] Ecclesia et obtemperare recusent, [3] an vrgendi sint judicabit Classicus conuentus.

13. Ad eorundem propositionem, an liceat mulieri fideli infideli [4] marito coniunctae, illo [5] inuito [5] infantem suum Ecclesiae baptizandum offerre, responsum est: licere quidem et debere, sed quia forsitan non semper expediret pro Ecclesiarum conditione operae pretium erit, vt ea in difficultate Consistorij consilium requirat [6], cuius prudentiae erit nec timidioribus frena laxare, nec rigore nimio conscientias grauare.

14. Quaerentibus Ecclesijs, an fratribus [7] liceat exercere mercaturam cum aliorum Principum monetis, easdem fundere, vel vt fundantur et in peiores redigantur curare aut occasionem praebere, responsum est, pecuniam [8] colligere [9] vt in deteriorem fundatur et alioqui cudere vel cudi curare vnde aliquid Reipublicae detrimenti afferatur, [10] etiam dissimulante [11] id [12] loci [13] ma-

---

[1] T heeft *etsi*, A en F hebben *et*, H heeft *si*.

[2] T heeft *vocati*, A en F hebben *vocantur*, H heeft *vocentur*.

[3] H heeft *recusent*, A, F en T hebben *recusant*.

[4] A, F en H hebben *et infideli*, T heeft alleen *infideli*.

[5] T heeft *invito marito*.

[6] T heeft *inquirat*, A *requiratur*.

[7] F en H hebben *fratri*, A en T *fratribus*.

[8] T heeft vóor *pecuniam* de woorden "Quod mercaturam exerceri liceat," die in de andere MSS. ontbreken. — Slechts eene enkele Hollandsche vertaling heeft de woorden van T. — De Hollandsche T heeft ze, maar in D ontbreken ze. Zie verder W. d. M. V., S. II, D. III, p. 98, noot 2.

[9] T heeft *aut* vóor *colligere*.

[10] T heeft *afficiatur*.

[11] T heeft *jn dissimulante*.

[12] In T ontbreekt *id*.

[13] F heeft *eius loci*.

gistratu, iustitiae et charitati contrarium esse et ijs, qui puram religionem profitentur, indignum.

15. Propositioni fratrum Gandauensium et Antuerpiensium responsum est: pro grauitate peccati, offendiculi [1] magnitudine, frequenti [2] lapsus iteratione et ratione locorum aliarumque [3] circumstantiarum dispiciet [4] et maturo consilio iudicabit Consistorium, an quis arcendus sit non solum a coena, sed etiam a coetu in Ecclesijs sub cruce; si quid amplius requiritur, [5] ad Classicum conuentum referetur.

16. Rogauit frater Gandauensis, an haec peccata publica censenda sint, an vero occulta, nempe in secreto indulgentias accipere, matrimonium inter papistas contrahere, infantem [6] baptizare [6] inter priuatos parietes, coram consule vel aliquo ex magistratu Christum abnegare, per sanctos iurare. Haec [7] quaestio quia varie disputabatur in alium Coetum est [8] reiecta. [9]

17. Aquisgranensium quaestionem de Iuuene et Ancilla reijciunt fratres ad diligens omnium circumstantiarum totius negotij examen a [10] Consistorio faciendum et postea Classico conuentui referendum. [11]

18. Antuerpiensis [12] Ecclesiae Gallicae quaestioni, quid

---

1 A heeft *et offendiculi.*

2 F heeft *et frequenti.*

3 F heeft *et aliarum.*

4 H heeft *dispiciat*, T *despiciet.*

5 H heeft *requiretur.*

6 Met A heeft R *infantem a sacrifico curare baptizari* in plaats van *infantem baptizare.*

7 F heeft *et haec.* T heeft *etc. Haec.*

8 In T ontbreekt *est.*

9 I heeft *relata;* A heeft *relicta;* F en T hebben *reiecta.*

10 T heeft *ac.*

11 T heeft *communicanda.*

12 T heeft *Antwerpiensium.*

agendum sit mulieri alleganti maritum in bello mortuum abhinc quatuor quinqueue annos, mortem tamen certo[1] testimonio probare nequeunti, responsum est, vtendum esse proclamationum auctoritate Magistratus remedio; quod[2] si obtinere non possit, petet[3] a Magistratu vt[4] quantum temporis sit ei[5] expectandum[6] statuat[4]; si neutrum obtinere queat consuletur ei,[7] vt in eam ciuitatem se recipiat, vbi Magistratus operam[8] et auctoritatem[9] suam interponere velit.

19. Alteri eiusdem Ecclesiae quaestioni de viduis mulieribus mense vno aut altero a[10] mariti obitu nubere volentibus[11] responsum est, Consistorium nec[12] posse nec[13] debere definire tempus, cum Paulus permittat viduis nubere sine temporis definitione, tamen honestatem postulare ne ad secundas transeant nuptias ante quatuor quinqueue menses, et si grauidae[14] essent[14] ad[15] menses circiter duos a partu.[15]

20. Tertiae eiusdem Ecclesiae quaestioni, de eo qui suspensus a coena ob graue peccatum vxorem ducere

---

[1] F heeft *certissimo*.

[2] T heeft *quum*.

[3] T heeft *petat*.

[4] In plaats van de woorden *vt quantum.... statuat* heeft T *quantum sibi temporis exspectandum statuat*.

[5] In H ontbreekt *ei*.

[6] F heeft *expetendum*.

[7] T heeft *eae*.

[8] T heeft *eae* vóór *operam*.

[9] In T ontbreekt *et auctoritatem*.

[10] In A ontbreekt *a*.

[11] T heeft *quae velint* in plaats van *volentibus*.

[12] H heeft *non*.

[13] In T ontbreekt *nec*.

[14] T heeft *grauida fuerit*.

[15] In plaats van de woorden *ad... partu* heeft F *ad quatuor quinqueue hebdomadas a partu, ad menses circiter duos a partu*.

vult in [1] Ecclesia, [1] non agnito prius [2] publice peccato, responsum est, censuris Ecclesiasticis agendum esse [3] in eum, si resipiscat admittendum; sin minus, admonendam mulierem ne contrahat matrimonium cum viro, graui aut publico peccato contaminato, Ecclesiae contemptore et ab [4] ea [4] suspenso et excommunicato.

21. Quaesitum est quoto [5] gradu affinitatis et consanguinitatis prohibitum sit matrimonium. Responsum [6] est, [6] consultissimum esse praesertim vbi Magistratus est infidelis, loci leges et constitutiones [7] obseruare, quandoquidem id sine Dei [8] offensa fieri potest, ne matrimonium contra eas contractum a Magistratu declaretur nullum, liberique illegitimi, haereditas alio deuoluatur [9] aliaque [10] eiusmodi [11] mala [12] contingant.

22. Quaestioni de Ministro vxorem habente [13] haereticam ab Aquisgranensibus propositae responsum est: quoniam iam in ministerio est constitutus, diligens a Consistorio fiat inquisitio, quantum studium et operam adhibuerit tum [14] sancta conuersatione tum assiduis ex verbo Dei admonitionibus, vt vxorem Christo lucrifaceret; quod si negligentior [15] in hoc officio fuisse

---

1 In F ontbreekt *in Ecclesia.*
2 In F ontbreekt *prius.*
3 In F ontbreekt *esse.*
4 In plaats van *ab ea* heeft A *a Coena.*
5 T heeft *quanto.*
6 A en H hebben *respondetur.*
7 Met A heeft R *consuetudines*, F, H en T hebben *constitutiones.*
8 In A ontbreekt *Dei.*
9 A heeft *deferatur vel deuoluatur.*
10 A heeft *alioqui.*
11 F en T hebben *huiusmodi.*
12 In F ontbreekt *mala.*
13 T heeft *habenti.*
14 F heeft *cum.*
15 F en T hebben *negligenter.*

et esse deprehenditur, iudicio et auctoritate Consistorij cum Classe a ministerio suspendetur; et si Consistorium remissius se gerat aliquorum fratrum Ecclesiae iudicio, a [1] Consistorij vel negligentia vel sententia ad Classem prouocare poterunt.

23. Conuocabitur Synodus generalis ad proximum ver, si modo declarent Anglicae Ecclesiae se aliquos ad eam ablegare velle et [2] posse, etiamsi non omnes in hoc consentirent; sin minus reijcietur Synodus generalis [3] in [4] alterum ver anni 73.

Delecta est Classis Palatinatus ad conuocandam Synodum generalem.

Delectae [5] sunt hae [6] in singulis Classibus Ecclesiae ad quas scribendum erit Embdana, Vesaliensis, Coloniensis, Heydelbergensis, Antuerpiensis, Gandauensis, Tornacensis et Alcmariensis in Hollandia.

Embdae 13 Octobris 1571. [7]

[Interfuerunt huic coetui atque subsignaverunt. [8]]

JASPARUS HEYDENUS, minister Franckendalensis Ecclesiae.

JOANNES TAFFINUS, Heydelbergensis Ecclesiae gallicae minister.

---

[1] A heeft *tum illi* vóor *a*.

[2] F heeft *vel*.

[3] In A en R ontbreekt *generalis*.

[4] F heeft *ad*.

[5] H heeft *Delecti*.

[6] In H ontbreekt *hae*.

[7] Met F. — Deze woorden ontbreken in T. — A heeft *Embdae* 13 *Octobris Anno* 72. *Soli Deo Gloria*. — H heeft *Embdae* 13 *Octobris* 1571 *Subscripio et Alema erat hoc* (lees: Subscriptio et aliena manu erat haec) *Gasparus Heydanus Praeses Joannes Polyander Scriba*.

[8] F leest achter deze woorden nog *hi ministri*. — A heeft boven de naamlijst de woorden: "Onderteickeninghe tot Emden, Anno 1571," die eveneens in het boek van CABELJAU voorkomen, zie HOOIJER a. w.,

POLYANDER, Embdanae Ecclesiae gallicae minister.
HERMANNUS MODET.
CAROLUS NIELLIUS, Vesaliensis Ecclesiae gallicae minister.
SYBERTUS LOS, Coloniensis Ecclesiae minister.
JOANNES HUECKELOM, Aquisgranensis Ecclesiae minister.
JOANNES LIPPIUS, minister Vesaliensis.
HENRICUS HOLTENUS, Ecclesiae Embricensis minister.
JOANNES WOUDANUS, Antuerpiensis Ecclesiae minister.
VALERIUS PAULI TOPHUSANUS, Gandauensis minister.
FRANCISCUS PAULI, in Flandria minister.
JOANNES ARNOLDI, Amsterodamensis minister.
PETRUS GABRIEL, Amsterodamensis Ecclesiae minister.
GISBERTUS ZYTHOPAEUS, Schaganae Ecclesiae minister.
ANDREAS CORNELIJ, Brielensis Ecclesiae minister.
CLEMENS MARTINI, Hornanae Ecclesiae minister.
ANDREAS THEODORICUS CASTRICOMIUS, Frisiae Occidentalis minister.
CORNELIUS IOANNIS, Twiscanus minister.
CORNELIUS CHRISTIANI, futurus minister.
HENRICUS MICHAELIS, futurus minister.
JASPARUS BIGARDUS, futurus minister.
JOANNES COCUS in Flandria minister quondam.
JOANNES ILSTANUS in Frisia minister quondam.

Seniores.

CAROLUS DE NOUDE, } Seniores Ecclesiae Emb-
CHRISTOPHORUS BECANUS, } danae Gallicae.
JOANNES LE ROY, Coloniensis.
HERMANNUS MERANUS, Vesaliensis.
GABRIEL, Antuerpianus.

---

p. 64. W. d. M. V., S. II, D. III, p. 119, noot 1. — De varianten in de spelling der namen zijn niet belangrijk genoeg om ze op te nemen. Zie overigens W. d. M. V., l. l.

BIJLAGE B.

HERMAN MODED

AAN HET CONSISTORIE VAN DE NEDERDUITSCHE GEMEENTE TE LONDEN.[1]

EMDEN, 14 OCTOBER 1571.

Alle de Nederduijtsche ghementen int Coninckrycke van Engelandt, genade ende vrede van God den Vader, door onsen enigen Salichmacker Christum onsen Heere.

Eerwerdige ende seer geliefde broders, also ons voor allen, ende opt hoochste, de bewaringe des heyligen ende suijueren godsdiensts, met tghene dar an cleeft, tot gods glorie, enicheyt ende stichtinge synder ghementen beuolen is: ende de Heilige Apostel te dien eijnde ghebiedt dat alle dingen inder ghementen Godes ordentlick ende eerlick oft welbetaemlick sullen geschieden, opdat de gelickformicheyt ende gesontheyt beyde in de leere, christlicke regeringe, orderinge ende welstandt der seluer bewaret worden, om het welcke diuersche vrome Ministers in Engelandt voor lange, eenen eyuer ende begherte, namlick tot een ghemene Synodale versamelinge, getont hebben, also ock tselue grotelix ten herten genomen hebben de vrome Ministers ende Nederlantsche ghementen in Duijtslant residerende Hyr dan by gecomen synde de begherte

[1] Deze brief is mij in kopie welwillend verstrekt door den Heer J. H. HESSELS.

van syn Excellentie door seekere scriften, hebben de voorseyden (anseende den nut ende profyt des seluen) den tyt beghert te gewinnen: ende hyr van met de verstrooyde ghementen heruart ouer geraetslaget synde, is eyndelick eenen seckeren dach ende plaetse vl. in Engelant alderbest gelegen, tot Emden in Oostvrieslant angestelt. Van alle dese is ock u lieder auijs, raet ende vorderinge beghert gewest, also tselue blicken mach by de scriften an vl. deses angande gesonden omtrent den wtganck 7 July lestleden. De Ministers wt cracht ende sendinge haerder ende andere ghementen tot gestelder plaetsen ende tyt, te weten den 1. Octobris anno 71 gecomen synde, ende somige dagen na vl. coomste verbijdende, grotelix ock an de selue twiuelende, dar om dat heyr van vorcht voorgecomen is, de selue breuen tuwen handen niet gecomen te syne, heft het de versamelinge niet goet gedocht, in sulck een christlick ende nodich werck, met so grote moeijte ende costen gedan, ledich sonder enige vrucht te scheyden, maer veele mer een inganck ende voorbereydinge te done, tot dese ghemene sake der Nederlantscher Kercken belangende.

21 Juli

Hijr van seer geliefde broders (twelcke niet dan te behoorlick is) senden wy vl. tghene hyr by ons in dese tegenwordige versamelinge (godlof) seer luefelick ende broderlick, op verbeteringe des naesten Synodalis versamelinge, verhandelt ende geaccordeert is gewest, vl. biddende tselue niet te willen nemen van ons gedan te wesen, tot enege preiudicie van u lieden aldaer, ofte enige andere Kercken, maer veele mer om den eyuer ende last van dese algemene nodige sake te verwecken, om tot vorderinge van dien uwen gewonlicken vlyt ende getrouheyt dair in te bewijsen, ende met ons nerstich ende ryplick ouerleggen ende beraden, van alle de dingen ende stucken, die vl. beuinden sullen, de Nederlanden ende

Nederlantsche Kercken als nu, tot een welstandt ende enicheyt, stichtelick ende profytlick te wesen, om tselue in de naestvolgende Synodale versamelinge in te brengen, also wy ons ganslick voorseen dat vl. doen sullen, van welcke tijt ende plaetse, voordat wy van hyr scheiden, sullen besluijten ende tselue uwe ghemente, om diuersche oorsaken, ouergeuen, vl. ende anderen der van tijtlick taduerteren, also volchen wij van vl. antwoordt ende bescheydt hebben, ende bidden seer broderlick sulckes ter erster gelegentheyt te willen doen an de broders hyr tEmden geseten, ende hyr onder getekent.

Beghert ock seer vrendtlick de versamelinge, dat onse accort op correctie, als geseyt, gedan, vl. broderlick wil geuallen, ist niet in forma allenthaluen, ijmmers dat tselue geschede, tot onser aller enicheyt ende stichtinge der Kercken inder substantien ende substantiale stucken, als dat de enicheyt ende purheyt der leere, gelickheyt der Denaren, delinge ende exercitie oft onderhoudinge der classen, ceremonien, discipline, ende wat desgelicken mer belanget, broderlijk bewesen worde.

Bidt ende beghert bouen dien dese tegenwordige versamelinge, dat de Nederduijtsche ghemente tot Londen, van alle dese stucken copie als ock van desen brif, an alle andere Nederduijtsche Kercken in Engelant metten ersten ende getrowlick als door getrowe lieden, wil ouersenden, ende ist moghelick dat de van Sandwyck ende Noorwyck dese origenalen mogen sien ende lesen. Ins gelicken is ock opgeleyt by dese versamelinge tselue ouer te senden ende te scriuen ande Walsche ghementen in Engelant, onsen lieuen broder M^{r}. Jan Taffyn, also vl. wt hen lyden verstaen mogen.

In Enden, den 14 Octobris 1571.

By ons u alle goetwillige broders ende mededinars HERMANNES MODED, wt den name ende bij laste van de gehele versamelinge, der Nederlantsche Duijtsche ende Walsche Kercken ende Ministers, so binen so buijten de Nederlanden herwart ouer verstroyet.

So het de ghementen ofte ghemente in Engelant voor goet inseen, so is de naeste gemene Synodale versamelinge der Nederlanden by ons besloten, omtrent Meij des volgenden Jaars, begeren der haluen metten ersten of int gemeen, oft in particuler hyr op vl. menunge opdat wy vl. metten ersten vande plaetse ende sacken dach mogen aduerteren, vl. ende de in Duijslant bequam.

Het adres luidt:

An de Ministers, ouderlingen ende Diakenen der Nederduijtscher ghementen tot Londen.

Londen.

Op den rug staat:

Ontfanghen in Consistorie den 13 Decembris 1571.

en met een andere hand geschreven:

Norwycs.

BIJLAGE C.

HERMAN MODED

AAN HET CONSISTORIE VAN DE NEDERDUITSCHE GEMEENTE TE LONDEN.[1]

NORWICH, 29 MEI 1572.

[Het eerste gedeelte van den brief handelt over zekeren Capitein MIDDELER. — Daarop volgt:]

Voorts beminde broders hebbe ick als ghesteren den 28 seckere breuen ontfangen van Embden, ende onder andere stucken inhoudende met hertlick begeren, dat het angeuangen werck tot Embden gedan al hyr soude mogen geuordert worden, ende dat men de van Heydelberch enich antwordt ende bescheidt wilde scriuen, wat dat ouer de sake al hyr gedan is ende noch gedan wort, ofte ymmers an de van Embden om voorts te senden. Onder correctie ick wilde wel dat hyr in by ons eendrachtich wat gedan ende besloten werde, te mer beminde broders, dat ick oogenscijntlick sie, de onordentlicheyt de alrede begoost wert int begeren ende wtsenden der Denaren in onse vaderlant, als de puerheyt der religion Gods, ende de sake seluen van onse vaderlandt scadelick van welcke particulariteyten ick met vlieden soude lieuer mondelick spreken ende tselue vertogen, dan daervan vele

[1] Het hier gegeven deel van den brief is mij in kopie welwillend verstrekt door den Heer J. H. HESSELS.

te scriuen. Diuersche stucken alrede gesien doen my dit met bedroofthyt myns herten scriuen. Daerom... ick bidde seer hertlick om Christi wille ende het welvaren zynder kercken, wilt dese sake behertigen, dat wij metten allerersten mogen te samen comen ende vant ghene dat nodich, stichtlick, ende der kercken Christi profytlick is, broderlick te sprecken ende te handelen, opdat alle confuse ende onraet moge geweret worden, ende met eendrachtich accort ende autoriteit het weluaren der Kercken ende onses vaderlants geholpen worden. Dus vere myn ende niet der broederen scriuen..... Met haest in Norwis den 29^{en} Meij 1572.

Den al uwen goetwilligen dinaer ende
medehulper de u van herten bemindt

HERMANNUS MODED.

Het adres luidde:

De Eerwerde, wijse ende discrete,
Ministers ende regerders der Neduijtscher (sic) Kercken tot Londen.

INHOUD.

INLEIDING..... Pag. 1

HOOFDSTUK I.

AANLEIDENDE OORZAKEN..... " 21

HOOFDSTUK II.

VOORBEREIDENDE MAATREGELEN..... " 79

HOOFDSTUK III.

DE SYNODE..... " 133

HOOFDSTUK IV.

DE ACTA..... " 155

HOOFDSTUK V.

DE NAWERKING DER SYNODE..... " 183

BIJLAGEN..... " 223

Boekbinderij
Oemers
Val...